

The background of the slide is a detailed wall painting from an ancient Egyptian tomb. It depicts a woman in profile, facing left, wearing a large, ornate headdress with a circular disk and a long, pleated dress. Her hands are raised in a gesture of prayer or offering. The wall is covered in hieroglyphs, including symbols for life, power, and gold, as well as smaller figures of deities and symbols. The overall color palette is earthy, with browns, blacks, and whites.

La mort a l'Antic Egipte

Patricia Pinyol
Tutor: Xavier Queralt
Escola Immaculada Concepció Horta

ÍNDEX

1. Introducció	2
2. La mort a l'Antic Egipte	3
2.1. Significat de la mort a la cultura egípcia	3
2.2. La mort i les classes socials	5
2.3. L'evolució de les tombes	6
2.4. El paper de l'arqueologia en la descoberta del món egipci	7
3. Un exemple funerari: La tomba de Nefertari	9
3.1. Aproximació a la figura de Nefertari	9
3.2. Localització de la tomba	12
3.3. Descripció de la tomba	13
3.4. Troballes	27
3.5. Interpretació de la tomba	30
4. Conclusió	62
5. Bibliografia i Webgrafia	64
6. Glossari	66
7. Annex	

1.INTRODUCCIÓ

Des de ben petita m'ha agradat el món de l'Antic Egipte i de l'arqueologia, en especial de l'egiptologia. Dins de l'Antic Egipte, he escollit la mort perquè tot es movia al voltant d'aquest tema en aquesta cultura i per això és un aspecte bàsic si es vol conèixer a fons.

Vull aprendre com veien els antics egipcis la mort, què era per ells, des de la meua perspectiva, amb les meves observacions i conclusions, com faria un egiptòleg en topar-se amb una tomba en la vida real.

Aquest treball es divideix en dues parts: la primera és una part teòrica, que és l'explicació de la mort a l'Antic Egipte a nivell general i de la feina d'un arqueòleg, per la qual he realitzat un curset d'arqueologia al Museu Egipci de Barcelona i he experimentat de prop com és una excavació arqueològica. La segona part és la part experimental, per la qual he escollit la tomba de la reina Nefertari per fer-ne l'anàlisi.

Tant en la cerca documental i com en la cerca experimental, he fet servir els meus llibres relacionats amb la temàtica del treball, prestats per persones expertes i agafats de la biblioteca del Museu Egipci de Barcelona i Internet.

Al llarg de la investigació he tingut algunes dificultats per trobar certs elements de la tomba i per traduir al català alguns documents escrits en anglès i en italià, però s'han resolt ràpidament amb les fonts de què he disposat.

2. LA MORT A L'ANTIC EGIPTE

2.1 SIGNIFICAT DE LA MORT A LA CULTURA EGÍPCIA

Els egipcis estimaven i valoraven molt la vida. Per això era difícil per a ells el fet que s'acabés i que fos tan curta. La mort, doncs, era considerada un **camí cap a la vida eterna** i la seva preparació va passar a ser de gran importància. Quan un faraó moria, es transformava en el déu Ra¹, i el seu fill, el nou faraó, en Horus². Quan una persona corrent moria anava a parar a una espècie de paradís, el Camp de les Ofrenes.

Primer de tot, quan un egipci moria era momificat. S'esperava que cada cadàver momificat ressuscités en un altre món. **Momificaven els cadàvers** perquè creien que l'ànima necessitava un vehicle físic per a gaudir dels plaers de la vida. L'ànima necessitava poder tornar a un cos perfectament conservat per a gaudir d'aliment, de la beguda i de tot allò que la vida pogués oferir. Pels egipcis, quan una persona moria, viatjava pel Món Subterrani per arribar davant d'Osiris i poder aconseguir la vida eterna. Quan el difunt renaixia, el ba³, durant el dia, podia visitar el lloc que volgués amb qualsevol forma, ascendia al cel, sortia de la tomba, però, en el moment que es feia de nit, havia de tornar a la tomba. Per això, la mòmia havia d'estar en perfecte estat.

En el procés de momificació, els embalsamadors, en primer lloc, retiraven tots els òrgans interns (pulmons, fetge, estómac i intestins) i els dipositaven en els vasos canopis⁴, que s'explicaran més endavant. En segon lloc, s'extreia el cervell perquè creien que no era un òrgan essencial i s'omplia el crani de resines per tal d'evitar el creixement de bacteris. El cor era l'únic òrgan que es deixava dins del cos perquè es considerava que era el centre de la intel·ligència i dels sentiments, ambdues coses necessàries per a l'altra vida. A continuació es rentava el cadàver i es deixava assecar amb natró, una espècie de sal, barrejat amb bicarbonat de sodi. Per últim, al cap d'uns quaranta dies de dessecació, s'ungia el cadàver amb olis i ungüents i s'emboïcava amb uns rituals específics incloent entre les benes amulets de protecció.

¹ Veure glossari

² Veure glossari

³ Veure glossari

⁴ Veure glossari

La momificació és un viatge al Més Enllà. Quan una persona moria i anava a l'altra vida, havia de recórrer un camí molt perillós i el difunt, abans de tornar a la vida eterna, havia de passar per una sèrie de proves. La guia que tenien els egipcis per a aquest camí és el ***Llibre dels Morts***, anomenat pels egipcis *Llibre per a la Sortida al Dia*, que tracta del que trobaran els morts en el Més Enllà i **proporciona respostes i protecció** contra els perills del viatge.

El *Llibre dels Morts* consta de 192 capítols i en cap dels que s'han trobat hi són tots. Cada *Llibre dels Morts* era diferent segons la perdona que els comprava. Pot ser que els escribes⁵ es basessin en preferències dels clients. Els sacerdots dels temples ajudaven a cada persona a escollir els conjurs necessaris per a l'altra vida. En el llibre, els encanteris i conjurs estaven acompanyats d'il·lustracions, que els donaven força. Els egipcis creien en la **màgia de les paraules**. Pensaven que tot el que estava escrit havia de succeir, que podien provocar un fet escrivint-lo. Per això, escrivien el *Llibre dels Morts*, per fer que el difunt passés totes les proves amb èxit, tal i com estava escrit.

Les persones es despertaven a l'Inframón i eren rebudes per Anubis⁶, anomenat també "Obridor de camins" o "Guia dels morts a través de l'altra vida", la missió del qual era aconseguir que arribessin sanes i estàlvies al judici.

El **ritual d'obertura de la boca** era un dels més importants. Amb aquest ritual s'aconseguia que el mort pogués parlar, veure i sentir. Era un **despertar espiritual** del cos, ja que, quan una persona moria, els seus sentits es tancaven, i el difunt necessitava els sentits per poder defensar-se i pronunciar els conjurs específics.

Després de passar per **diversos perills**, a la sala del judici el difunt s'havia d'encarar a unes **portes guardades** per un déu. Davant de cadascuna s'havia de negar haver comès un pecat concret i anomenar el nom del guardià per dominar-lo i per que obrís la porta. Si el difunt no sabia la resposta, no podia passar. A continuació, havien de passar per unes altres portes que també eren guardades. Si no responien la resposta correcta, eren devorats o mutilats, segons el llibre. Finalment, hi havia el **Judici**⁷. Allà, el difunt havia

⁵ Veure glossari

⁶ Veure glossari

⁷ Veure annex 17 (pàg. 6)

d'entregar l'amulet de l'escarabat, símbol del **cor** (emocions, ment i intel·ligència de la persona morta, l'essència de les bones i les males intencions), que havia estat dipositat prèviament al pit en el moment de l'embenatge de la mòmia. Llavors es dipositava en una balança amb **la ploma de la veritat** de Maat⁸ a l'altre costat i no podia pesar ni més ni menys, la balança havia de quedar equilibrada. Si succeïa això, el difunt podia gaudir de la vida eterna. Si la balança s'inclinava cap a algun dels dos elements, el difunt era devorat i deixava d'existir.

2.2 LA MORT I LES CLASSES SOCIALS

En un **principi**, la vida eterna i la momificació estaven reservades **només al faraó** en la seva condició de semidéu, i no va ser fins més endavant que aquesta condició va ser estesa a la resta de nobles. Durant el Regne Mitjà només era reservada a l'**alta noblesa**, però les classes mitges i els pobres esperaven tenir una altra vida i estaven disposats a pagar per a això. A partir del Regne Nou, el petit cercle es va ampliar i s'han pogut trobar des de mòmies de **nobles** fins a mòmies d'**artesans**.

Hi havia **diferents gammes de momificació**. La dels pobres era d'acord amb les seves baixes rendes. Eren enterrats a la sorra davant de la tomba o de la piràmide d'un altre i orientats cap al sol amb l'esperança que el pobre pogués seguir els seus passos. Si eren de gamma alta, el procés de momificació podia durar fins 272 dies i tenien els millors sarcòfags i tombes.

És possible, també, que la creació d'un *Llibre dels Morts* propi fos un símbol de posició social. Se sap que havia de ser molt car perquè només els membres de l'elit egípcia en posseïen un.

⁸ Veure glossari

2.3 L'EVOLUCIÓ DE LES TOMBES

En un primer moment, els difunts eren enterrats en **fosses**⁹ situades a les afores dels poblats embolcallats amb estores o pells d'animals i amb un petit aixovar. Eren tombats de costat en posició fetal amb el cap orientat cap al sud i el rostre cap a l'oest. Algunes d'aquestes tombes destaquen pel seu ric contingut (ornaments, ceràmiques, paletes de cosmètics, estatuetes i maquetes d'embarcacions) i per les seves dimensions. Els egipcis ja creien en una altra vida, tal i com indiquen els elements que formen el seu aixovar i la forma de les tombes, que era les que tenien les cases de l'època. Primer eren **circulars**, després **ovalades** i, finalment, **quadrades**.

Els egipcis, quan enterraven algú a les fosses, feien una muntanya de sorra a la part superior de les que eren de personalitats més importants. Com més important fos aquest personatge, més gran era la muntanyeta. Al cap del temps, aquesta muntanya es va anar fent més i més gran fins que va sorgir la **mastaba**¹⁰, la tomba egípcia característica de l'Imperi Antic, destinada als reis de la I i la II dinastia. Són construccions de planta rectangular, amb les parets de teules i pedra i més estretes per la part superior. El senzill aspecte de la mastaba situada sobre un pou amagava **estances subterrànies**, l'estructura e les quals va anar complicant-se fins a convertir-se e residències funeràries al voltant de la cambra sepulcral, que tenien magatzems i habitacions comunicades per un passadís. Altres temples funeraris i sepultures menors de la cort les integraven. La mastaba va sobreviure a les sepultures de l'Imperi Antic, mentre que les dels reis es van convertir en piràmides.

La primera **piràmide**¹¹ que es va construir va ser la del faraó Zoser (III Din., 3000aC¹²) i va ser Imhotep, visir¹³, metge i arquitecte, l'encarregat de la seva construcció. Les piràmides més antigues són **esglaonades**, resultat de la superposició de diferents mastabes, i formen una escala que facilitaven l'ascensió del faraó cap al déu Sol. Les últimes piràmides tenen **forma de piràmide perfecta** i evoquen els raigs de l'astre diví

⁹ Veure a l'annex 18 la fotografia de la recreació a escala real d'una fossa (pàg. 7)

¹⁰ Veure a l'annex 19 el dibuix esquemàtic d'una mastaba egípcia (pàg. 7)

¹¹ Veure a l'annex 20 la piràmide de Zoser i la de Keops (pàg. 7)

¹² SCHULZ, Regine, SEIDEL, Matthias: *Egipto, el mundo de los faraones*, pàg. 528

¹³ Veure glossari

i magnificaven la seva esplendor reflectint la seva llum en les parets llises al mateix temps que representaven el turó que va donar origen a tota forma de vida.

Les piràmides, però, eren saquejades pels lladres de tombes, i aquest fet va convertir-se en un greu problema. Llavors es va decidir construir un nou tipus de tomba més arrecerat i dissimulat per intentar parer els saqueigs. Eren unes tombes excavades a la roca, els **hipogeus**. Es va crear la **Vall dels Reis**, a la part occidental de Tebes. La planta d'aquestes tombes és simple i està bàsicament formada per un passadís d'entrada, un pou, una avantcambra amb columnes i la sala amb pilars amb el sarcòfag del rei. Tot i això, cada faraó va afegir-hi les seves pròpies modificacions. Juntament a la Vall dels Reis, es va crear la **Vall de les Reines**, en la qual van enterrar reines i prínceps.

2.4 EL PAPER DE L'ARQUEOLOGIA EN LA DESCOBERTA DEL MÓN EGIPCI

L'**arqueologia** és la ciència que estudia allò que és antic a través de les restes materials de les societats. Podem considerar una antiguitat qualsevol objecte de més de cent anys d'antiguitat. Els **arqueòlegs**, juntament amb els **historiadors**, són els encarregats d'investigar el passat de l'ésser humà. A partir de pistes i deduccions s'han de **reconstruir els esdeveniments** que es van produir i trobar explicacions lògiques que permetin entendre el que va passar.

Les **restes** del passat que busca l'arqueòleg són les fonts de la investigació, les proves materials que aporten la informació sobre el passat. Els llocs on es troben aquestes restes són els **jaciments** i els **monuments**, on els arqueòlegs treballen. Un jaciment és un lloc mig en runes o enterrat del tot, i els monuments, en canvi, són, normalment, edificis o grans obres que sempre han estat a la vista de tothom. Un jaciment pot convertir-se en un monument, i un monument en un jaciment. Per tant, una piràmide és un monument, ja que sempre ha estat a la vista, i un hipogeu és un jaciment, ja que està amagat entre la muntanya.

Dins del camp de l'arqueologia, hi ha l'**egiptologia**, que és l'estudi científic de la civilització de l'Antic Egipte. Un **egiptòleg** és un especialista de la història i l'arqueologia de l'Antic Egipte, des dels orígens fins a la seva fi. El coneixement

fidedigne de la història de l'Antic Egipte és molt recent. Fa solament dos segles, el que es coneixia d'aquesta antiga civilització provenia dels relats dels historiadors i viatgers grecs i romans que van recollir allò que es narrava de la civilització egípcia a la seva època.

L'arqueòleg o, en aquest cas, l'egiptòleg investiga segon un **mètode d'investigació**, que consta de les següents fases:

- **Exploració del jaciment:** La fase d'exploració és la fase de **recerca** del jaciment. La majoria dels jaciments arqueològics es troben enterrats sota els nostres camps i ciutats i molts s'han trobat per casualitat. Tot i això, quan es té la sospita que en un lloc hi pot d'haver un jaciment, es realitza la prospecció arqueològica, en la qual es formula un projecte d'investigació, es realitza una recollida de dades que puguin estar relacionades amb el que es busca (consulta de mapes i de documents antics, un estudi del terreny) i un tractament de dades i es treuen les conclusions pertinents, és a dir, si hi ha un jaciment o no.
- **Excavació del jaciment:** El primer que s'ha de fer és **situar** en els paral·lels i els meridians el lloc a excavar i establir un punt zero per fer totes les mesures del jaciment. A continuació, s'ha de decidir quin **tipus de tècnica** volem dur a terme per excavar (forat a terra, trinxeres¹⁴, quadrícula¹⁵...). S'ha de tenir en compte que l'excavació és una tècnica destructiva, de manera que el jaciment només pot ser excavat una sola vegada. La feina ha de ser minuciosa perquè permeti la reconstrucció del jaciment. Quan ja està fet, es fa una **neteja** del terreny i comença l'excavació.
- **L'anàlisi al laboratori:** Les restes trobades són transportades a un laboratori, on seran **analitzades, classificades o sotmeses a proves**. A aquesta fase es necessita la col·laboració de tècnics especialitzats. Les restes arqueològiques, a més, es troben recobertes de sediments, que també són analitzats. D'aquesta anàlisi podem deduir el tipus de clima de l'època (si els sediments mesuren més

¹⁴ Veure glossari

¹⁵ Veure glossari

de 5 mil·límetres vol dir que corresponen a una època freda, i si són inferiors a 2 mil·límetres vol dir que corresponen a una època càlida), a més d'altres tipus d'informació.

De les anàlisis al laboratori destaquen els mètodes de datació que permeten determinar la data de les restes trobades per poder-ne establir la cronologia com la del C14¹⁶.

Per tal d'observar de més a prop la feina d'un arqueòleg i el seu mètode de treball, he fet un curset d'iniciació a l'arqueologia al Museu Egipci de Barcelona, en el qual he pogut conversar amb egiptòlegs que m'han ofert el seu testimoni en aquest món de l'egiptologia, i he pogut experimentar en primera persona les diferents fases d'aquest mètode d'investigació¹⁷.

3. UN EXEMPLE FUNERARI: LA TOMBA DE NEFERTARI

3.1 APROXIMACIÓ A LA FIGURA DE NEFERTARI

Nefertari va ser **reina d'Egipte**, esposa principal de **Ramsès II**. No se sap quin parentiu tenia amb el faraó, però molts egiptòlegs, com Teresa Bedman,¹⁸ la consideren filla de Seti I o la relacionen amb el faraó Ay (finals de la dinastia XVIII) com a descendent seva, ja que a la seva tomba es va trobar un pom que inclou un cartutx d'aquest faraó i era habitual guardar objectes dels avantpassats i col·locar-los posteriorment a la pròpia tomba. Tot i això, els seus **orígens són desconeguts**, encara que se sap que era Tebana gràcies a un dels seus títols, "Estimada de Mut", que és una de les deïtats de Tebes.

¹⁶ Veure glossari

¹⁷ Veure fotografies del curs s l'annex 21 (pàg. 8)

¹⁸ GONZÁLEZ, Emma, CASALS, Pilar: *El valle de las reinas*. Pàg. 28

Pertanyia a la **Dinastia XIX** (1292 aC-1185 aC aprox.¹⁹) i el seu marit Ramsès II, tercer faraó d'aquesta dinastia, va regnar des del 1279 aC fins al 1213 aC i és conegut com l'últim gran faraó que va tenir Egipte.

Nefertari i Ramsès II ja eren casats abans de l'ascensió al tron de Ramsès, ja que Nefertari va participar activament a l'acte de coronació i el seu primer fill, Amenhirkhopshef, apareix amb una edat avançada en relleus que pertanyen al primer any de govern de Ramsès. Això es deu a la **dualitat** que predominava en el pensament egipci. Els egipcis creien en l'equilibri que sorgia de dos **punts oposats**. Pensaven que si aquest equilibri es trencava sorgiria el caos i el món s'acabaria. Per això era important que el faraó, com a representant i escollit dels déus, ascendís al tron amb esposa, fet que representava la dualitat al govern, l'home i la dona, i, per tant, l'**equilibri**. La noció de reialesa femenina era complementària a la reialesa masculina i la una no podia existir sense l'altra. És per això que el faraó sempre havia d'anar acompanyat amb una esposa reial.

No es coneix amb detall si el faraó es casava per amor o per interès. Hi ha la teoria²⁰ que la descendència al tron anava lligada amb la dona i que l'home que es casava amb la filla del faraó esdevenia faraó a la mort del primer, encara que ha estat descartada perquè hi ha molts casos de reines de procedència no reial, com l'esposa de Tutmosis III. Tot i així, Teresa Bedman²¹ defensa que la línia femenina conservava la sang reial, com indica el títol "Gran Esposa Reial" de Nefertari que, segons ella, a més de ser filla de Seti I, va reforçar la seva posició amb el llinatge del faraó Ay. El que sí que és clar és que les esposes reials **provenien de famílies importants**. Per Christian Leblanc²², per exemple, Nefertari provenia d'una família noble i no tenia un origen reial. Els faraó, per una altra banda, també podia optar per casar-se amb dones no nobles, però en aquests casos aquestes esposes formaven part de l'harem.

També és important remarcar el **casament entre germans**. Se sap que entre el poble egipci aquest tipus de casament no era comú, però entre els faraons sí que ho era. Entre

¹⁹ SCHULZ, Regine, SEIDEL, Matthias: *Egipto, el mundo de los faraones*. Pàg. 531

²⁰ ROBINS, Gay: *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Pàg. 28

²¹ CASALS, Pilar. GONZÁLEZ, Emma: *El valle de las reinas*. Pàg. 28

²² CASALS, Pilar. GONZÁLEZ, Emma: *El valle de las reinas*. Pàg. 28

els déus hi havia molts matrimonis entre germans, com el de Shu²³ i Tefnut²⁴, el d'Isis²⁵ i Osiris²⁶ o el de Seth²⁷ i Neftis²⁸ i el faraó era considerat un **semidéu** i, per tant, un matrimoni entre germans imitant els déus remarcava encara més la seva part divina. En el cas de Nefertari i Ramsès II no se sap quin tipus de matrimoni tenien, ja que els orígens de Nefertari, com ja he remarcat anteriorment, són encara desconeguts.

Nefertari va exercir una **forta influència** sobre el faraó i va participar activament en el seu regnat. Ramsès II segurament n'estava molt enamorat, ja que li va fer construir la **tomba més bonica de la Vall de les Reines** i li va dedicar un dels dos grans temples que va fer construir a Abu Simbel²⁹. També s'ha trobat un poema³⁰ dedicat a la reina Nefertari d'aquella època:

PER LLOAR UNA REINA

(MUT-NEFERTARI, esposa de Ramsès II)

La princesa, rica en lloances, mestressa de la gràcia,
 dolça d'amor, Sobirana del Dos Països,
 la bella, que amb ses mans sosté els sistres,
 aquella que alegre a son pare Amon.
 La molt estimada que du la corona,
 la cantant del bell semblant, la gloriosa amb dues plomes,
 la més gran del gineceu del Senyor del Palau,
 de la qual la paraula us fa tan feliç.

Tot el que demana es fa per ella,
 tota bella cosa advé segons el seu cor,
 totes ses paraules porten la joia als rostres,
 hom viu de sentir-li la veu.

²³ Veure glossari

²⁴ Veure glossari

²⁵ Veure glossari

²⁶ Veure glossari

²⁷ Veure glossari

²⁸ Veure glossari

²⁹ Veure glossari

³⁰ DE OLANETA, J.: *Cants d'amor de l'Antic Egipte*. Pàg: 57

De totes les dones de l'entorn reial les **més importants** eren la mare del rei i l'esposa principal del rei i es distingeixen de les altres pels seus títol i pel context en què són representades. Apareixen en escenes en temples o en esteles reials seguint el faraó que fa el ritual. Això pot voler dir que tenien un **paper dins dels rituals** al costat del faraó. Les reines també destaquen perquè aconseguen mantenir un contacte directe amb els déus sense la mediació del faraó i, encara que eren éssers humans, estaven **dotades d'aspectes divins**.

També sabem que les reines tenien les seves pròpies terres, la qual cosa inclou una certa independència econòmica, i funcionaris masculins al seu servei. Per tant, és lògic pensar que adquirien un cert **poder independent** al del faraó.

3.2 LOCALITZACIÓ DE LA TOMBA

La tomba de Nefertari va ser descoberta per **Ernesto Schiaparelli**³¹ l'any 1904 a **Tebes**, a la part occidental del riu Nil, a la **Vall de les Reines (QV)**, a la part més meridional de la muntanya tebana³².

La Vall de les Reines va ser **consagrada a Hathor**³³. Els egipcis l'anomenaven *Ta st nfrw* (Ta-set-neferu), "El lloc de la bellesa". A partir de la Dinastia XVIII van ser enterrats els primers prínceps i princeses de sang reial i personatges importants de la cort. A partir de **Ramsès II** (Dinastia XIX) van ser enterrades reines amb el títol d'**esposa reial**, i el propi Ramsès II va fer enterrar alguns dels seus fills. En total hi ha localitzades 98 tombes anomenades QV (queen valley) i un número. La tomba de Nefertari és la **QV66**. També hi ha restes de cabanes que eren la segona residència dels treballadors de Deir el-Medina³⁴.

Els **hipogeus** tenen les parets i els sostres coberts de muna, un guix especial. Hi ha un gran nombre de tombes inacabades i el període de pluges torrencials provoca un

³¹ Ernesto Schiaparelli (Occhieppo Inferiore, 1856- Torí, 1928), egiptòleg italià.

³² Veure fotografia a l'annex 22 (Pág. 9)

³³ Veure glossari

³⁴ Veure glossari

deteriorament considerable de les tombes, com la tomba de Nefertari, que ha estat restaurada, encara que hi ha pintures que no s'han pogut recuperar.

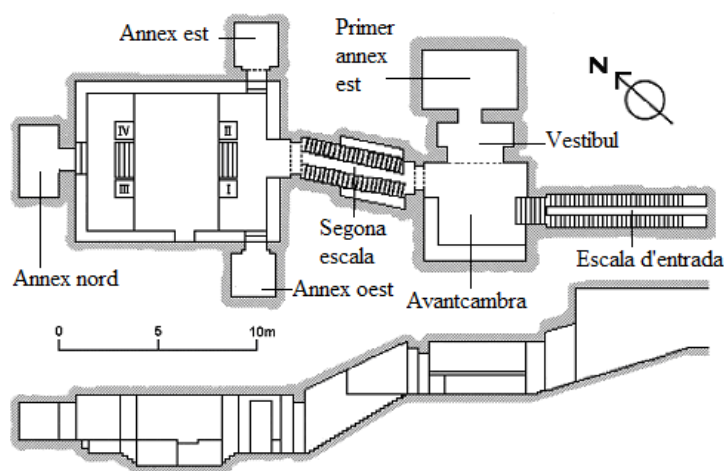
3.3 DESCRIPCIÓ DE LA TOMBA

- DISPOSICIÓ GENERAL:

Entrant a la tomba hi ha un tram de divuit escales en direcció nord. La tomba està composta de **set sales** i un altre **tram d'escales**. Està construïda en **dos nivells**: tres cambres es troben en el nivell superior i la cambra funerària principal i els seus tres annexos es troben passant l'escala secundària.

L'eix nord-sud de la tomba no és recte, ja que es desvia cap a l'est a les escales descendents que condueixen a les cambres inferiors. La causa d'aquesta desviació és encara desconeguda.

Els sostres estan pintats d'un **blau** profund amb **estrelles grogues**.

Plànol general de la tomba

- ENTRADA:

El corredor d'entrada cobreix un tram de vuit escales amb una rampa a la part central. Aquest descens no decorat condueix a la primera cambra de la tomba. Les escales següents, sense la rampa central, continuen a la cambra³⁵.

Els brancals i la llinda de la porta exterior **identifiquen** la tomba com la de Nefertari. El text sobre el brancal de l'esquerra és ara il·legible, però el de la dreta encara es pot llegir³⁶. La llinda encara mostra rastres de la **sortida del sol** flanquejada per dos ulls oudjad³⁷ i cartutxos³⁸ de la reina³⁹.

Els gruixos de l'esquerra de la porta hi ha Nejbet⁴⁰. Les seves paraules afirmen que ella ha **donat vida** a Nefertari. El gruix de la dreta mostra a Wadjet⁴¹. La part superior dels dos costats està plena de serps alades enrotllades⁴².

La part inferior de la llinda té una representació del **sol darrere d'un turó**, flanquejat per la deessa Isis a l'esquerra en la seva forma d'ocell i per Neftis⁴³ a la dreta.

- L'AVANTCAMBRA

- **El banc**⁴⁴

A les parets nord i oest, a una alçada de poc més d'1 metre, hi ha un **banc** de pedra. La part superior es recolza en pilars de secció rectangular. La superfície de la tapa del banc no està decorada. Les vores frontals superiors tenen una cornisa decorada amb ratlles verticals de colors. A sota hi ha un text jeroglífic que declara la intenció d'Osiris de

³⁵ Veure fotografia a l'annex 24 (Pàg. 10)

³⁶ Veure annex 1(Pàg. 1)

³⁷ Veure glossari

³⁸ Veure glossari

³⁹ Veure fotografia a l'annex 25 (Pàg. 11)

⁴⁰ Veure glossari

⁴¹ Veure glossari

⁴² Veure fotografia a l'annex 25 (Pàg. 11)

⁴³ Veure fotografia a l'annex 26 (Pàg. 11)

⁴⁴ Veure fotografia a l'annex 27 (Pàg. 12)

proporcionar a Nefertari un lloc en el seu regne i en l'**assemblea divina** i de donar-li l'**aparença de Ra**.

La part frontal dels pilars cada té un cartutx encapçalat pel text: <<L'esposa del Rei>>. A les superfícies laterals internes no hi ha cap disseny. La part frontal està decorada amb tres imatges de santuaris de fusta.

Al nivell del banc, a la paret al costat de l'entrada⁴⁵, hi ha dos pilars Djed⁴⁶ i el **símbol**

Tiet⁴⁷ o nus d'Isis .

- **La paret oest**

La decoració de la paret oest comença realment al costat oest de la paret sud⁴⁸ (la de l'entrada). L'àrea es divideix en dos registres, un registre d'imatge a la part superior i un registre totalment de text a la part inferior.

Totes les petites escenes del registre superior expliquen el **capítol 17 del Llibre dels Morts**. La primera escena comença a la paret sud mostrant Nefertari sota un dosser **jugant al senet**⁴⁹. La reina sempre és representada de la mateixa manera: porta un vestit llarg ajustat blanc, però semi-transparent, amb una altra peça de roba amb plecs a sobre del vestit. Porta també una cinta vermella llarga que li ceneix la cintura. Sobre la seva perruca tripartida porta el **tocat Nejbet** que conté a la part superior una superfície vermella. També porta joies riques: un collaret ample, braçalets i arracades i sosté en la

seva mà dreta un ceptre Sekhem⁵⁰ . El text dins del santuari la identifica.

A la paret oest⁵¹, a l'escena següent la reina està de genolls **adorant** el **déu Atum**⁵². La següent imatge és la de **l'ocell Benu**⁵³. A continuació tenim el cos momificat de

⁴⁵ Veure fotografia a l'annex 28 (Pàg. 13)

⁴⁶ Veure glossari

⁴⁷ Veure glossari

⁴⁸ Veure fotografia a l'annex 28 (Pàg. 13)

⁴⁹ Veure glossari

⁵⁰ Veure glossari

⁵¹ Veure fotografia a l'annex 29 (Pàg. 13)

⁵² Veure glossari

Nefertari flanquejat per les deesses Neftis i Isis. A la dreta hi ha el geni del Nil agenollat davant d'un oval que conté un simbòlic ull udyat d'Horus seguit per figures mal conservades. El registre inferior està ple de jeroglífics que tracten del **capítol 17 del Llibre dels Morts**⁵⁴.

- **La paret nord**

També està dividida en dos registres i es tracta d'una continuació del **capítol 17 del Llibre dels Morts**. Aquesta paret està parcialment destruïda⁵⁵.

L'escena comença, a l'esquerra, amb les restes de la imatge de la **vaca celest**. A la dreta d'aquest dibuix hi ha els quatre fills d'Horus, dos a cada costat d'una caixa Cànop.

A la dreta d'aquesta imatge hi ha dues figures assegudes en trons. Sense text identificatiu a la vora, s'ha de suposar que el primer, que té el cap de falcó, és **Ra**, i el segon, amb cap humà, es **Shu**.

A continuació trobem **Horus** i els seus **quatre fills**⁵⁶, tots asseguts a terra, que són Duamutef, Qebehsenuf, Hapy i Imseti, i, a banda i banda de l'entrada, una columna de jeroglífics proclama el nom formal de la reina.

- **La paret est i sud**

La paret est de l'avantcambra⁵⁷ té una obertura al centre. L'escena de la dreta comença a la banda oriental del mur sud, fins a les escales d'entrada. A la part esquerra de l'ampla entrada a la següent cambra hi ha una **representació d'Osiris** en un altar. A cada costat

té un símbol imuit⁵⁸ compost per un gerro del que sobresurt un pal i que és cobert

⁵³ Veure glossari

⁵⁴ Veure text a l'annex 2 (Pàg. 1)

⁵⁵ Veure fotografia a l'annex 30 (Pàg. 14-15)

⁵⁶ Veure glossari

⁵⁷ Veure fotografia a l'annex 31 (Pàg. 15-16)

⁵⁸ Veure glossari

per una pell d'animal. Osiris adreça unes paraules a Nefertari: <<Et dono l'eternitat com Ra, el meu pare>>.

La gran obertura condueix al vestíbul, que condueix al primer annex est. L'arquitrava que hi ha a sobre de l'obertura està decorat amb onze ureus⁵⁹ que s'alternen amb nou plomes d'estruç blau, tots orientats cap el déu de genolls, no identificat, que estén les seves mans sobre dos ovals que contenen ulls oudjad .

A l'esquerra de l'obertura hi ha un **santuari** molt adornat que s'estén a través de la cantonada⁶⁰ i que té dos ocupants, **Anubis** (paret est) i **Osiris** (paret sud). Al costat d'aquest últim hi ha les petites estàtues dels **quatre fills d'Horus**. Entre aquest santuari i l'escala de l'entrada hi ha la figura de **Nefertari** de peu i amb les mans aixecades en senyal d'**adoració**. I, a banda i banda de la porta, hi ha una la proclamació del nom formal de la reina: <<La dona de la noblesa hereditària, Gran en favor, l'Osiris, Gran esposa Reial, Senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada>>.

- EL VESTÍBUL

- **El portal d'entrada**

Tots dos costats de l'entrada estan decorats amb la figura d'una deessa de peu⁶¹. La de l'esquerra és **Selkis**⁶², que li dirigeix unes paraules a Nefertari⁶³. La deessa de la dreta és **Neit**⁶⁴. Totes dues deesses miren cap a l'avantsala donant la **benvinguda** a Nefertari. Darrere d'elles hi ha una sèrie d'emblemes protectors.

⁵⁹ Veure glossari

⁶⁰ Veure fotografia a l'annex 32 (Pàg. 16-17)

⁶¹ Veure fotografia a l'annex 33 (Pàg. 17-18)

⁶² Veure glossari

⁶³ Veure text a l'annex 3 (Pàg. 1)

⁶⁴ Veure glossari

- **La paret oest**

Hi ha l'espai la imatge d'Osiris amb un apèndix del **pilar Djed** (el cap). A cada costat de la paret hi ha la **imatge mirall** de l'altra⁶⁵.

- **Les parets nord i est**

Hi ha la representació d'una sola escena⁶⁶, en la qual Nefertari és presentada per la deessa Isis al **déu Khepri**⁶⁷. Els textos d'acompanyament dels dos personatges els identifica. Isis insta Nefertari a tirar endavant, dient <<Vine, Gran Esposa Reial, Nefertari, estimada de Mut. He fet un lloc per a tu a la Necròpolis>>. El text que l'envolta el nomena com: <<Khepri, que resideix en el seu vaixell, el Gran Déu>>. Davant d'ell hi ha les seves paraules a Nefertari: <<Et dono l'**eternitat** com Ra. Et dono l'**aparença de Ra** al cel. Et dono un lloc a la Terra Sagrada>>.

- **Les parets sud i est**

En aquesta escena⁶⁸, Horus porta Nefertari a dues deïtats assegudes, **Ra-Horakhty**⁶⁹ i **Hathor**. Els textos de sobre només proporcionen la seva identitat i hi ha tres textos curts davant de les dues deïtats prometen a Nefertari <<un lloc a la Terra Sagrada, una vida tan llarga com la de Ra, i l'**eternitat** de la vida, l'estabilitat i el domini>>.

- **La llinda de la paret est**

Hi ha una imatge⁷⁰ de la deessa voltor Nejbet amb les ales esteses. En les seves urpes sosté el símbol de protecció **shen** .

⁶⁵ Veure fotografia a l'annex 34 (Pàg. 18-19)

⁶⁶ Veure fotografia a l'annex 35 (Pàg. 19-20)

⁶⁷ Veure glossari

⁶⁸ Veure fotografia a l'annex 36 (Pàg. 20-21)

⁶⁹ Veure glossari

⁷⁰ Veure fotografia a l'annex 37 (Pàg. 21-22)

- PRIMER ANNEX EST

- **Entrada al primer annex est**

Les imatges dels dos gruixos són imatges mirall⁷¹. Hi ha la **deessa Ma'at** mirant cap a fora de l'edifici annex i cap a l'avantcambra. Ma'at està vestida amb un senzill vestit vermell sostingut per dos tirants. Porta un ample collaret i polseres de braç i de canell. La seva perruca tripartida negra està recollida amb una cinta vermella que conté el seu emblema, la **ploma de la veritat**. En el text de darrere, la deessa li ofereix a la reina <<la protecció, la vida, l'estabilitat, el domini, tota la salut, tota l'alegria, tota la seva protecció, com la de Ra>>.

- **La paret oest**

A l'esquerra hi ha una escena⁷² en la qual Nefertari fa una **ofrena de roba** a Ptah⁷³, situat en un a estrada dins d'un santuari. El text que hi ha sobre la taula diu: <<Donar roba per al senyor de la veritat a la terra sagrada>>.

- **La paret nord**

En aquesta escena⁷⁴, Nefertari es troba dreta al centre de la paret nord davant del **déu Thot**, que està assegut. Entre Nefertari i Thot hi ha un suport que conté la paleta d'escriptura. El text de darrere de Nefertari⁷⁵ és el **capítol 94 del Llibre dels Morts**.

- **La paret est**

A la paret est hi ha dues escenes separades per un ventall alt⁷⁶. En les **dues imatges** Nefertari està dempeus **oferint ofrenes** a un déu que està assegut al centre de cara a ella

i que sosté un **ceptre sekhem** .

⁷¹ Veure fotografia a l'annex 38 (Pàg. 22-23)

⁷² Veure fotografia a l'annex 39 (Pàg. 23-24)

⁷³ Veure glossari

⁷⁴ Veure fotografia a l'annex 40 (Pàg. 24-25)

⁷⁵ Veure el text a l'annex 4 (Pàg. 1-2)

⁷⁶ Veure fotografia a l'annex 41 (Pàg. 25-26)

A l'escena de l'esquerra hi ha **Osiris**. Davant d'ell, sobre una base, hi ha els **quatre fills d'Horus**. Les columnes de text es troben al voltant de Nefertari⁷⁷ i sobre l'altar i el déu⁷⁸.

A la dreta hi ha el déu **Atum**⁷⁹ i les columnes de text estan situades de la mateixa manera que a l'escena anterior⁸⁰.

- **La paret sud i el final de la paret oest**

És una representació del **capítol 148 del Llibre dels Morts**. Hi ha **set vaques i un toro** i **quatre timons** anomenats⁸¹ darrere d'una taula petita d'ofrenes⁸². En la secció adjacent de la paret oest hi ha Nefertari en actitud d'adoració amb un text que l'acompanya⁸³.

- **La paret oest**

Una línia groga separa l'escena esmentada anteriorment d'una de diferent. Hi ha una **mòmia** amb el cap de moltó en un petit pedestal atès per dues deesses⁸⁴. A cada costat de la deïtat hi ha **Neftis** (a l'esquerra) i **Isis** (a la dreta). Darrere d'Isis hi ha la columna habitual d'acompanyament dels emblemes protectors. Aquesta escena no fa referència al *Llibre dels Morts*.

- **La llinda de la paret est**

Hi ha una imatge de la deessa voltor **Nejbet** sense cap text i amb un **signe shen** a cada urpa.

⁷⁷ Veure el text a l'annex 5 (Pàg. 2)

⁷⁸ Veure el text a l'annex 6 (Pàg. 2)

⁷⁹ Veure glossari

⁸⁰ Veure el text a l'annex 7 (Pàg. 2)

⁸¹ Veure el text a l'annex 8 (Pàg. 2-3)

⁸² Veure fotografia a l'annex 42 (Pàg. 26-27)

⁸³ Veure el text a l'annex 9 (Pàg. 3)

⁸⁴ Veure fotografia a l'annex 43 (Pàg. 27-28)

- LA SEGONA ESCALA

La segona escala descendeix cap a la cambra funerària amb una **rampa** al mig per al descens del sarcòfag⁸⁵.

- **L'entrada**

L'entrada té dos amples: un gruix exterior estret (al final avantcambra) i una altre més ample interior⁸⁶. En cada gruix exterior hi ha representat una **serp davant del cartutx de Nefertari**. La de la dreta és Wadjet i la de la dreta no és nomenada. En ambdós casos, la serp i la resta del cartutx estan en un cistell de vímet, sostingudes sobre dos **pilars Djed**. Tots dos gruixos interiors tenen les dues serps d'esquena al cartutx de la reina i el protegeixen.

- **La paret sud**

La paret sud, a l'entrada de l'escala, té les imatges de dues deesses⁸⁷, una a cada costat. Són **Neit** (esquerra) i **Selkis** (dreta).

- **Mur oest superior**

A la part superior triangular de la paret oest⁸⁸, Nefertari té dos flascons sostinguts per sobre d'un altar. Els textos que l'envolten identifiquen Nefertari i acaben amb els símbols de <<la protecció, la vida, l'estabilitat, el domini, tota la salut, tota alegria, tota la protecció com Ra>>.

Davant de Nefertari hi ha tres deesses: **Isis, Neftis i Maat**. Darrere de Ma'at hi ha una identitat abreujada de la difunta: << Gran Esposa Reial, Nefertari, estimada de Mut>>.

⁸⁵ Veure fotografia a l'annex 45 (Pàg. 29)

⁸⁶ Veure fotografia a l'annex 46 (Pàg. 29-30)

⁸⁷ Veure fotografia a l'annex 47 (Pàg. 30-31)

⁸⁸ Veure fotografia a l'annex 48 (Pàg. 31-32-33)

A l'extrem nord de la plataforma hi ha un pilar Djed amb braços. Al mateix nivell hi ha una **ureu alada** que **protegeix** el **cartutx** de la reina i un signe **shen** amb les seves ales. El breu text al final expressa el desig de la cobra alada: <<Donar a tots la salut i la vida>>.

- **Mur est superior**

És una **imatge gairebé mirall** de la del davant, però té les seves diferències⁸⁹: Nefertari ofereix ofrenes a **Hathor, Selkis i Ma'at**.

La plataforma acaba una vegada més amb un pilar Djed, i, a continuació, com en el mur oest, hi ha la imatge de la ureu alada protegint el cartutx de la reina amb les seves ales.

- **Paret inferior est**

Aquest és ara el **regne dels morts**. L'àrea se subdivideix per una altra línia: la part superior pertany a **Anubis**, dibuixat a la dreta, i la de sota a **Neftis**, també representada a la dreta⁹⁰. La part esquerra és plena de jeroglífics. Anubis fa dos discursos a Nefertari⁹¹ i Neftis també⁹², encara que se n'ha perdut la major part.

- **La paret inferior oest**

Les zones inferiors de les parets est i oest són una altra vegada **imatges mirall amb** algunes **diferències**⁹³. En lloc de Neftis hi ha **Isis**. Anubis està en un santuari, igual que a la seva imatge mirall.

Els dos discursos d'Anubis són molt similars als de la paret del davant, però hi ha diferències⁹⁴. Isis també fa dos discursos a la reina⁹⁵.

⁸⁹ Veure fotografia a l'annex 49 (Pàg. 33-34)

⁹⁰ Veure fotografia a l'annex 50 (Pàg. 34-35)

⁹¹ Veure el text a l'annex 10 (Pàg. 3)

⁹² Veure el text a l'annex 11 (Pàg. 3-4)

⁹³ Veure fotografia a l'annex 51 (Pàg. 35-36)

⁹⁴ Veure el text a l'annex 13 (Pàg. 4)

⁹⁵ Veure el text a l'annex 12 (Pàg. 4-5)

- **La paret nord**

La paret nord, al final del camí de l'escala té la forma d'un marc de porta, amb els batents de les portes estan decorats amb grans textos jeroglífics, **com els de l'entrada** de l'avantcambra⁹⁶.

La llinda conté una imatge de **Maat agenollada**, mirant cap a l'esquerra amb les ales esteses fins a les cantonades. El text està sobre seu comença: <<Parlat per Ma'at, la filla de Ra>>, i finalitza amb: <<Gran Esposa Reial, Nefertari, estimada de Mut, justificada>>.

- **El conducte de sortida**

El conducte de sortida a la cambra funerària té dos amples amb dos ureus que porten la

corona blanca de l'Alt Egipte i que tenen un ceptre uas amb un símbol shen

al davant i un símbol anj a la part posterior, juntament amb dos gruixos de la deessa Ma'at. Hi ha dues escales més que creuen aquest conducte de sortida cap a la cambra funerària⁹⁷.

- LA CAMBRA FUNERÀRIA

La cambra es divideix en **tres seccions**. La del sud, la del nord i la central, que és on hi havia el sarcòfag. **Quatre pilars** sostenen el sostre, dos a cadascuna de les seccions sud i nord. Els de l'est estan separats dels de l'oest per dos petits trams d'escales que porten cap a la zona central. A les cantonades sud-oest i sud-est hi ha les entrades a dos annexos laterals. L'entrada a l'annex nord es troba al centre de la paret nord⁹⁸.

Hi ha un **banc** a la part inferior dels quatre murs. Al centre de cada paret i just per sobre del banc hi ha tallats en els **quatre punts cardinals** de la tomba (nord, est, sud i oest)

⁹⁶ Veure fotografia a l'annex 52 (Pàg. 36-37)

⁹⁷ Veure fotografia a l'annex 53 (Pàg. 37-38)

⁹⁸ Veure fotografia a l'annex 54 (Pàg. 38)

un nínxol. Aquests van ser per la col·locació de maons màgics⁹⁹. Cada maó va ser inscrit amb una porció del **capítol 151 del *Llibre dels Morts***.

La decoració principal de les parets dels dos costats de la cambra són independents l'una de l'altra: els de l'oest (a l'esquerra a l'entrada¹⁰⁰) mostren l'**entrada** de Nefertari a l'**Inframón** a través de les **set portes** (encara que només cinc es reproduïxen en aquesta tomba) descrites en el **capítol 144 del *Llibre dels Morts***. El costat **est**¹⁰¹, en canvi, tracta el seu pas pels **vint-i-un portals** (encara que només nou són reproduïts en aquesta tomba) del **capítol 146**. A la paret **nord** de la cambra (ritualment, l'"Oest") Nefertari completa el seu recorregut i **s'encara a Osiris**.

- ELS PILARS DE LA CAMBRA FUNERÀRIA

Els pilars es van construir a partir de la roca natural. Hi ha un tram d'escales curt que condueix a la zona central i inferior de la cambra entre la primera parella de pilars (del sud) i la segona (del nord). Les quatre cares de cada pilar van ser decorades, i estan molt ben conservades. Els pilars els he numerat segons la fotografia de l'annex 57.

- **Cara sud dels pilar 1 i 2**

Cadascuna de les dues cares contenen un **sacerdot** amb el braç aixecat i un text que podem veure a l'annex 14¹⁰².

- **La part exterior de tots els pilars**

Amb l'excepció de les superfícies orientades al sud dels pilars 1 i 2, acabades de descriure, les sis cares contenen imatges de Nefertari de cara a un déu (Anubis) o una deessa (Isis i Hathor). Els textos només identifiquen el déu o deessa i Nefertari, i darrere de la deïtat hi ha la columna dels símbols de protecció. Les sis deïtats són:

⁹⁹ Veure glossari

¹⁰⁰ Veure fotografia a l'annex 55 (Pàg. 39-40-41)

¹⁰¹ Veure fotografia a l'annex 56 (Pàg. 41-42)

¹⁰² Veure fotografia a l'annex 58 (Pàg. 43)

- Cara oest¹⁰³:
 - **Pilar 1:** Hathor.
 - **Pilar 3:** Isis.
- Cara nord¹⁰⁴:
 - **Pilar 3:** Hathor.
 - **Pilar 4:** Isis.
- Cara est¹⁰⁵:
 - **Pilar 4:** Anubis, l'única deïtat masculina de les sis.
 - **Pilar 2:** Isis.

- **Cara interna est i oest de tots els pilars**

Hi ha **imatges d'Osiris**¹⁰⁶. Els textos de cadascuna presenten variacions però tots diuen el mateix: <<Et dono un lloc a la Terra Sagrada>> o <<Et dono l'eternitat com Ra, el meu pare>>.

- **Cara interna de tots els pilars**

Imatge de grans dimensions d'un **pilar Djed**. A banda i banda del pilar Djed hi ha una columna de text del nom i dels títols de la difunta amb variacions¹⁰⁷.

- LA CAMBRA ANNEX OEST

Es troba al costat oest de la cambra funerària i s'hi accedeix a través d'un petit tram d'escales.

Els gruixos exteriors principals estan decorats amb les deesses cobra de l'Alt i Baix Egipte. La de l'esquerra és, segons el text, Wadjet, però porta, incorrectament, la doble corona vermella i blanca. A la dreta, una altra vegada amb la corona incorrecta (la vermella), hi ha Nejbet. Després de les dues cobres, l'entrada.

¹⁰³ Veure fotografia a l'annex 59 (Pàg. 43-44)

¹⁰⁴ Veure fotografia a l'annex 60 (Pàg. 44)

¹⁰⁵ Veure fotografia a l'annex 61 (Pàg. 45)

¹⁰⁶ Veure fotografia a l'annex 62 (Pàg. 45-46)

¹⁰⁷ Veure fotografia a l'annex 63 (Pàg. 46)

El mur est interior, a banda i banda de l'entrada, conté: a l'esquerra Osiris com un **pilar Djed**¹⁰⁸. A la dreta Nefertari porta un embolcall de **mòmia vermell**¹⁰⁹.

La part posterior (oest) de la paret està decorada amb una **construcció àmplia** suportada per cinc columnes de jeroglífics. A la part superior hi ha dos serps ondulants alades. En els espais entre els textos hi ha (d'esquerra a dreta): Thoth, Anubis, Amset i Thoth una altra vegada. Els textos estan danyats¹¹⁰.

A la paret **nord** asseguts a terra hi ha **Hapy, Qebhsenef i Neftis** sota diverses columnes de geroglífics.¹¹¹ A la paret de davant hi ha **Imseti, Duamutef i Isis**¹¹².

El contingut i el tema d'aquest annex, representen el lloc de la **reconstitució i la resurrecció** de Nefertari.

- LA CAMBRA ANNEX EST

S'hi accedeix per un petit tram d'escales. Els gruixos exteriors estan decorats amb la deesses cobra de l'Alt i Baix Egipte. Després de les dues cobres, l'entrada és ampliada i decorada amb una columna de text que conté els títols i el nom de Nefertari¹¹³.

Al mur est li falta la banda dreta. El que queda mostra una **imatge de Maat** amb les ales esteses. En el text afirma que ella ha <<donat el temps de vida de Ra i un lloc a la casa d'Amon>>¹¹⁴.

A la paret nord està Nefertari amb els braços aixecats adorant a Hathor. Entre les dues hi ha les restes d'una petita ofrena. La resta de la paret ha desaparegut¹¹⁵.

¹⁰⁸ Veure fotografia a l'annex 64 (Pàg. 47)

¹⁰⁹ Veure fotografia a l'annex 65 (Pàg. 48)

¹¹⁰ Veure fotografia a l'annex 66 (Pàg. 48-49)

¹¹¹ Veure fotografia a l'annex 64 (Pàg. 47)

¹¹² Veure fotografia a l'annex 65 (Pàg. 48)

¹¹³ Veure fotografia a l'annex 67 (Pàg. 49)

¹¹⁴ Veure fotografia a l'annex 69 (Pàg. 50-51)

¹¹⁵ Veure fotografia a l'annex 67 (Pàg. 49)

A la paret dreta Nefertari està dempeus davant d'Anubis i Isis. Just davant de Nefertari hi ha una ofrena¹¹⁶.

- L'ANNEX NORD

Els gruixos d'entrada estan decorats amb dues serps amb l'esquena recolzada en el cartutx de Nefertari¹¹⁷.

De la decoració de l'annex no queda gaire cosa més. A la paret oest hi ha Isis i a la paret nord el cartutx de la reina. A la paret de la dreta hi ha una processó de déus entre els quals destaca Selkis precedida per dos deïtats masculines i a la secció est de la paret sud destaca una imatge del pilar Djed entre dos nusos tyet.

3.4 TROBALLE

- OBJECTES TROBATS DINS LA TOMBA DE NEFERTARI

A la tomba es van trobar els objectes següents: un pilar djed¹¹⁸, restes del sarcòfag de granit de Nefertari¹¹⁹, restes de 34 ushebtis¹²⁰, dues tapes de cofres¹²¹, una àmfora i una gerra¹²², unes sandàlies¹²³, el mànec d'un bastó o el pom d'un cofre¹²⁴, fragments de vasos de calcita i de terrissa¹²⁵, fragments de pilar djed de fusta estucada i pintada¹²⁶, un envàs que havia de contenir productes cosmètics¹²⁷, un penjoll d'or amb forma de flor de nenúfar¹²⁸, el fragment d'un braçalet amb incrustacions d'or i de pedres semiprecioses amb la titulació de la reina¹²⁹, un fragment d'adornament realitzat amb or

¹¹⁶ Veure fotografia a l'annex 68 (Pàg. 50)

¹¹⁷ Veure fotografia a l'annex 70 (Pàg. 51)

¹¹⁸ Veure fotografia a l'annex 75 (Pàg. 54)

¹¹⁹ Veure fotografia a l'annex 76 (Pàg. 54)

¹²⁰ Veure fotografia a l'annex 77 (Pàg. 54)

¹²¹ Veure fotografia a l'annex 78 (Pàg. 55)

¹²² Veure fotografia a l'annex 79 (Pàg. 55)

¹²³ Veure fotografia a l'annex 80 (Pàg. 55)

¹²⁴ Veure fotografia a l'annex 81 (Pàg. 56)

¹²⁵ Veure fotografia a l'annex 82 (Pàg. 56)

¹²⁶ Veure fotografia a l'annex 83 (Pàg. 56)

¹²⁷ Veure fotografia a l'annex 84 (Pàg. 57)

¹²⁸ Veure fotografia a l'annex 85 (Pàg. 57)

¹²⁹ Veure fotografia a l'annex 86 (Pàg. 57)

amb incrustacions de pedres semiprecioses¹³⁰, un braçalet d'or amb el nom i els títols de la reina¹³¹, un anell de cornalina i or amb els cartutxos de Nefertari i Ramsès II¹³², una caixa per ungüents de marfil¹³³ i un anell d'or format amb el cartutx de la reina¹³⁴.

- OBJECTES QUE PODRIEN PERTÀNYER A NEFERTARI TROBATS FORA DE LA SEVA TOMBA

S'han trobat diversos objectes de procedència desconeguda de la mateixa època que la que va viure Nefertari i que podrien ser seus. Alguns d'aquests objectes són: un collaret amb penjolls decoratius¹³⁵, tres collarets¹³⁶, una imatge d'or del déu Atum¹³⁷, quatre vasos de ceràmica egípcia amb el nom de Ramsès II¹³⁸, un mirall de bronze amb el cap Hathor al mànec¹³⁹, una àmfora d'alabastre¹⁴⁰ i un calze de terrissa vidrada blava¹⁴¹.

- OBJECTES QUE DE VIA HAVER A LA TOMBA ABANS DE SER SAQUEJADA

En una tomba d'un personatge important, sobretot una d'una reina com Nefertari, hi havia d'haver, com a mínim, els següents objectes:

Per començar, la reina tenia **més de 365** ushebtis¹⁴². Al regne dels morts, tothom havia de treballar i fer la seva feina. Les persones més riques, per tal de no haver de fer feina, tenien ushebtis a la seva tomba. Quan el difunt no tenia ganes de **treballar** invocava l'ushebti per tal que li fes la feina d'un dia a l'any. Segons el nivell de riquesa que la persona posseïa i la seva posició social, tenia un nombre més elevat d'ushebtis o menys. Nefertari era una reina i no havia de treballar. Per tant, havia de posseir, com a mínim 365 ushebtis, un per cadascun dels dies que té un any. Ara bé, què passava si un ushebti

¹³⁰ Veure fotografia a l'annex 87 (Pàg. 58)

¹³¹ Veure fotografia a l'annex 88 (Pàg. 58)

¹³² Veure fotografia a l'annex 89 (Pàg. 59)

¹³³ Veure fotografia a l'annex 90 (Pàg. 59)

¹³⁴ Veure fotografia a l'annex 91 (Pàg. 59)

¹³⁵ Veure fotografia a l'annex 92 (Pàg. 60)

¹³⁶ Veure fotografia a l'annex 93 (Pàg. 60)

¹³⁷ Veure fotografia a l'annex 94 (Pàg. 60)

¹³⁸ Veure fotografia a l'annex 95 (Pàg. 61)

¹³⁹ Veure fotografia a l'annex 96 (Pàg. 61)

¹⁴⁰ Veure fotografia a l'annex 97 (Pàg. 61)

¹⁴¹ Veure fotografia a l'annex 98 (Pàg. 62)

¹⁴² Veure glossari

es feia malbé? La reina havia de treballar un dia a l'any? No, això no podia passar. Per tant, és lògic pensar que tenia, com a mínim, el doble o més de 365 ushebtis, juntament amb **estàtues de Déus** per garantir la **protecció** de la reina.

També és evident que tenia cofres amb **joies** d'or i pedres precioses com collarets, penjolls, polseres d'avantbraç i de canell, anells i arracades, tal i com porta Nefertari en els dibuixos de la paret de la seva tomba. També havia de tenir **roba** luxosa i delicada per poder-se vestir en el regne dels morts i **perruques**.

El **maquillatge** era un element imprescindible per una persona rica. Era la manera que tenia de **protegir-se** els **ulls**. Per exemple, el maquillatge que servia per pintar el contorn negre de l'ull estava fet de la galena o de l'antimoni, fantàstics repel·lents de mosques i mosquits, i el feien servir, a més, per evitar malalties oculars, i per prevenir el **reflex** del sol als ulls. Les dones es pintaven també els llavis i les galtes. Sabem que en aquesta època era així perquè, precisament en aquesta tomba, destaca el fet que Nefertari està representada en els dibuixos amb un **realisme** fins ara absent, exceptuant el faraó Akhenaton, amb color als seus llavis i a les seves galtes, a més d'arrugues al coll. Respecte a altres elements d'higiene, havia de tenir **perfums**, **ungüents**, remeis per **hidratar** la pell i els cabells, **pintes**, **raspalls** i **miralls**.

Respecte a les ofrenes alimentàries, segur que tenia **fruita**, **verdura**, **carn**, **cervesa**, **mel** i tot tipus d'aliment. Els egipcis no es preocupaven del proveïment continuat d'aliments per a la subsistència del difunt, sinó que, a part de la primera ofrena, dibuixaven a les parets ofrenes d'aliments a la reina per tal que el seu ka pogués alimentar-se.

Per últim, un element digne de ser esmentat és el **senet**. L'escena de Nefertari jugant al senet és una de les més famoses de la seva tomba. El senet era un joc molt car que només tenien els **rics**. Les normes del joc no ens han arribat, però podem suposar que era un joc d'enginy, en el qual es podia eliminar l'adversari, fer-lo recular, avançar... per això és un bon símbol de la davallada a l'Inframón, que era com una carrera d'obstacles. Com que a la tomba de Nefertari no hi ha cap dibuix de la seva vida quotidiana Nefertari juga al senet sense cap oponent, és fàcil pensar que la intenció del dibuix és

representar aquest viatge. Això no implica que hi hagués un senet expressament a la tomba. El fet que es pugui suposar que n'hi havia un és la seva posició social.

3.5 INTERPRETACIÓ DE LA TOMBA

En primer lloc, com podem saber que aquesta tomba pertany a qui pertany? El **text** sobre el brancal de l'esquerra de l'entrada a la tomba¹⁴³ és ara il·legible, però el de la dreta encara es pot llegir: <<*Dona de noblesa hereditària, plena de favors, posseïdora d'encant, dolçor i amor, senyora de l'Alt i el Baix Egipte; Osiris; gran esposa reial, senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, venerada davant Osiris*>>¹⁴⁴. Per tant, a partir d'aquest text, podem saber que, qui està enterrada en aquesta tomba, és Nefertari, una **esposa reial**. A més, el seu nom, **Nefertari Merit en Mut**, es repeteix a la tomba¹⁴⁵.

En totes les representacions de Nefertari apareix amb un **tocat** conegut des de l'Imperi Antic. En un primer lloc, la part del voltor era el tocat propi que portava la **deessa Nejbet** quan es manifestava en la seva forma humana. Més tard, a partir de la Dinastia V, també va aparèixer com a insígnia de la **reialesa femenina** i, des de llavors, va ser portat per totes les reines al llarg de la història d'Egipte. Així, una persona que no sap llegir jeroglífics, en veure els dibuixos de la tomba, com en tots Nefertari és representada amb aquest tocat, pot saber que aquesta tomba pertany a una reina.

A partir de les **ofrenes** dibuixades a la tomba¹⁴⁶ podem extreure informació dels **aliments** que tenien els egipcis: menjaven carn, els vols amb fum ens indiquen que bevien o s'alimentaven d'aliments líquids calents, i també de pa i de cervesa. Fora dels dibuixos, no s'ha trobat cap tipus d'ofrena gastronòmica, tan sols uns pocs objectes que van quedar a la tomba després de ser saquejada, la qual cosa vol dir que, si hi havia gent capaç de profanar una tomba amb el perill de fer enfadar el difunt i els déus, es passava gana i hi havia necessitat entre les classes més pobres i que, per tant, el règim faraònic era molt opressiu.

¹⁴³ Veure fotografia a l'annex 25 (Pàg. 11)

¹⁴⁴ El text també el podem trobar a l'annex 1 (pàg. 1)

¹⁴⁵ Veure fotografia a l'annex 99 (Pàg. 62)

¹⁴⁶ Veure fotografies amb ofrenes als annexos 41 (Pàg. 25), 42 (Pàg. 27), 48 (Pàg. 32) i 49 (Pàg. 33)

Els dibuixos de la tomba de Nefertari són molt interessants. Els egipcis tenien per costum fer els **dibuixos idealitzats**. Com no dominaven la perspectiva, dibuixaven els personatges de **perfil**. Però el problema que tenien a continuació era que, com que feien **màgia**, aquesta màgia no arribava a totes les parts les cos i, per això, van crear un estil propi: mentre que el cos és dibuixat de perfil, les espatlles no ho estan, la cama que queda al darrere sempre és visible i surt per davant, i l'ull que queda a la vista és dibuixat de cara, no de perfil i, en el cas de les dones i les deesses, només hi ha dibuixat un pit que els surt pel davant si la vestimenta no el cobreix.

Tot i això, la idealització dels dibuixos no solament és amb les **formes**, sinó també amb els **colors**. Per exemple, la pell de les dones sempre és més clara que la dels homes. Aquest detall pot semblar una menudesa, però és molt útil per distingir dibuixos dels quals només en restin una petita porció.

A la fotografia de l'annex 36 podem veure un exemple molt clar d'aquest canvi de tonalitat. La deessa Hathor té la pell més clara que el déu Ra-Horakhty. Per tant, no utilitzaven els colors perquè quedessin bonics, sinó que **cada color té un significat**. Per exemple, a la tomba hem vist Osiris amb la pell de color verda, ja que el **verd** és el color de la vida i, per tant, un símbol potent de **resurrecció**. Si en fixem també en el fons en el qual es troba emmarcat Osiris i majoritàriament i, en ocasions, Anubis veurem que és de color **daurat**¹⁴⁷. Aquest color és el color del **Sol** i, per tant, simbolitza l'**eternitat** i la **immortalitat**. Per això no és d'estranyar que dos déus relacionats amb la mort i la tornada a la vida, siguin representats sobre un fons daurat. També és pot remarcar el color de fons de les parets de la resta de la tomba, que és el **blanc**. Aquest color simbolitza la neteja i, per extensió, la **puresa** ritual i allò **sagrat**. Per tant, podem suposar que el fons de les parets és blanc per remarcar la puresa i la sacralitat de la tomba.

Un element molt remarcable respecte a les representacions de la tomba és la **naturalitat** que s'integra tímidament com a experimentació. Des dels principis de la història d'Egipte fins al moment de **Nefertari**, només hi ha hagut un fet semblant amb el faraó

¹⁴⁷ Una fotografia exemplificadora d'aquest fet és la que trobem a l'annex 31 (Pàg. 15-16)

Akhenaton, pare del famós faraó Tutankhamon, que pertany a la dinastia anterior, la Dinastia XVIII. Les representacions d'aquest faraó **s'allunyen de la idealització** incorporant elements com la panxa, eliminant la musculatura pròpia dels guerrers i tenen una cara característica que, segurament, era la seva, i que podríem afegir que s'apropa a la deformitat¹⁴⁸.

Els canvis que són incorporats a les representacions de Nefertari no són tan bruscos, sinó que són més **subtils**: es marca el perfil dels llavis de la reina, els forats del nas són negres, hi ha dibuixades línies vermelles a la seva gola remarcant-ne les arrugues o la papada, les galtes, el nas i la barbeta són pintades amb una tonalitat més fosca i els llavis són d'un color més vermellós que la resta de la pell¹⁴⁹.

A més dels elements enunciats anteriorment, els egipcis també variaven la **mida** de les seves representacions segons la seva **importància**. Per això, quan trobem, per exemple, un faraó i la seva esposa, el faraó normalment sol ser representat d'una mida més gran, i trobem un personatge amb els seus fills, sempre estan representats d'una mida diminuta, de manera totalment desproporcionada a la del seu o dels seus progenitors. Per això, cal remarcar que la mida amb que la reina Nefertari és representada és la mateixa que la dels déus que hi ha representats a la resta de la tomba. Aquest fet vol dir que els egipcis van voler assimilar la reina als déus donant-li la **mateixa importància**. Una altra observació que podem extreure és que els egipcis creien en la importància dels déus i les deesses de la mateixa manera, sense que les deïtats femenines fossin menys considerades, ja que tots els déus són representats amb la mateixa mida.

També cal donar importància a la simbologia dels **nombres**: per exemple, com ja he comentat anteriorment al punt 3.1, el número **dos** era molt important pels egipcis, ja que representava la **dualitat** entre dos punts oposats i la **unitat** que formen aquests punts oposats i, per tant, **l'equilibri**. Per això, com veurem més endavant, hi ha representacions a la tomba de, per exemple, l'Alt Egipte i, a la paret d'enfront, del Baix Egipte, per representar dos punts oposats que formen una unitat, Egipte. Altres referències al número dos que podem trobar a la tomba són les nombroses **imatges mirall** o especulars que els egipcis hi van fer servir. Més endavant en faré una menció

¹⁴⁸ Veure fotografia a l'annex 71 (Pàg. 52)

¹⁴⁹ Veure fotografia a l'annex 72 (Pàg. 52)

més detallada, però totes aquestes imatges es presenten en parelles. Per tant, podrem trobar dues imatges completament iguals o amb alguna variació, però de dos en dos.

Un altre exemple a destacar és el número **quatre** que, a excepció del dos, és el que apareix amb més freqüència en l'art egipci. A la tomba de Nefertari, i a la religió egípcia en general, el podem trobar en els quatre fills d'Horus, les quatre deesses funeràries, que ajuden als quatre anteriors en la seva feina de protegir els òrgans del difunt (Isis, que ajuda a Amset; Neftis, que ajuda a Hapy; Neit, que ajuda a Duamutef i Selkis, que ajuda a Qebhsenef) i els quatre maons màgics, vinculats als **quatre punts cardinals**, com també les quatre columnes de la cambra funerària, que simbolitzen els quatre pilars del cel explicats més endavant, i els quatre timons que controlen l'univers i que també són explicats més endavant. Els egipcis consideraven aquest número com un símbol de **plenitud** i de **totalitat** precisament pels quatre punts cardinals, que divideixen la Terra en quatre parts i que formaven els dos eixos del seu món: l'eix est-oest (camí que recorre el Sol cada dia) i l'eix nord-sud (el recorregut del Nil).

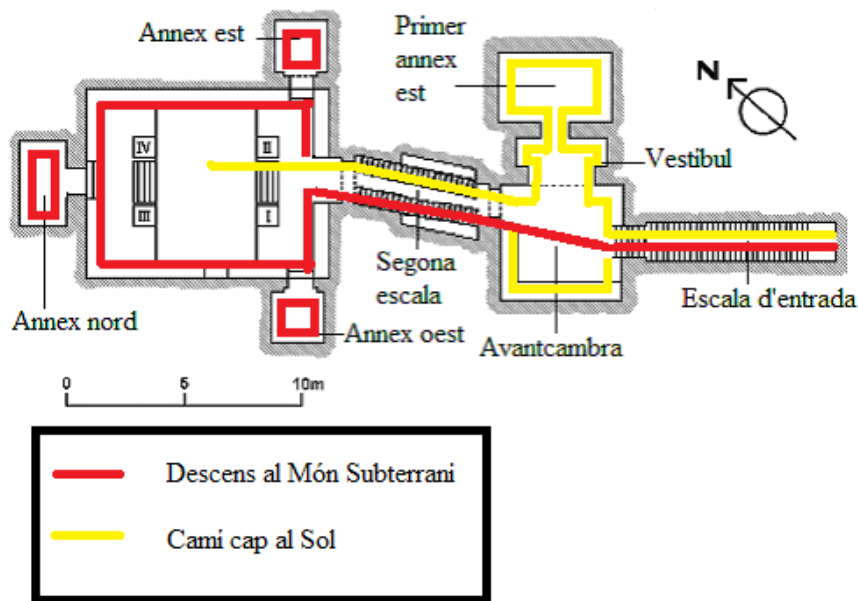
Les parets de la tomba tenen representacions de **tema religiós**, no de tema quotidià, ja que el que es pretenia a l'hora de fer la tomba era **assegurar la vida** després de la mort i la seva **permanència** entre els déus. Hi ha moltes representacions en les quals Nefertari està adorant els déus i en les quals els déus l'acullen, com veurem més endavant.

La tomba en general és un **microcosmos**. Tot el sostre està decorat amb un fons blau fosc ple d'estrelles. Aquesta és una representació simbòlica de **Nut**, deessa del cel, també anomenada la vaca celest. Aquesta decoració era pròpia de fer-se a l'interior de la tapa dels sarcòfags. Segons la llegenda, Nut s'empassava cada nit a Ra, que recorria el seu cos, i donava a llum al Sol al matí següent, completament renascut en forma d'escarabat o de nen. Igualment que **tornava a la vida** a Ra, també ho feia amb els difunts i els acollia en el Més Enllà. Per això és una de les deïtats que es confinaven als difunts.

La tomba representa el **viatge de l'ànima** de Nefertari des del moment de la seva mort fins la seva tornada a la vida. La tomba, per tant es pot dividir en dues parts: el descens

de l'ànima de la difunta cap al Món Subterrani per convertir-se en una Osiris i el camí que segueix a continuació cap a la Llum.

- PARET EST I SUD DE L'AVANTCAMBRA

El viatge comença a l'**avantcambra**, a la paret est i sud¹⁵⁰. L'escena de la paret sud adjacent amb la paret est representa l'**entrada** i la **benvinguda** de Nefertari a l'altra vida per part de dues divinitats, **Anubis i Osiris**, que apareix precedit pels quatre fills d'Horus. Aquests dos déus ocupen un santuari que destaca pel seu **color daurat** en comparació amb el fons blanc de les parets anteriors.

Osiris, assegut en un tron, porta els ceptres heka¹⁵¹ i nekhej¹⁵² , símbols de la seva autoritat. La seva pell és **verda**, ja que Osiris va ser assassinat pel seu germà i va **reviure**. El color verd, com ja he comentat anteriorment, indica **vida**, ja que els egipcis el relacionaven amb el color de les plantes que germinaven. Per indicar la resurrecció del déu, la seva vida després de la seva mort, la seva pell sempre és representada de color verd. També porta una indumentària blanca i llisa cenyida al cos, representant

¹⁵⁰ Veure fotografia a l'annex 32 (Pàg. 16-17)

¹⁵¹ Veure glossari

¹⁵² Veure glossari

unes **benes** de mòmia. Porta una **corona Atef**¹⁵³ , la corona típica d'aquest faraó, ja que ajuda al difunt a renéixer.

Anubis és representat dempeus darrere d'Osiris amb un ceptre **uas**¹⁵⁴ a la mà dreta i un símbol **anj**¹⁵⁵ (vida) a la mà esquerra. Anubis és el déu de la **momificació**, procés amb el qual es pretenia aconseguir que el difunt tornés a la vida. Per aquesta raó, aquest déu ha estat relacionat amb la vida, ja que dóna la **vida** al difunt, i sempre porta el símbol anj agafat de la mà. Es creu que l'origen del ceptre uas és el d'un bastó que porta el ramader quan surt amb el bestiar i que, amb el pas dels anys, s'ha convertit en un símbol de poder, el que porta el que guia el poble. Aquest ceptre és present en la representació de faraons i déus. Per tant, l'objectiu del qui ha realitzat aquest dibuix és la d'emfatitzar dues característiques d'aquest déu que dóna la benvinguda a Nefertari: el **poder** i la seva capacitat **regeneradora**.

També cal destacar el fris **d'ureus** amb discs solars¹⁵⁶. L'ureu, a part d'aportar protecció, també representa l'ull ferotge de Ra o el mateix **Ra** i, en aquest cas, sembla que la funció d'aquest fris en concret és la de representar-lo, ja que a sobre de cada cobra hi ha el disc solar.

A la banda esquerra de l'obertura de la paret est hi ha la mòmia d'Osiris vestit com abans¹⁵⁷. A cada costat té un **símbol imuit** o Fill de la vaca Hesat . Aquest fill és el déu Nemty, relacionat amb l'oest. Segons explica la llegenda, Nemty va tallar el cap de la seva mare en un atac d'ira i Ra el va condemnar a ser escorxat viu i després embenat. El déu Anubis va sentir pietat i va entregar la pell del fill a la seva mare, la vaca blanca Hesat, que va reviure'l impregnant la pell que penjava d'un pel en un morter amb la seva llet. El símbol imuit és relacionat amb Anubis, que és el seu guardià, i apareix en quasi totes les escenes en les que apareix Osiris com el Déu del Més Enllà. El símbol

¹⁵³ Veure glossari

¹⁵⁴ Veure glossari

¹⁵⁵ Veure glossari

¹⁵⁶ Veure glossari

¹⁵⁷ Veure fotografia a l'annex 31 (Pàg. 15-16)

evoca el moment en que la pell de Nemty és entregada a la seva mare, que el reviu. Per això, és relacionat amb el **renaixement**.

- LA SEGONA ESCALA

La segona escala es divideix en **dues parts**: la **descendent** a l'inframón i l'**ascendent**. La que correspon al descens al Món Subterrani és la paret oest i la que correspon a l'ascens al cel és la paret est. Aquest fet no és una casualitat, ja que el sol es pon per l'oest (i comença el seu viatge per l'Inframón) i surt per l'est (i comença el seu viatge pel cel). Explicaré les dues parts diferenciades de manera separada, seguint l'ordre del camí de Nefertari.

- **La segona escala descendent (mur oest)**

El passadís descendent, la segona escala, condueix a la cambra del sarcòfag, i representa el **camí** que porta a l'**Inframón**. El fet que sigui una **baixada** és una manera de representar encara més aquest descens. Aquí, com ja hem vist amb anterioritat, Nefertari ofereix ofrenes a **Isis** i a **Neftis**, que són dues de les planyideres¹⁵⁸ divines. Quan Osiris va ser assassinat i esquarterat pel seu germà Set, Isis, amb l'ajuda de Neftis, va aconseguir reunir-ne els trossos i reviure'l. A partir d'aquí, els egipcis consideraven que aquestes dues deesses s'encarregaven de **cuidar** el difunt.

Isis i Neftis estan assegudes als trons habituals a tota la tomba i **Ma'at**, deessa de l'ordre i de la justícia, està agenollada amb les ales esteses cap al cartutx de la reina, que s'ajusta al signe **shen**¹⁵⁹ . Aquest signe, el cercle, que no té ni principi ni fi, evoca amb la seva forma el concepte d'eternitat. Vol dir "**protecció**" i "**eternitat**", per tant, podem dir que Nefertari fa una ofrena a les tres deesses per **demanar-los protecció**: a les dues primeres una protecció que l'ajudi amb la seva resurrecció i a l'última li demana protecció eterna i vertadera, ja que Ma'at és deessa de la veritat.

¹⁵⁸ Veure glossari

¹⁵⁹ Veure fotografia a l'annex 48 (Pàg. 31-32-33)

A continuació dues **imatges mirall** a les dues parets enfrontades¹⁶⁰: la primera, a l'extrem nord de les plataformes superiors hi ha una petita paret en la qual hi ha un **pilar djed** (símbol d'Osiris que simbolitza estabilitat) amb braços que sosté un ceptre (poder) a cada mà, per marcar l'enorme **poder** d'Osiris sobre la mort; i a la segona que podem trobar, al nivell superior de la representació d'Anubis, hi ha una cobra o **ureu alada** que protegeix el cartutx de la reina i un signe shen amb les seves ales, de la mateixa manera que abans Ma'at. A la part inferior del cartutx hi ha un **símbol nebu** i a la part superior un **disc solar vermell**.

- En primer lloc, d'aquesta escena cal destacar el paper **protector** de l'ureu. L'**ureu** estava relacionat amb Ra, ja que representava el seu ull feroç, i també era la representació de la deessa Wadjed. Quan els fills d'Atum, Shu i Tefnut, es van escapar, es va treure un ull i li va dotar de poder per tal de poder trobar-los. Aquest ull, que es va convertir en la deessa cobra, sempre s'ha considerat una deïtat protectora i el faraó col·locava una imatge de la cobra a la seva corona per tal que escopís foc als seus enemics. Per això és un fet molt destacable que el nom de Nefertari sigui protegit per una ureu, ja que això vol dir que la identitat de la reina seria protegida per sempre.
- En segon lloc cal destacar el signe **shen** que hi ha davant del cartutx de la reina. El signe shen és el cercle que no té ni principi ni fi i que, per tant, simbolitza **eternitat**. Aquest signe shen es va anar allargant fins a constituir el cartutx on s'escriu el nom del rei. En aquest context, el símbol shen va prendre la connotació de símbol **protector** que excluïa els elements contraris al nom del faraó.
- En tercer lloc cal destacar el paper del **disc solar**. Pels egipcis el Sol era l'astre més important, ja que gràcies a ell hi ha vida, i cada dia "mor" i torna a "néixer" com a símbol del cicle natural de la vida. Per tant, el disc solar juntament amb el signe nebu que hi ha a la part inferior del cartutx, simbolitzen l'**eternitat** del nom de Nefertari.

¹⁶⁰ Veure fotografia a l'annex 51 (Pàg. 35-36)

En l'escena següent trobem el déu **Anubis** en un santuari i, a la part inferior, hi ha la deessa **Isis** agenollada sobre el **símbol nebu**¹⁶¹, el símbol de l'**or**. Durant el Regne Nou, la cambra funerària del faraó era anomenada "Casa de l'or", i les connotacions solars i de l'altra vida d'aquest signe (el Sol era representat amb el color daurat, símbol de l'**eternitat**) es tenen presents en aquest context. En aquest sentit, les germanes Isis i Neftis apareixen moltes vegades agenollades sobre un signe nebu. El jeroglífic de l'or transmet **immutabilitat** en l'altra vida i, alhora, la naturalesa del rei. Per tant, en aquesta escena la reina està sent **igualada** al seu marit. A partir d'aquí, podem suposar la gran importància que tenia la Nefertari en Egipte i pel seu espòs.

Anubis presenta dos **discursos**: en el primer¹⁶², és presentat com l'**embalsamador** i fa una predicció del que li passarà a la reina a continuació: que es reunirà amb Isis i Neftis perquè la preparin per aparèixer al cel tan gloriosa com Ra, que il·luminarà el Regne dels Morts amb la seva resplendor, que tindrà un lloc entre els déus a la Terra Sagrada, allà on viuen els déus, i que la gran Enéada divina (Ra, Shu, Tefnut, Gueb¹⁶³, Nut¹⁶⁴, Seth, Osiris, Isis i Neftis) protegirà el seu cos; en el segon¹⁶⁵, molt més curt, li comunica que tots els déus la rebran.

En el cas d'Isis, ella diu a Nefertari: en el primer discurs, que li ha donat un lloc a la Terra Sagrada en presència de Wennefer, que és un apelatiu d'Osiris i que, com a tal, ens indica que la deessa parla des d'un context funerari, i que pot aparèixer al cel per sempre; el segon discurs és semblant al primer, però afegeix que el Regne dels Morts és il·luminat per la seva resplendor.

- **El conducte a la part superior de la segona escala**

Aquest conducte, com el que hi ha a la part inferior de la segona escala, són independents a l'ascens o al descens i, per tant, els descriuré els dos a continuació.

¹⁶¹ Veure glossari

¹⁶² Veure el text a l'annex 13 (Pàg. 4-5)

¹⁶³ Veure glossari

¹⁶⁴ Veure glossari

¹⁶⁵ Veure el text a l'annex 13 (Pàg. 4-5)

Aquest conducte està format per quatre gruixos¹⁶⁶:

- El gruix exterior dret ens mostra una serp que s'identifica amb **Wadjed**, que porta a **corona vermella del Baix Egipte**¹⁶⁷ . Al dibuix de l'esquerra el nom s'omet, però es pot endevinar que és **Nejbet**, ja que porta la **corona blanca de l'Alt Egipte** i aquestes dues deesses solen anar juntes en **representació** del Baix (Wadjed) i l'Alt (Nejbet) Egipte. Cada serp, com hem vist a la descripció, són en un cistell de vímet sostingut cadascun per dos **pilars djed**, per tal de simbolitzar **l'estabilitat** del que hi ha dins la cistella. Les dues serps estan de cara a un **ceptre uas** i al **cartutx** de la reina sobre un **signe nebu** (per indicar la seva **eternitat**) i amb dues plomes daurades i un disc solar a la part superior, els dos elements característics de la **corona** de Nefertari. Per tant, en aquesta escena s'està remarcant el **poder** i el **domini** (ceptre uas) de **Nefertari** (el cartutx és una personificació de la reina, ja que té la seva corona) **eterna** (el color daurat amb el qual estan pintats els jeroglífics del seu nom ho indiquen) sobre **l'Alt** i el **Baix Egipte** (Wadjed i Nejbet) per **sempre** (estabilitat dels pilars djed). Aquestes dues imatges són **gairebé miralls**, igual que les dels dos gruixos següents.

En els següents gruixos interiors del conducte, trobem, en cadascun, **dues serps** d'esquena al **cartutx** de la reina en actitud **protectora**. Cada serp té una corona diferent: la de la dreta té la corona blanca de l'Alt Egipte i, per tant, podem dir que és **Nejbet**, i la de l'esquerra té la corona vermella del Baix Egipte i, per tant, podem dir que és **Wadjed**. Els cistells que contenen les serps són sostinguts per diferents elements a cada costat: al cistell de la dreta hi ha una planta de **papir**, la característica del **Baix Egipte**, i al de l'esquerra hi ha una planta de **lotus**, la característica de l'**Alt Egipte**.

¹⁶⁶ Veure fotografia a l'annex 46 (Pàg. 29-30)

¹⁶⁷ Veure glossari

Aquests quatre gruixos ens marquen la **orientació simbòlica** de la tomba: a l'esquerra hi ha l'Alt Egipte (sud) i a la dreta hi ha el Baix Egipte (nord), de manera que l'**oest** és la ubicació de la **cambra funerària** i l'**est** és l'entrada la sortida al cel, la **tornada** a la vida.

- **El conducte de la part inferior de la segona escala**

Igual que el de l'entrada, té dos gruixos a cada costat¹⁶⁸.

- En els dos primers gruixos trobem dues **imatges mirall** de la deessa **Ma'at**, fàcilment identificable per la ploma de la veritat que té al cap i dóna la **benvinguda** a la reina a l'Inframón.
- Els gruixos del final són **imatges mirall** amb variacions dels del **conducció** de la part **superior** de l'escala, amb les imatges de les serps en cistelles de vímet subjectades per dos pilars djed cadascuna. L'ureu del gruix oest destaca, ja que porta una corona atef , la corona pròpia d'Osiris que havia d'ajudar a la tornada a la vida del difunt. Els dos ureus porten un ceptre uas amb un símbol shen , la combinació dels quals significa el poder (ceptre uas) etern (símbol shen). El que van voler remarcar els egipcis és el poder etern d'Osiris i d'Egipte.

Als batents de les portes hi ha un conjunt de jeroglífics en els quals Nefertari s'**identifica** per **primera** vegada com l'Osiris, de manera que la lectura queda <<L'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Nut, justificada davant d'Osiris>>. Quan un rei moria, es **transformava** en un **Osiris**, i quan renaixia, **renaixia** com a **Ra**. Per tant, significa que els batents de les portes estaven dirigits a una Nefertari **descendent** al Regne dels Morts.

A la llinda, com ja he comentat a la descripció, tenim a Ma'at amb un text a sobre seu que diu <<Parlat per Ma'at, la filla de Ra>>. Aquí el text deixa de tenir sentit, ja que

¹⁶⁸ Veure fotografia a l'annex 53 (Pàg. 37-38)

només es distingeixen les paraules <<protecció>> i <<fill>>, encara que això es podria resoldre si Ma'at va ser introduïda com a part del text. Llavors seria: <<Jo (Ma'at) protegeixo (el meu) filla>>. Llabor continua amb: <<Gran Esposa Reial, Nefertari, estimada de Nut, justificada>>. Per tant, Ma'at **protegeix** a Nefertari en el seu viatge cap a l'Inframón.

- LA CAMBRA FUNERÀRIA

Aquest és el tercer punt del viatge al Món Subterrani. La cambra funerària és el lloc en el qual Nefertari **completa** el seu viatge per l'Inframón i **arriba** davant d'**Osiris**. A les parets hi ha representada l'escena de les **portes**. És la cambra d'**occident**, la posta de sol, l'entrada al regne d'Osiris. A la paret nord, simbòlicament la de l'oest, hi ha la trobada de Nefertari davant d'Osiris, després d'haver traspassat amb èxit totes les portes.

A cada paret va ser tallat un nínxol quadrangular, cap al centre de la paret i sobre el banc, marcant els **quatre punts cardinals** de la tomba (nord, sud, est i oest)¹⁶⁹. Aquest és el lloc dels quatre **maons màgics**, com ja hem vist a la descripció de la tomba. Durant el Regne Nou, van ser col·locats a les tombes per **protegir** el difunt dels **enemics** del déu Osiris.

- **La paret oest**

Com ja hem vist amb anterioritat, aquesta paret mostra l'**entrada** de Nefertari a l'Inframón a través de les **set portes**, encara que només en són reproduïdes cinc, pertanyents al **capítol 144 del Llibre dels Morts**¹⁷⁰.

Les portes són representades amb un **rectangle vermell** envoltat d'un **enquadrament ocre**: el color vermell pot representar la fusta i l'ocre un marc d'or, donant a la porta un to d'**eternitat i divinitat**. A cada porta hi ha el **porter**, el **guardià** i l'**herald**, i Nefertari ha de saber i **dir** el nom dels tres personatges per tal de poder obrir cada porta que dóna accés al món d'Osiris, ja que la coneixença d'un nom, pels egipcis, suposava el **control**

¹⁶⁹ Veure fotografies als annexos 55 (Pàg. 39-40-41), 56 (Pàg. 41-42) i 73 (Pàg. 53)

¹⁷⁰ Veure fotografies a l'annex 55 (Pàg. 39-40-41)

d'allò que s'anomenava i, per tant, si es coneixia el nom dels guardians, aquests personatges quedaven inhabilitats dels seus poders i havien d'obrir les portes.

L'agrupació de persones varia en cada porta, però els tres personatges es poden identificar com a homes o dones segons el **color** de la seva pell (com ja he mencionat anteriorment, la pell dels homes és d'un to més marronós i la de les dones és d'un to més pàl·lid. El primer, que és el **porter**, té sempre cap de moltó i porta una **branca** amb fulles a la mà dreta, com a símbol de **vida** o de resurrecció, i un **ganivet** a la mà esquerra, per protegir-se. El segon, que és el **guardià**, sosté un **ganivet** a cada mà, també amb la finalitat de **protegir** la porta, i té el cap d'un altre animal, i el tercer, que és l'**herald** o l'anunciador, que té un símbol **anj** ♀ a cada mà, el símbol de la **vida**. Es podria dir que els ganivets servien per protegir les portes, però la branca de fulles i l'anj volen dir vida i, per tant, cada porta que s'obria era una aproximació més a la vida eterna:

- L'escena de la primera porta era massa gran i, per tant, comença a la paret sud i acaba a la paret oest. El segon guardià té cara d'hipopòtam. La traducció del text el podem veure a l'annex 15, en el qual formula les **paraules** necessàries per **obrir** la porta.
- L'inici de l'escena de la segona porta comença immediatament a la dreta de la porta de l'annex oest. La guardiana té cap de lleona i té dues serps a la part superior del cap. La traducció dels textos la podem veure a l'annex 16, en els quals formula també les **paraules** necessàries per **obrir** la porta.
- L'escena de la tercera porta ha estat molt danyada, però el nom dels tres personatges han sobreviscut: <<Qui engull les seves pròpies immundícies>> (el porter), <<Vigilant>> (el guardià) i <<El que maleeix>> (l'herald). No ha quedat cap text per llegir.
- El text i la porta que hauria d'haver hagut a l'extrem nord del mur oest s'han perdut completament. Només queden les restes dels tres personatges, dels que només podem saber que eren homes pel color de la seva pell i que el segon tenia

cap d'antílop. Els seus noms s'han perdut, però, segons el **papir de Tori**¹⁷¹, podem suposar que podien ser <<Aquell que s'oposa a la multitud de paraules>> (el porter), <<Atent de cor>> (el guardià) i <<El gran que rebutja el cocodril>> (l'herald), ja que en algunes portes els noms coincideixen en els dos llocs.

- A causa de la manca d'espai, a la cinquena porta només hi ha el porter, que, com a les altres, també té un cap de moltó. Es pot saber que va ser per la manca d'espai perquè el nom dels dos altres personatges estan col·locats també. Aquest no és un fet preocupant, ja que el que calia perquè es complís un fet era escriure'l. Els dibuixos eren un a més a més en la màgia. Els noms són els següents: <<Qui menja serps>> (el porter), <<La flama comburent>> (el guardià) i <<Cara d'hipopòtam, furiós amb el poder>> (l'herald).

En aquesta paret tenim el **nínxol cànop**, tallat a la zona central del banc¹⁷². En aquest nínxol hi hauria d'haver hagut un cofre amb quatre recipients, els **vasos cànops**, en els quals es disposaven els òrgans interns embalsamats del difunt.

Els tres costats del nínxol estan decorats d'una forma **diferent** a la de la resta de la tomba: les imatges i els textos estan dibuixats amb una línia vermella i pintats amb color daurat sobre un fons blanc. Això pot ser per dues raons diferents: o bé perquè amb el color daurat es remarca el caràcter d'**eternitat** necessari d'aquest nínxol (a continuació explicaré el perquè), o bé perquè la decoració es va fer després del tancament de la tomba, possiblement una generació **més tard**. Un bon exemple d'una tomba decorada amb aquest estil és el de Nebenmaat, TT219, que té el títol de "Servent en el Lloc de la Veritat a l'oest de Tebes", la qual cosa vol dir que s'encarregava de la decoració de les tombes reials de la Vall dels Reis i/o de les Reines¹⁷³.

Com he remarcat en apartats anteriors, el cos del difunt havia d'estar en **perfecte estat** per tal que el difunt pogués tenir l'oportunitat de tornar a la vida. En el procés de momificació, s'extreien els òrgans interns (estómac, pulmons, intestins i fetge) i es

¹⁷¹ DE RACHEWILTZ, Boris: *El libro de los muertos de los antiguos egipcios*. Pàg. 155

¹⁷² Veure fotografia a l'annex 55 (Pàg. 39-40-41)

¹⁷³ Veure fotografia a l'annex 55 (Pàg. 39-40-41)

posaven en un vas diferent protegit per un dels fills d'Horus, relacionat amb una deessa diferent: l'**estómac** es posava en un vas amb la tapa amb forma de cap de xacal, déu **Duamutef**, relacionat amb Neit; els **pulmons** es posaven en un vas amb la tapa amb forma de mico, déu **Hapy**, relacionat amb Neftis; els **intestins** es col·locaven en un vas amb la tapa amb forma de falcó, el déu **Qebhsenef**, relacionat amb Selkis; i, per últim, el **fetge** era depositat en un vas amb la tapa en forma d'home, déu **Amset**, relacionat amb Isis. Cada déu protegia l'òrgan que li era atorgat. Aquests quatre òrgans més el cor, que era momificat i dipositat dins del cos del difunt, eren considerats els quatre òrgans vitals del cos (els egipcis creien que el cervell era un òrgan inútil i que era el cor el centre de tot el cos, i, per això, es desfeien del cervell perquè no calia conservar-lo). Si un d'aquests òrgans fallava, la persona no podria optar mai a la vida eterna. És per això que la protecció d'aquests òrgans era de vital importància.

- **La paret est**

Aquest costat, com ha hem vist a la descripció, tracta del pas pels vint-i-un portals del **capítol 146 del Llibre dels Morts**, encara que només **deu** hi són representats¹⁷⁴. Nefertari ha de **pronunciar el nom** del guardià de cada porta i demostrar que és pura per poder passar per la porta al món d'Osiris.

Les portes són representades de manera diferent que a la paret oest: són marcs daurats amb un **fris d'ureus** com a símbol de la vida, amb la **mateixa** intenció que a les portes de la paret oest, i dins de cadascuna hi ha un sol **guardià assegut** amb un ganivet als genolls, encara que no tots es poden veure pel dany que han patit, igualment com passa al text.

Nefertari, com a la paret oest, està dreta mirant al primer portal. La intervenció inicial de Nefertari és més curta que la de l'inici del seu viatge a través de les portes, però no està gaire ben conservada. Tot i això, encara es pot entendre que **confirma** que no ha fet **res** erroni.

¹⁷⁴ Veure fotografia a l'annex 56 (Pàg. 41-42)

- El primer portal, directament davant de la reina, està custodiat per un guardià amb cap de voltor. Només la part superior de les columnes de text ha sobreviscut. El nom del portal és <<Senyora dels que tenen por els murs de la qual són alts, Senyora de la Destrucció que dirigeix les paraules que dissolveixen l'huracà, aquella que rebutja el violent que camina cap a ella>> i el nom de la guardiana és <<La Terrible>>.
- Les imatges del segon portal estan molt mal conservades, però encara podem observar que el porter té un cap de ratolí. El nom del portal és <<Senyora del cel, Senyora de les Dues Terres, la qual derrota [...], Senyora de tota la humanitat, la que distingeix a tothom>> i el nom del porter és <<Aquell que forma>>.
- El tercer portal s'inicia després de l'entrada a l'annex est i el guardià té cap de cocodril. El nom del portal és <<Senyora dels altars, magnífica en ofrenes i que dirigeix les ofrenes favorables als déus, la que navega riu amunt fins a Abidos>> i el nom del porter és <<L'il·luminador, l'amic del gran déu que navega a Abidos>>.
- El nom del quart portal és <<Poderosa de ganivets, Senyora de les Dues Terres, Destructora dels advesaris amb el cor immòvil, que és sàvia i lliure de males pràctiques>> i el nom del guardià és <<El toro de banyes llargues>>, proporcionant, en aquest cas, una correspondència entre el nom del guardià i la seva cara.
- La guardiana del cinquè portal té la figura d'un nen nu amb el cap malformat i porta els ganivets sobre el pit. El nom del portal és <<Senyora del Beix Egipte, l'alegre, per la qual es fan amb rapidesa les sol·licituds sense una mirada>> i el nom del porter és <<Reprimidor dels advesaris>>.
- Els portals sis, set, vuit i nou estan molt fets malbé: el guardià del sisè té el cap d'una serp, però no es pot identificar el seu nom ni el del portal; gairebé la totalitat del setè portal ha desaparegut, però podem saber que el portal el seu

nom, que és <<La flama ardent d'Horus que no pot ser apagada, [provista de llengües de foc que projecten¹⁷⁵ per destruir [sense pietat. Ningú s'apropa a ella] per temor de patir cap dany>>, i el nom del porter, que és <<Protector de seu cos>>. Del portal vuitè no ha sobreviscut gaire cosa, només la paraula <<engendrador>> que segurament pertanyia al nom del portal novè, del qual no hi ha cap rastre, però l'espai que hi ha és una prova de la seva existència.

- El desè portal es troba a la paret nord. El seu nom és <<Ella, que és alta de veu, que desperta amb crits, que riu del perill, gran temerosa d'aquells interns>>, i el nom del guardià, amb cap de cocodril, és <<El gran abraçador>>.

Un fet a destacar és que, tant a la paret est com a la paret oest, hi ha personatges masculins i femenins **indistintament**, sense que per la variació de gènere variï el poder o la importància de la porta en qüestió. Per tant, si entre la població hi havia diferències de gènere, **no** era en el cas de les deïtats o de les criatures **divines**.

- **La paret nord**

A l'espai entre el desè portal i la porta de l'annex nord, trobem una escena en la que Nefertari ret homenatge a tres deïtats que, de dreta a esquerra, són¹⁷⁶: **Osiris, Hathor i Anubis**. Davant de Nefertari, que està de cara als déus amb les **mans alçades**, en una clara actitud de respecte, hi ha un estand amb els **quatre fills d'Horus**, la qual cosa vol dir que Nefertari, en el moment decisiu en el qual arriba on és el déu Osiris, està **completa** perquè els fills d'Horus han complert la seva funció i han protegit els òrgans de la reina.

Es pot dir que aquest és el **punt culminant** del viatge de Nefertari per l'oest, ja que, per fi, es troba amb Osiris. Al costat d'Osiris, com ja he dit abans, hi ha dos deïtats més: Hathor i Anubis. Anubis és un déu funerari per excel·lència, ja que és l'**embalsamador** que va ajudar a embalsamar el cos d'Osiris per tal que ressuscités, i que, per tant, protegeix el difunt. Pel que fa a la deessa Hathor, ella és una divinitat solar, però en el

¹⁷⁵ El nom és incomplet, però l'he completat amb el *Llibre dels Morts* del papir de Torí: DE RACHEWILTZ, Boris: *El libro de los muertos de los antiguos egipcios*. Pàg. 159

¹⁷⁶ Veure fotografia a l'annex 73 (Pàg. 53)

seu matís funerari, ella és la “**Senyora d’occident**”, és a dir, del lloc on es pon el sol. Com a “La que és a la Muntanya occidental”, acull al difunt quan es fa de nit i, en aquesta funció, se la relaciona amb Anubis.

- **Els pilars de la cambra funerària**

Els quatre pilars representen els **quatre punts cardinals** i les quatre **potes** de la vaca divina que forma la volta celest, donant així un sentit de **microcosmos** a la cambra funerària.

A la part **exterior** de tots els pilars podem trobar Nefertari amb una deïtat, excepte en la cara sud dels pilars 1 i 2 amb uns textos que identifiquen Nefertari i la deïtat que l’acompanya i amb emblemes protectors:

- En la cara **sud** dels pilars **1 i 2**¹⁷⁷ trobem dos **sacerdots**, Iunmutef¹⁷⁸ i Horendotes¹⁷⁹, que són **encarnacions** del déu Horus, i que, amb la mà aixecada en un gest d’**invocació**, demanen a Osiris l’entrada a la gran assemblea divina, és a dir, que li permeti estar entre els déus. **Personifiquen** un dels pilars del cel i **subjecten** amb les mans la seva mare, la volta celest. El fet de portar pells de felins amb **taques** es relaciona directament amb les taques d’aquests animals, interpretades com a **estels** del cel. Els textos que els acompanyen els podem trobar a l’annex 14.
- En la cara **oest** del pilar **1** trobem **Nefertari i Hathor** amb el seu **emblema** característic al cap, un disc solar entre dues banyes de vaca i un ureu d’or, en la seva característica forma solar, ja que forma part d’una columna que sostenta el cel¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Veure fotografia a l’annex 58 (Pàg. 43)

¹⁷⁸ Veure glossari

¹⁷⁹ Veure glossari

¹⁸⁰ Veure fotografia a l’annex 59 (Pàg. 43-44)

- Cara **oest** del pilar **3**: trobem **Nefertari i Isis** amb el seu emblema característic al cap, el jeroglífic d'un **tron**¹⁸¹.
- Cara **nord** del pilar **3**: tenim **Nefertari i Hathor**, aquesta vegada amb **l'emblema de l'oest** al seu cap, és a dir, que aquí la tenim com a “Senyora de l'Oest”¹⁸².
- Cara **nord** del pilar **4**: tenim **Nefertari i Isis** amb el jeroglífic del **tron** sobre el seu cap, com a l'esquerra del pilar 3¹⁸³.
- Cara **est** del pilar **4**: tenim **Nefertari i Anubis** amb el seu cap de xacal característic¹⁸⁴.
- Cara **est** del pilar **2**: tenim **Nefertari i Isis**, aquesta vegada amb un disc solar entre dues banyes de vaca, com Hathor en les representacions anteriors¹⁸⁵.

El fet que apareguin Hathor i Isis **juntes** i que, fins i tot, una adopti el símbol característic de l'altra, té una explicació molt simple: les dues deesses es **relacionen** entre si i, moltes vegades, segons el mite, la zona d'Egipte o l'època, es confonen, com per exemple en el mite de la vaca Hesat i el seu fill, quan he explicat l'inici del viatge de Nefertari a l'avantcambra. Aquest mite també és explicat amb Isis i Horus.

La cara **interna** dels pilars que està de cara a la petita **escala** de baixada a la zona central de la tomba està decorada amb imatges d'**Osiris** que miren cap a l'entrada de la cambra, com si donessin la **benvinguda** a Nefertari¹⁸⁶. Aquest altar és com el descrit en la paret est de l'avantcambra i Osiris diu a Nefertari: << *Et dono un lloc a la Terra Sagrada*>> (és a dir, la necròpolis) o << *Et dono l'eternitat com Ra, el meu pare*>>.

¹⁸¹ Veure fotografia a l'annex 59 (Pàg. 43-44)

¹⁸² Veure fotografia a l'annex 60 (Pàg. 44)

¹⁸³ Veure fotografia a l'annex 60 (Pàg. 44)

¹⁸⁴ Veure fotografia a l'annex 61 (Pàg. 45)

¹⁸⁵ Veure fotografia a l'annex 61 (Pàg. 45)

¹⁸⁶ Veure fotografia a l'annex 62 (Pàg. 45-46)

A la part **interna** de tots els pilars trobem un pilar **djed** que ocupa tota la columna¹⁸⁷. A la part superior trobem el jeroglífic del **cel** i, entre aquest jeroglífic i el pilar djed hi ha el nom de Nefertari i els seus títols. Per tant, el que volien els egipcis amb aquesta escena era donar l'**estabilitat** i la **protecció** necessàries a Nefertari per tal de poder començar el seu **ascens** al cel.

- LA CAMBRA ANNEX OEST

Aquesta cambra representa la **reconstitució** i la **resurrecció** de Nefertari per tornar a la vida.

La primera escena que ens ha de cridar l'atenció és la de la paret est adjacent a la paret sud en la qual trobem a **Nefertari** amb forma de **mòmia** i no com l'havíem vist en les seves representacions anteriors, ja que, s'ha de presentar sota la seva forma momificada per tal de poder tornar a la vida¹⁸⁸.

La segona escena a destacar és la que hi ha a la paret est adjacent a la paret nord, amb Osiris representat com un **pilar djed** amb braços. Cada mà sosté un ceptre **uas** (poder) i de cada canell li penja un símbol **ank** (vida). Per tant, en aquesta escena s'està remarquant l'immens **poder** que té (ceptres uas) sobre la **vida** i la resurrecció de les persones (símbols ank)¹⁸⁹.

La tercera paret i definitiva per la reconstitució de Nefertari és la paret oest, decorada amb un **fons daurat** per remarcar el seu caràcter diví i etern¹⁹⁰. La construcció té forma de **cofre cànop**.

Dins d'aquest cofre trobem, d'esquerra a dreta, **Thot, Anubis, Amset i Thot** una altra vegada. El fet que hi hagi Thot es deu a que ell era considerat "**Mag**" i patró dels mags gràcies al seu enorme coneixement, i l'art de recompondre un difunt perquè pugui tornar a la vida és un fet màgic totalment. Anubis també és un déu necessari, ja que és

¹⁸⁷ Veure fotografia a l'annex 63 (Pàg. 46)

¹⁸⁸ Veure fotografia a l'annex 65 (Pàg. 47-48)

¹⁸⁹ Veure fotografia a l'annex 64 (Pàg. 47)

¹⁹⁰ Veure fotografia a l'annex 66 (Pàg. 48-49)

l'encarregat de la **momificació**, i Amset, un dels quatre fills d'Horus, encarregats de la protecció de les vísceres, també és important, ja que si no fa bé la seva feina, el difunt no podrà obtenir la vida eterna. Pot ser que aquest déu **representi**, a més a més, els altres tres fills d'Horus, ja que cap d'ells apareix en aquesta escena.

A la paret dreta hi ha, de davant a darrere, **Hapy, Qebhehemutef i Neftis** i a la paret esquerra hi ha, de davant i darrere també, **Amset, Duamutef i Isis**. Tots els déus estan asseguts mirant cap a l'entrada de la cambra per tal de donar la **benvinguda** a la reina i porten un gran símbol **anj** als genolls, un símbol de vida. Els dos primers déus que hi ha asseguts al davant a cada paret són els quatre fills d'Horus i les dues deesses del darrere, una a cada paret, són les que es van encarregar de ressuscitar Osiris i les que cuiden el difunt fins la seva **resurrecció**.

- LA CAMBRA ANNEX EST

Aquest annex ha patit molts danys.

A la paret del **fons** podem observar la deessa **Ma'at** amb les ales esteses dient que <<ha donat el temps de vida a Ra i un lloc a la casa d'Amon>>, que, segurament és el que **ofereix** a Nefertari¹⁹¹. Com que ni l'escena del **judici** del cor del difunt ni el **capítol 125 del Llibre dels Morts** apareixen a la tomba, són substituïts per moltes imatges de Maat. Maat és la deessa clau en l'escena del judici, ja que és el **contrapès** de la balança que pesarà el cor del difunt per saber si ha estat **just** en vida, i el capítol 125 és un text per a **entrar** a la **Sala de la Veritat i la Justícia**, per a separar la persona dels pecats comesos i per a poder veure la cara dels déus.

També podem veure la mòmia de la reina Nefertari¹⁹², com a la cambra annex oest, al gruix que hi ha a la paret oest adjacent a la paret sud. Per tant, es pot dir que és una escena substituïda de l'escena esmentada per permetre a la reina poder obtenir la vida eterna, ja que ella encara és **morta**, però no es pot saber el significat global exacte d'aquesta cambra, ja que les dues parets restants estan incompletes, tret de les restes de

¹⁹¹ Veure fotografia a l'annex 69 (Pàg. 50-51)

¹⁹² Veure fotografia a l'annex 68 (Pàg. 50)

Neferari oferint una ofrena a Hathor, presentada com a “Senyora d’Occident”, a la paret nord¹⁹³ i de Nefertari, Anubis i Isis a la paret sud¹⁹⁴. Aquests tres déus són funeraris i contribueixen a la **resurrecció** de l'ànima del difunt.

- LA CAMBRA ANNEX NORD

De la decoració d'aquest annex no en queda gaire cosa, però pot ser que, com que es tracta de l'oest, sigui des d'aquí que Nefertari comenci el seu viatge diari per passar el dia viatjant amb Ra i per baixar una altra vegada al vespre. Els dibuixos que es conserven ja són descrits a la descripció de la tomba.

- LA SEGONA ESCALA ASCENDENT (MUR EST)

Després de la trobada amb Osiris, Nefertari **comença** el camí **ascendent** per la segona escala. La segona escala ascendent condueix **fora** de la cambra del sarcòfag i és l'inici del camí cap a la “tornada a la vida”. La **pujada** accentua la representació de la pujada la **cel**. L'escena de la part superior de l'escala és una escena gairebé mirall de la que té al davant, però amb les seves diferències: Nefertari està de cara a tres deïtats femenines que, aquesta vegada, són Hathor i Selkis, situades davant de Ma'at¹⁹⁵.

La deessa Hathor és una deessa vinculada al **cel** i a la seva creació. Les llegendes sobre el seu origen són variades, però la seva vinculació al sol és present en totes. Hathor podria haver estat filla de Ra i Nut (Hathor, com Nut, en ocasions també és representada com una vaca). Aquesta llegenda va anar transformant-se amb el temps, convertint la deessa en l'esposa de Ra. Sota aquesta forma es considerava una **deessa solar**, creadora de l'univers, sent la contrapartida del déu Atum, i feia créixer les plantes i tots els éssers vius.

Pel que fa respecte la deessa Selkis, el seu nom egipci és Serket, que vol dir “la que facilita la respiració a la gola”, és a dir, la que fa que el nounat pugui viure i, per

¹⁹³ Veure fotografia a l'annex 67 (Pàg. 49)

¹⁹⁴ Veure fotografia a l'annex 68 (Pàg. 50)

¹⁹⁵ Veure fotografia a l'annex 49 (Pàg. 33-34)

extensió al difunt, perquè pugui **renéixer**. Selkis s'encarregava d'**alimentar** les ànimes dels difunts perquè poguessin viure eternament.

Per tant, podem dir que Nefertari fa ofrenes a aquestes deesses perquè siguin propícies a la seva tornada a la vida, ja que s'havien d'encarregar de la **solarització** de Nefertari, és a dir, de fer que es convertís en Ra..

A l'escena següent¹⁹⁶, trobem una altra vegada el déu Anubis sobre un santuari i, a la part inferior, la deessa Neftis sobre el signe nebu , per tant aquestes **imatges** són **mirall** amb variacions de les que hi ha a la paret d'enfront, a l'escala descendent, de la mateixa manera que les anteriors.

Anubis té dos discursos, com a la paret del davant: en el primer li diu que li ha deixat un lloc a la Terra Sagrada i que pot **aparèixer** al cel, ja que Isis i Neftis l'han preparat per a aquesta finalitat com ho fan amb Ra; en el segon, li diu que sempre estarà protegida pels déus.

Neftis també presenta dos **discursos**: el primer està molt fet malbé, però el segon sí que es pot llegir¹⁹⁷: Neftis diu a la reina que li ha donat un lloc a la necròpolis perquè pugui aparèixer al cel com Ra, és a dir, que l'ha **preparat** ara que és morta de la manera correcta perquè pugui renéixer com el Sol. A continuació també li diu que ella il·lumina el Regne dels Morts, de la mateixa manera que Isis a l'escala de baixada. Per últim, li desitja que el seu cor estigui sempre alegre, és a dir, que els egipcis, a més de la **vida eterna**, anhelaven la **felicitat eterna**.

Les dues deesses (Neftis en aquesta paret i Isis en la paret d'enfront) que són a sobre del **signe nebu** en les dues parets estenen les seves mans sobre un símbol **shen** per remarcar la seva funció **protectora**.

¹⁹⁶ Veure fotografia a l'annex 50 (Pàg. 34-35)

¹⁹⁷ Veure el text a l'annex 12 (Pàg. 4)

A la paret nord¹⁹⁸ trobem la deessa **Neit**, a l'esquerra, i **Selkis**, a la dreta, que són fàcilment identificables pels seus **símbols** a la part superior del seu cap. Els textos són les salutacions de costum acompanyades per símbols de protecció. Les dues deesses estan de cara a l'entrada oferint **protecció** a la difunta que ha de tornar a la vida.

- EL VESTÍBUL

- **El portal d'entrada**

En aquest portal¹⁹⁹ hi ha dues deesses que donen la benvinguda a Nefertari a la vida: la deessa de l'esquerra és **Selkis** i la de la dreta és **Neit**. Són fàcilment identificables gràcies als seus emblemes, que són a la part superior del cap. La deessa Selkis porta un escorpi i té un text que l'acompanya i la deessa Neit té dos arcs creuats sobre un escut. El text que acompanya a Selkis ens permet saber que li està donant la **benvinguda** a la reina.

També destaca el símbol pet , que és el símbol del cel i que està situat sota el fris decoratiu.

- **La paret oest**

Podem destacar la vestimenta del déu Osiris²⁰⁰, que porta un color **groc ocre**, color de l'**eternitat**, però el més important és el **pilar djed** que té en el lloc del cap. Aquest pilar és considerat la **columna vertebral** d'Osiris i sempre se l'ha relacionat amb ell fins al punt de representar-lo, com és el cas d'aquesta escena. El que l'escriba ha pogut voler transmetre és l'**estabilitat**, la **vida** i la **salut**. Osiris aquí no té apariència de mòmia i la seva corona és diferent: dues plomes de color verd sobre les banyes d'un moltó, amb el disc solar de color vermell al centre. En aquesta pintura pot ser relacionat amb el déu **Apis**²⁰¹, el déu toro, que és **fusionat** amb Osiris després de la seva mort i és la seva **representació terrestre**, el seu ba. El color del seu tocat és verd, ja que la seva pell ha

¹⁹⁸ Veure fotografia a l'annex 47 (Pàg. 30-31)

¹⁹⁹ Veure fotografia a l'annex 33 (Pàg. 17-18)

²⁰⁰ Veure fotografia a l'annex 34 (Pàg. 18-19)

²⁰¹ Glossari

estat pintada d'un color marronós, a diferència de la resta de representacions d'aquest déu, amb la pell verda. Per tant, podem arribar a la conclusió que la intenció de l'interpret era representar Osiris en una forma **més terrenal** i no tan d'ultratomba.

- **Les parets nord i est**

En aquesta escena²⁰² podem observar com Nefertari és presentada per la deessa Isis al déu **Khepri**. La deessa Isis és, de vegades, identificada amb la vaca, ja que és la seva representació animal, i li és col·locat el tocat d'Hathor, com ja hem vist als pilars de la cambra funerària. En la seva mà esquerra porta el ceptre uas , símbol de poder, per remarcar la seva autoritat. Isis i Nefertari van **agafades de la mà** en un clar símbol de **confiança**, així que, encara que Isis porta el ceptre uas, no se situa per sobre de Nefertari i, per tant, també l'**engloba** en el seu poder i **igual**a la reina a ella. Isis insta a Nefertari a tirar endavant.

A la secció adjacent a la paret est hi ha el déu **Khepri** assegut en un tron, que és comú a tota la tomba, a sobre d'una tarima. Té un ceptre **uas** a la mà dreta, com a símbol de **poder**, com la deessa Isis, i un **anj** a la mà esquerra, símbol de la **vida**. Khepri és un dels déus més importants en els aspectes que pren el Sol. El seu nom significa "El que **ve** a l'existència". Aquesta divinitat pren la forma d'un **escarabat piloter** que pon els ous en una bola de fems que va empenyent i, al cap del temps, en surten les cries. Els egipcis relacionaven aquest animal amb el **Sol**, ja que **surt** quan es fa de **dia**, i també perquè el fet d'**empènyer** la bola durant tot el dia va ser entès com l'entitat divina que empeny el disc solar cap a un nou dia després d'haver recorregut el Món Subterrani. Per tant, aquest déu és l'analogia amb el renaixement del difunt en el Més Enllà, i Nefertari està sent presentada a ell com a déu del renaixement i de la tornada a la vida.

²⁰² Veure fotografia a l'annex 35 (Pàg. 19-20)

- **Les parets sud i est**

Aquesta escena és semblant a l'anterior²⁰³, ja que els personatges que hi són representats, tenen la **mateixa posició**. Per tant, podem dir que és una **imatge mirall**, però amb **variacions**, perquè els déus són diferents. Aquesta vegada és **Horus** qui porta Nefertari per ser presentada a dues deïtats, **Ra-Horakhty** i **Hathor**.

Horus porta al seu cap la corona pshent²⁰⁴ , que representa la sobirania del faraó sobre les Dues Terres, ja que el faraó era l'encarnació d'Horus a la Terra.

Ra-Horakhty i Hathor estan asseguts en un tron cadascú. RaRa-Horakhty és un dels aspectes en els que es manifesta el Sol. De la mateixa manera de Jepri és el Sol en el moment del seu naixement, a la matinada, **Horakhty** és el Sol al **matí**. Hathor és considerada una **deessa solar**, excepte quan s'identifica com a “Senyora d'Occident”, com a la cambra funerària, i durant tota la cultura egípcia se l'ha considerat filla de Ra i, més tard, esposa de Ra, i, com a tal, és una deessa creadora. Les dues deïtats ofereixen a la reina un lloc a la Terra Sagrada i una llarga vida.

Nefertari és presentada, entre aquesta paret i l'anterior, a tres déus relacionats amb el **renaixement** i la **vida** per dos déus relacionats amb afers més terrenals: **Isis**, mare del faraó amb connotacions **solars** gràcies al seu tocat, i **Horus**, faraó, déu del **cel**.

- **La llinda de la paret est**

Hi ha la deessa voltor **Sejmet** amb les ales esteses²⁰⁵. Aquesta deessa, en el mite solar, assumeix la funció de **mare** del sol o filla. Porta a les seves urpes el símbol **shen** , que simbolitza l'eternitat, allò il·limitat, sense principi ni fi. Es relaciona amb el Sol. Per tant, aquesta imatge pot representar l'**eternitat** del Sol o una vida eterna com el sol.

²⁰³ Veure fotografia a l'annex 36 (Pàg. 20-21)

²⁰⁴ Veure glossari

²⁰⁵ Veure fotografia a l'annex 37 (Pàg. 21-22)

- **Entrada al primer annex est**

Les imatges dels dos gruixos són les mateixes²⁰⁶, són **imatges mirall**. Hi ha la deessa **Maat** mirant cap al vestíbul amb el seu emblema sobre el cap, la **ploma**. Aquesta deessa és associada al Sol femení i representa la **justícia**, l'**equilibri**, l'**harmonia** i l'**ordre**. Aquesta deessa ofereix a la reina estabilitat i protecció.

- PRIMER ANNEX EST

- **La paret oest adjacent a la paret nord**

En aquesta escena la reina Nefertari fa una **ofrena** de **lli**, representat amb el jeroglífic menjat (tela), al déu Ptah²⁰⁷. Aquest jeroglífic representa dues tires verticals de tela doblegades. La tela fina es va considerar un **element important** a l'altra vida i, generalment, es deixava a l'aixovar funerari. En aquest cas, Nefertari dona com a ofrena per a la vestimenta del déu. En la inscripció que hi ha sobre la safata que ofereix Nefertari podem llegir: <<La Gran Esposa Reial dona tela al Senyor de la Veritat a la Terra Sagrada>>.

Al déu Ptah se li atribueix una **funció creadora** i sempre ha estat relacionat amb el **destí** del nونات. Per això Nefertari li fa ofrenes, perquè li sigui propici en la seva nova vida.

El déu està en una capella darrere de la qual podem veure un pilar **djed** i el capitell de la columna davantera que sosté el sostre del santuari també té aquesta forma i també apareix en la inscripció situada darrere de la capella i que diu: <<Tota la protecció, vida, estabilitat, domini i salut són darrere d'ell>>. També cal destacar que el **ceptre**

que porta és una **combinació** del **djed** (estabilitat) amb els signes **uas** (poder) i **anj** (vida).

²⁰⁶ Veure fotografia a l'annex 38 (Pàg. 22-23)

²⁰⁷ Veure fotografia a l'annex 39 (Pàg. 23-24)

- **La paret nord**

En aquesta escena hi ha representada Nefertari davant de **Toth**, amb el cap d'un ibis, assegut en un tron²⁰⁸. El déu porta una **banda** al pit típica dels **escribes**, ja que és el déu inventor de l'escriptura, les arts, les ciències i tot allò relacionat amb la intel·lectualitat, i, en conseqüència, el déu **protector** dels escribes.

El text que hi ha darrere de Nefertari pertanyen al **capítol 94 del Llibre dels Morts**, que és la fórmula per a invocar una **paleta** d'escriba i tot el necessari a Thot per tal de poder fer que **Aker**, déu guardà de les portes d'orient i d'occident, la deixi passar cap a l'exterior²⁰⁹.

- **La paret est**

Aquesta paret està dividida en **dues escenes** diferents per un **ventall**, símbol de **vida**, ja que fa aire, amb un símbol **shen** a la base, símbol de l'**eternitat**²¹⁰.

En l'escena de l'esquerra hi ha **Osiris** amb un embolcall de mòmia. En l'escena de l'esquerra hi ha **Atum**²¹¹ amb la corona **pshent** de l'Alt i el Baix Egipte amb un ceptre **uas** , símbol de poder, a la mà esquerra i un símbol **anj** , vida, a la mà dreta. En les dues escenes Nefertari presenta **ofrenes** d'aliments a un dels des déus a canvi que li concedeixin l'**aspecte de Ra** al cel, l'infinit i l'eternitat.

- **La paret sud i la paret oest adjacent**

Aquesta és una representació del **capítol 148 del Llibre dels Morts**²¹². Aquestes **set vaques** acompanyades per **un toro** són les set "fades" encarregades de determinar el **destí** del nadó en el moment del seu naixement i, per la mateixa raó, també decidien el destí del **difunt** en el seu **renaixement** en el Més Enllà. En el capítol 148 del Llibre dels

²⁰⁸ Veure fotografia a l'annex 40 (Pàg. 24-25)

²⁰⁹ Veure text a l'annex 4 (Pàg. 1)

²¹⁰ Veure fotografia a l'annex 41 (Pàg. 25-26)

²¹¹ Veure glossari

²¹² Veure fotografia a l'annex 42 (Pàg. 26-27)

Morts, s'encarreguen de proveir d'**aliment** i de **beguda** al difunt, que són les ofrenes per a la reina Nefertari que hi ha al davant de cadascuna d'elles. Aquestes set vaques van acompanyades d'un **toro**, anomenat <<*Senyor de l'eternitat*>>. Les vaques van representar a Egipte el concepte de **fertilitat** des d'un punt de vista maternal, mentre que el toro **fecund** que les acompanya és l'herald dels déus, simbolitzant la fecunditat del sòl, la potència i el **poder germinador**. Per tant, amb aquesta escena el que es pretenia era aconseguir que la reina tingués **bona ventura** a l'hora de renéixer en el Més Enllà.

No és una casualitat que siguin set vaques. El número **set**, en l'Antic Egipte, era un número de gran **potència** en la **màgia** egípcia i es troba en nombroses escenes d'aquesta època, com els set olis sagrats per l'embalsamament i els set nusos màgics per curar algunes malalties. També simbolitza **pluralitat**, **plenitud** i **totalitat**, ja que és la suma de tres (pluralitat) i quatre (plenitud i totalitat) i, per tant, engloba les característiques dels dos nombres.

Els **quatre rems** de la part inferior de l'escena representen les **quatre cantonades** del cel. L'origen d'aquests timons és desconegut, encara que pot ser que provinguin de la **barca de Ra**, que navega pel cel al matí i per l'Inframón a la nit. Amb Ra com a timoner i els rems de la seva barca cap dels enemics de Neferari podrà fer-li cap mal, ja que està **protegida** per Ra. En aquest capítol la reina ha de fer **ofrenes** als déus, com les que hem vist a les escenes anteriors, per tal de poder aconseguir aliments i la protecció de Ra, que serà el seu timó.

- **La paret oest**

En el món egípcia, com ja he comentat anteriorment, els números eren molt importants. En aquesta escena destaca el número **u**. Els egipcis creien la dualitat de l'univers i en l'equilibri compost per dos pols oposats, per això sembla contradictori que l'u tingui importància, però la veritat és que també aquest nombre conté **pluralitat**, ja que pot representar la **fusió** de dos o més entitats separades. En aquest cas, tenim la fusió d'**Osiris** i de **Ra**, dues entitats totalment oposades, el representant del Cel i el del Món Subterrani, **units** amb el cos i l'ànima d'un sol déu, amb el cos momiforme d'Osiris i el

cap de carner de Ra²¹³. Aquest déu té a cada costat una deessa: a la dreta hi té **Isis** amb el seu símbol sobre el cap (el tron), i **Neftis** amb el seu símbol característic (un jeroglífic que prové del seu nom).

El significat d'aquesta escena pot ser la **fusió** dels dos regnes, l'occidental (**Osiris**) i l'oriental (**Ra**), ja que Nefertari està en un procés de **renaixement**, en el qual ella deixa d'ésser morta, però s'està preparant per tornar a la vida. Els dos déus formen una unió que preserva el **cos** a la **Terra** i, al mateix temps, **transporta** a l'individu a un estat en el que forma part de la **llum**.

- AVANTCAMBRA

- **La paret sud** (a la dreta de l'entrada) i l'oest

En aquesta escena Nefertari està jugant **sola** al **senet**²¹⁴. Tal i com he esmentat en l'apartat de les troballes, Nefertari juga al senet, símbol del seu **viatge** a l'**Inframón** pler de perills i de proves. És segur que Nefertari guanyarà aquesta partida contra el **destí** i aconseguirà passar amb **èxit** tots els entrebancs. Aquesta és una partida contra els poders dels Més Enllà.

A continuació hi ha dues imatges de la reina: en la primera, la veiem com un ocell amb el seu cap. Això simbolitza el seu ka que surt de la tomba per poder ressuscitar com a Ra. en la segona veiem que, aquesta vegada, està de **genolls** adorant l'horitzó **akhet** sostingut per dos lleons. Aquesta és la única vegada en tota la tomba que Nefertari és representada amb aquesta actitud. L'hem pogut veure igualada als déus, agafada de la mà amb uns altres amb un símbol de confiança i també amb les mans alçades, però no de genolls. Aquesta actitud ens mostra que aquesta escena és la **més important** de la tomba, que es va construir per a la **resurrecció** de la reina. Els **lleons** oposats van ser elaborats per a reflectir la silueta del jeroglífic de la muntanya, amb l'espai circular entre ells representant al sol de la imatge de l'horitzó i representen els lleons de l'ahir i l'avui²¹⁵.

²¹³ Veure fotografia a l'annex 43 (Pàg. 27-28)

²¹⁴ Veure fotografia a l'annex 28 (Pàg. 13)

²¹⁵ Veure fotografia a l'annex 29 (Pàg. 13-14)

A la dreta tenim l'ocell **Benu**, que és el representant del **ba**²¹⁶ **de Ra**. És una garsa reial cendrosa, ocell migratori que apareix puntualment amb la crescuda del Nil i que vola pel cel a la **sortida** del sol. Per aquestes dues raons, aquest ocell va ésser **identificat amb els difunt**. Segons la llegenda, és l'au que es va posar sobre la muntanya primordial i que es va fer responsable de l'ou del qual va sorgir el Sol. Per tant, simbolitza, també, el **naixement** del món quan apareix amb la muntanya i el símbol del **matí** i de la **regeneració**. També és **protector** dels difunts i degut a la seva relació amb el naixement.

El **capítol 17 del Llibre dels Morts** és la fórmula de la resurrecció del principi espiritual de l'individu que constitueix la part divina en la persona humana, de la **sortida** de la Necròpolis, d'estar entre els seguidors d'Osiris, per a nodrir-se amb el pa d'Osiris justificat, per a **sortir al dia**, per a realitzar totes les transformacions que desitgi.

- **La paret nord**

És una **continuació** del capítol 17 del *Llibre dels Morts*²¹⁷. El mort, entre les seves fórmules de resurrecció, demana a Osiris, a Horus i als seus quatre fills (...) que el **deslliurin** de les seves **impureses** per poder tornar a la vida.

Totes les figures són representades de manera **momiforme**, ja que són divinitats pròpies del món subterrani. Al capdamunt de la **caixa cànop**, protegida pels fills d'Horus, hi pot haver hagut el cap d'Anubis, al qual el difunt també demana purificació. També és un déu propi del món funerari. En el capítol 17 del *Llibre dels Morts* d'Ani²¹⁸, aquesta escena és representada amb el cap d'Anubis²¹⁹.

Les dues deïtats que hi ha a la dreta de l'escena anterior, no són identificades, però es pot suposar que poden ser **Shu**, déu de l'aire, ja que té un aspecte antropomorf amb una ploma al cap, i **Ra**, representat amb un cap de falcó. Els dos déus tenen un paper

²¹⁶ Veure glossari

²¹⁷ Veure fotografia a l'annex 30 (Pàg. 14-15)

²¹⁸ Versió més coneguda del *Llibre dels Morts*, escrita durant la dinastia XVIII i que va ser adquirida pel Museu Britànic a Tebes el 1888.

²¹⁹ Veure fotografia a l'annex 74 (Pàg. 53)

important en el cosmos, ja que Ra és el **Sol** i Shu és l'**aire** que sosté el cel per sobre seu i que el separa de la Terra.

- ENTRADA

La imatge que veiem a la llinda de l'entrada són les restes d'uns **ulls oudjad**²²⁰ . Des de l'inici dels temps el Sol i la Luna van ser considerats en Egipte com els ulls del déu Horus. El de la dreta és el sol i el de l'esquerra la lluna. Una història mitològica explica com l'Ull d'Horus va ésser danyat i, posteriorment, va cicatritzar, la qual cosa reflectia les fases creixents i minvants de la lluna. El nom donat a aquest símbol, oudjad, significa "la totalitat o la unitat restablerta". És un mecanisme protector i també permetia fer de **finestra** cap al món per al difunt. Normalment es dibuixava un ull oudjad al sarcòfag per aquesta funció precisament, i també als temples funeraris, on la família anava a retre culte als seus difunts.

Les **serps alades enrotllades** que hi ha a la part superior de les parets del petit passadís d'entrada confereixen la **vida** i el **domini** de la reina, i al sostre d'aquest passadís hi ha la imatge de l'**horitzó** amb el **Sol** que **surt**, acompanyat per Isis i Neftis²²¹, les principals encarregades de la resurrecció d'Osiris. Aquesta imatge significa la **solarització** de la reina, la seva **assimilació** amb **Ra**, i, per tant, la **fi** del seu viatge.

²²⁰ Veure fotografia a l'annex 25 (Pàg. 11)

²²¹ Veure fotografia a l'annex 26 (Pàg. 11)

4. CONCLUSIÓ

Aquest treball l'he fet amb la intenció de conèixer més a fons com veien la mort els antics egipcis mitjançant una recerca pròpia, analitzant una tomba. Per aconseguir-ho, he escollit la tomba de la reina Nefertari, que és la més destacada de la Vall de les Reines per la seva bellesa, i l'he analitzat mitjançant una cerca dels elements destacats i relligant conceptes.

El que m'ha permès trobar la resposta a la meva qüestió són les pintures de les parets de la tomba, decorades amb imatges de déus i amb escenes del *Llibre dels Morts*, ja que cada dibuix té una explicació i un per què de ser-hi, amb una funció determinada en la mort i la tornada a la vida de la reina. Segons aquestes pintures, podem saber que la tomba presenta dos recorreguts diferents: la davallada a l'Inframón i la tornada a la vida. En cadascun dels camins podem trobar les parets decorades amb escenes de la reina demanant protecció i ajuda als déus en el seu camí. Aquesta tomba, per tant, estava feta, no només per entrar-hi, sinó per sortir i, per tant, només era un trànsit per aconseguir la vida eterna.

Així doncs, pels egipcis, la mort era un camí cap a la vida eterna en el qual els déus hi jugaven un paper important, encara que aquesta vida no era per a tots, sinó pels que havien estat justos en la seva existència i ben preparats pel viatge i pel seguit de proves que hi havia d'haver després de la mort. Aquestes dues característiques havien d'anar unides sempre. Si una persona havia estat degudament preparada però no havia estat justa en vida, la deessa Ma'at faria que la balança del Judici no s'equilibrés i, per tant, el difunt seria devorat. I en el cas contrari, si la persona havia estat justa en vida però no era capaç de passar les proves per arribar al Judici del cor i la ploma, no podria optar mai a la vida eterna. Per això, el difunt havia de tenir el *Llibre dels Morts*, que era una guia per passar amb èxit per aquest Món Subterrani. En el cas de la reina Nefertari, aquest llibre el trobem, com ja he dit, a les parets de la tomba.

Amb aquestes dades, arribo a la conclusió que la mort, considerada com un trànsit cap a l'assoliment de la vida eterna, havia de ser un tema que preocupava fortament l'antiga societat egípcia.

Elements que reforcen la meua conclusió són les troballes que es van fer de la tomba a més de les que s'haurien d'haver trobat: elements de protecció i d'estabilitat per a l'altra vida, com els pilars djed, els ushebtis i les estatuetes de déus, i altres elements de caràcter més personal, com les joies (penjolls, anells i braçalets), sandàlies, roba i una caixa per a ungüents amb altres elements de maquillatge. Aquests objectes demostren la creença dels egipcis d'una altra vida, sobretot les restes de vasos, una àmfora i una gerra que es van trobar, ja que indiquen la presència d'aliments i de productes que una persona com ella necessitaria en la seva altra vida.

Amb la recerca principal he descobert la dualitat en la qual creien els egipcis, que era el principi que permetia l'equilibri i sense el qual regnaria el caos. Amb això he entès el perquè el faraó havia de tenir una reina per poder governar, ja que era el que portava l'equilibri a Egipte, i com eren considerades les esposes dels faraó i, en especial, les reines. Tot i que no se sap si els faraons es casaven per amor o no, es pot concloure que les reines van gaudir de molts privilegis i d'una certa autonomia, és a dir, que no depenien al cent per cent del seu espòs, al contrari del que pensava i que, per tant, el significat d'esposa a l'Antic Egipte no era sinònim d'esclava.

Per últim, m'agradaria afegir que, gràcies a aquest treball i al fet de cercar dades, relligar-les i descobrir coses noves, juntament amb el curset d'arqueologia realitzat al Museu Egipci de Barcelona, m'ha fet veure com és realment la feina d'un egiptòleg, amb els seus avantatges i els seus inconvenients, i m'ha fet comprendre que, realment, és aquesta la meua vocació.

5. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

ARTE, Leonardo. *Nefertari. Luce d'Egitto*. Ed: Alibris (1994)

BEDMAN, Teresa. *Nefertari. Por la que brilla el sol*. Ed: Alderabán (1999)

CASALS MIRET, Pilar. *Introducció a l'arqueologia*. Programa d'estudis, Fundació Arqueològica Clos.

CASALS, Pilar. GONZÁLEZ, Emma. *El valle de las reinas*. Programa d'estudis, Fundació Arqueològica Clos (2010).

CASTEL, Elisa. *Gran diccionario. Mitología Egipcia*. Ed: Alderabán (2001)

CORTESE, Valeria. GUIDOTTI, Maria Cristina. *Antiguo Egipto*. Ed: Tikal (2002)

DE OLAÑETA, Jose. *Cants d'amor de l'Antic Egipte*. Ed: Jose J. De Olañeta, Editor (1997)

DE RACHEWILTZ, Boris. *El libro de los muertos de los antiguos egipcios*. Ed: Destino (1989)

El País. Historia del Arte, núm 3. *Egipto. Arte primitivo de occidente*. Ed: Salvat (2006)

FASSONE, Alessia. FERRARIS, Enrico. *Egipto*. Ed: RBA Edipresse S.L. (2008)

QUIRKE, Stephen. *La religión del Antiguo Egipto*. Ed: Oberon (2003)

ROBINS, Gay. *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Ed: Akal (1996)

SCHULZ, Regine. SEIDEL, Matthias. *Egipto. El mundo de los faraones*. Ed: Könemann (2004)

WILKINSON, Richard H. *Cómo leer el arte egipcio. Guía de jeroglíficos del Antiguo Egipto*. Ed: Crítica (2004)

WILKINSON, Richard H. *Magia y símbolo en el arte egipcio*. Ed: Alianza Editorial (2003)

WEBGRAFIA

CARRILLO GONZÁLEZ, Abraham Armando. “De Egipto a la Huesuda”. Aion.m.x, 4. <http://www.aion.mx/filosofia/de-egipto-a-la-huesuda.html>, desembre del 2010.

DOMÉNECH GÓMEZ, José. “El visir o el ejercicio del poder ejecutivo, en el país del Nilo”. <http://egipto.suite101.net/article.cfm/el-visir-o-el-ejercicio-del-poder-ejecutivo-en-el-pais-del-nilo>, 25 de juny del 2010.

HIRST, Jon. J. “The tomb of Nefertari Merytmur QV66”. http://www.osirisnet.net/3d-tours/qv66/e_qv66-tour.htm, desembre del 2008.

NÚÑEZ, Heliodoro. PANAIGUA, Antonio. “El trabajo del arqueólogo”. <http://www.ite.educacion.es/w3/eos/MaterialesEducativos/mem2001/huellas/origenes/pr ehistoria/030trabajo.htm>, any 2001.

ROBLEDO CASANOVA, Ildefonso. “La magia de la palabra en Egipto”. <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01394920844804625978680/p0000001.htm>

VASQUEZ, Michelle. “Construction of the Egyptian Pyramids”. <http://skywalker.cochise.edu/wellerr/students/pyramids/pyramid.htm>, any 2006.

VÁZQUEZ, Ana. “Las coronas egipcias”. http://www.uned.es/geo-1-historia-antigua-universal/EGIPTO%20HISTORIA/coronas_egipcias.htm, 15 de juny del 2005.

----- “Arqueología” <http://es.wikipedia.org/wiki/Arqueolog%C3%ADa>, 11 de desembre del 2010.

----- “Egiptología”. <http://es.wikipedia.org/wiki/Egiptolog%C3%ADa>, 30 d'octubre del 2010.

----- “Egiptólogo”. <http://es.wikipedia.org/wiki/Egipt%C3%B3logo>, 20 de novembre de 2010.

6. GLOSSARI

- **Abu Simbel:** nom d'un emplaçament situat a l'oest del llac Nasser, al sud-oest d'Assuan, en el qual hi ha dos temples que van ser excavats a la roca per ordre del faraó Ramsès II.
- **Aker:** déu guardà de les portes Est i Oest del Món Subterrani i, com a tal, és l'encarregat d'obrir les portes de la terra per tal que el Sol i el rei, en aquest cas la reina, passin al Més Enllà.
- **Alt Egipte (corona)** : també anomenada corona blanca, representava el poder sobre l'Alt Egipte.
- **Amón:** déu suprem del cel amb el qual es va associar Ra unint els seus atributs amb els del sol, Amón-Ra. És anomenat "l'Ocult".
- **Anubis:** déu xacal protector de la necròpolis i encarregat dels ritus funeraris i de les operacions de momificació del difunt.
- **Anj (símbol)** : símbol que significa vida.
- **Apis:** toro sagrat considerat l'herald dels déus.
- **Atef (corona)** : forma més complexa de la corona del Baix Egipte adornada amb dues plomes, una a cada costat, i que havia d'ajudar a renéixer al difunt. Era una corona relacionada amb Osiris.
- **Atum:** és el déu suprem per a la concepció teològica heliopolitana i representa el sol al vespre.
- **Ba:** principi espiritual de l'individu. És la força animada, la personalitat de cada ésser, la seva manifestació una vegada és mort.
- **Baix Egipte (corona)** : també anomenada corona vermella, representava el poder sobre el Baix Egipte.
- **Bennu:** ocell sagrat, símbol de la resurrecció, del matí i de la regeneració.
- **C14:** és un sistema de datació científic mitjançant el qual es pot saber l'edat d'un fòssil o d'un objecte per quantitat de carboni 14 que presenta.
- **Cartutx:** símbol shen allargat la funció del qual és protegir i aportar eternitat al nom que protegeix.
- **Deir el-Medina:** poblat egipci que va ser fundat pel faraó Tutmosis I (Dinastia XVIII) situat a l'entrada de la Vall de les Reines i a prop de la Vall dels Reis, prop de l'actual Luxor, i del qual provenien els obrers i artesans encarregats de la construcció de les tombes reials.
- **Disc solar :** representació del Sol.
- **Escriba:** copista i comptable de l'Antic Egipte.
- **Gueb:** déu de la terra, fill de Shu i Tefnut.
- **Hathor:** deessa de la fertilitat, l'amor, la música, l'alegria i la dansa. Representa el cel en la seva forma de vaca estrellada, com Nut. En la seva banda funerària, és la "Senyora d'Occident", del lloc on es pon el sol. Acull al difunt quan es fa de nit. També és considerada, en ocasions, la mare d'Horus.
- **Heka (cepre)** : relacionat amb Osiris, és un símbol de poder, juntament amb el cepre nekhej, que simbolitzava la potestat de dirigir el poble.

- **Horakhty:** representació del sol al matí.
- **Horendotes:** forma d'Horus com "El venjador del seu pare".
- **Horus:** fill d'Osiris i Isis, venjador del seu pare, assassinat per Seth. És el déu falcó, lligat a la reialesa, protector del sobirà i del palau.
- **Horus (fills):** quatre deïtats que s'encarreguen de la protecció d'un òrgan del difunt cadascun.
 - **Amset o Imseti:** s'encarrega de protegir el fetge i és representat amb el cap d'un humà.
 - **Duamutef:** s'encarrega de protegir l'estómac i és representat amb el cap d'un xacal.
 - **Hapy:** s'encarrega de protegir els pulmons i és representat amb el cap d'un mico.
 - **Qebehsenef:** s'encarrega de protegir els intestins i és representat amb el cap d'un falcó.
- **Imuit (símbol)** : també es pot dir símbol de la vaca Hesat o símbol de Nemty. Està relacionat amb el renaixement i la barca solar.
- **Isis:** filla de Gueb i Nut, esposa d'Osiris i mare d'Horus. És la senyora de la màgia. Representa el tron, la fidelitat conjugal i la maternitat. També és la deessa tutelar de la infància.
- **Iunmutef:** igual que Horendotes, és una representació d'Horus.
- **Ka:** força vital de l'individu.
- **Khepri o Jepri:** déu que representa el sol a la matinada, quan surt.
- **Ma'at:** deessa de la veritat i la justícia.
- **Maons màgics:** maons que representaven els quatre punts cardinals i que servien per protegir el difunt dels enemics del déu Osiris.
- **Neftis:** germana d'Osiris, Isis i Seth, és una deessa funerària que protegeix el difunt.
- **Neit:** deessa de la guerra i la caça i deessa creadora, mare del déu solar.
- **Nejbet:** deessa voltor, protectora del Baix Egipte.
- **Nekhej (ceptre)** : simbolitza l'estat i és un símbol de protecció reial i té forma de flagel. Està molt relacionat amb Osiris.
- **Nut:** deessa del cel, que també pot ser representada com la vaca sagrada.
- **Osiris:** déu patró dels morts i que governa el Regne dels Morts. És el prototip d'individu que ha derrotat la mort i que ha ressuscitat. Es converteix en el símbol dels difunts "justificats", que s'identifiquen amb ell en les diverses fórmules funeràries. El difunt assumeix el qualificatiu "Osiris".
- **Oudjad (ull)** : ull de Ra o d'Horus, segons la llegenda, i representa el poder de veure, il·luminar i actuar. També té una funció protectora.
- **Pilar djed:** pilar consagrat a Osiris que representa la seva columna vertebral i representa estabilitat.
- **Planyideres:** dones que es contractaven en un funeral per plorar la mort del difunt.
- **Pshent o pschent (corona) o doble corona** : corona formada per la blanca del Baix Egipte i la vermella de l'Alt Egipte i que representa el poder del faraó sobre les dues terres.

- **Ptah:** déu protector dels artesans, va crear els teixits i l'artesania.
- **Quadrícula:** tècnica d'excavació en la qual el jaciment és dividit en petites quadrícules deixant testimonis al mig per llegir els perfils dels jaciments i excavar-los en funció dels estrats representats.
- **Ra:** representació del sol al cenit, al migdia. És considerat el déu més important, el "Pare de tots els déus".
- **Sekhem (cepre)** : simbolitzava la força i l'energia màgica del seu portador.
- **Selkis:** deessa escorpí, facultada al difunt perquè pugui renéixer, el protegeix i li dona alè.
- **Senet:** joc de taula originari de l'Antic Egipte.
- **Seth:** déu del mal, assassí del seu germà Osiris.
- **Shen (símbol)** : símbol que significa eternitat i protecció.
- **Shu:** déu de l'aire, fill de Ra i espòs de Tefnut.
- **Tefnut:** deessa de la humitat que apaga la set del difunt.
- **Thot:** déu de la ciència, inventor de l'escriptura. Protector d'Osiris i dels difunts, als quals ajudava en el seu trànsit. Registra el veredictes del Pesatge de l'ànima.
- **Tiet (símbol)** : similar al símbol ank, significa vida o benestar.
- **Trinxeres:** tècnica d'excavació en la qual s'excava fent forats a terra en forma de trinxeres, adequat per excavar superfícies inclinades o túmuls.
- **Uas (cepre)** : cepre que simbolitza el poder del portador.
- **Ureu:** cobra protectora del faraó.
- **Ushebti:** estatuetes funeràries que representen els servents i que serveixen per fer les feines a l'altra vida en lloc del difunt.
- **Vasos canopis o cànops:** els quatre recipients en els quals eren guardades les vísceres del difunt momificat. Les tapes representaven els quatre fills d'Horus.
- **Visir:** representant del faraó en la vida política diària.
- **Wadjed:** deessa protectora de l'Alt Egipte.

7. ANNEX

TEXTOS

ANNEX 1

<<Dona de noblesa hereditària, plena de favors, posseïdora d'encant, dolçor i amor, senyora de l'Alt i el Baix Egipte; Osiris; gran esposa reial, senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, venerada davant Osiris>>.

ANNEX 2

<<A partir de les lloances i les recitacions per sortir i baixar a la Necròpolis, per ser transfigurada a la bella costa oest, el final del dia, per tal d'assumir qualsevol forma que Ell desitja, jugant al Senet i seient a la seva la cabina, sortint, com un ba al costat d'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada després que Ell va morir. És eficaç de fer-ho a la terra, de manera que passa totalment d'acord amb les instruccions>>.

ANNEX 3

<<Parlat per Selkis, senyora del cel i senyora de tots els déus: He vingut abans que tu, Gran Esposa Reial, Senyora de les dues terres, Senyora de l'Alt i Baix Egipte, Nefertari, estimada de Mut, justificada davant Osiris que resideix a Abidos, i t'he concedit un lloc a la Terra Sagrada, de manera que pots aparèixer gloriosament en el cel com Ra>>.

ANNEX 4

Títol: <<Pronunciació pel requeriment del bol de l'aigua i de la paleta d'escriptura de Thoth a la necròpolis per l'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada>>.

Text restant: <<Oh, Gran Vident, guardià del llibre de Thoth! Heus aquí, he arribat a ser espiritualitzada, amb una ànima, poderosa, i equipada amb els escrits de Thoth per a passar [a través] del déu Aker, que és amb Seth. Tinc l'aigua, el bol, la paleta i el tinter de Thoth i els secrets dins d'ells. Vet aquí, sóc l'escriba en virtut dels meus escrits i porto les impureses d'Osiris. Els escrits que he fet són declarats per Thot com bons llibres, cada dia. Jo sóc bona per les meves bones qualitats. Tu has establert, Horus dels dos horitzons, que jo compleixi la Veritat i que la presenti a Ra quotidianament>>.

ANNEX 5

<<La presentació de les ofrenes al seu pare, Osiris, el gran déu, de la seva filla, la Gran Esposa Rei, Senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada>>.

ANNEX 6

<<L'aspecte de Ra al cel, tot l'infinit amb ell, tota l'eternitat amb ell, i tota l'alegria amb ell. Osiris, que resideix a l'Oest, Wennefer, rei dels vius, el Gran Déu, Senyor de la Terra Sagrada, Senyor de l'Infinit, Sobirà de l'Eternitat>>.

ANNEX 7

<<La presentació d'ofrenes a Atum, de la Gran Esposa Reial, Senyora de les dues terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada pel Gran Déu".

El text de sobre el déu Atum és igual que el de l'annex 6, però acaba amb <<Atum, Senyor de les dues terres, l'heliopolità, el Gran Déu, Senyor de la terra sagrada>>.

ANNEX 8

Les vaques s'anomenen <<Casa dels kas, Senyora de l'Univers; l'Oculto que Resideix en el seu Lloc; Jemmis, que va Ennobrir al Déu; La que Rodeja als Cels, la que Aixeca els Déus; Gran en el seu amor, la del Pèl Vermellós; Aquella el Nom de la Qual Té Poder Sobre l'Oest; El Teu Nom Floreix a Través de la Teva Habilitat>>.

El toro és anomenat <<*El toro, mascle de l'oïda, que habita al castell vermell*>>.

Els timons són anomenats <<*Bell timó del Cel Nord, Bell timó del Cel Est, Bell timó del Cel Sud i Bell timó del Cel Oest*>>.

ANNEX 9

<<*Parlat per la Gran Esposa Reial, Nefertari, Estimada de Mut, justificada davant Osiris, el Gran Déu. Jo he vingut davant teu, el meu Senyor Ra. Faré que les set vaques i els seus bous floreixin. Podries concedir pa i cervesa, les ofrenes i les disposicions del meu esperit, i que la meva ànima sigui amb vosaltres*>>.

ANNEX 10

Primer discurs d'Anubis: <<*Dit per Anubis, el Gran Déu que resideix a la terra sagrada: He vingut davant teu, Gran Esposa Reial, Senyora de les dues terres, Senyora de l'Alt i Baix Egipte, l'Osiris, Nefertari, estimada de Mut, justificada davant Osiris, el Gran Déu, que resideix a l'Oest. Jo he vingut davant teu, i t'he donat un lloc a la Terra Sagrada, de manera que pots aparèixer gloriosament en el cel com el teu pare Ra. Accepta els ornaments del teu cap. Isis i Neftis t'han proveït i han creat la teva bellesa com amb el teu pare, de manera que pots aparèixer gloriosament a el cel com Ra [...]*>>

Segon discurs d'Anubis: <<*Parlat per Anubis, el Gran Déu, Senyor de la necròpolis: He vingut davant teu, estimada filla, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada. T'he donat l'aparença de Ra al cel perquè puguis seure al tron d'Osiris. Aproxima't a la teva mare, Isis, i a Neftis. La gran assemblea dels déus és la teva protecció per sempre*>>.

ANNEX 11

Segon discurs de Neftis: <<*[Parlat per Neftis:] Senyora de les Dues Terres, Senyora de [l'Alt i Baix Egipte], l'Osiris, [Nefertari, estimada de Mut, justificada*

davant Osiris que resideix a l'Oest, el Gran Déu, Senyor de l'eternitat]. T'he donat un lloc a la necròpolis amb la intenció que puguis aparèixer gloriosament al cel com Ra, el teu pare. El Regne dels Morts és il·luminat amb la teva resplendor. Que el teu cor estigui sempre alegre>>.

ANNEX 12

Primer discurs d'Isis: <<Parlat per la Gran Isis, la mare del déu, Senyora del cel, Senyora de tots els déus, que es troba a la Terra Sagrada. He vingut davant teu, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Senyora de l'Alt i Baix Egipte, l'Osiris, Nefertari, estimada de Mut, justificada davant Osiris que resideix a l'Oest, el Gran Déu, Senyor de l'eternitat. T'he donat un lloc a la Terra Sagrada en presència de Wennefer. Pots aparèixer gloriosament com Atum al cel per sempre>>.

Segon discurs d'Isis: <<T'he donat un lloc a la necròpolis de manera que pots aparèixer gloriosament en el cel com el teu pare Ra. El Regne dels Morts és il·luminat per la teva resplendor>>.

ANNEX 13

Primer discurs d'Anubis: <<Parlat per Anubis, l'embalsamador, el Gran Déu que resideix a la Terra Sagrada: He vingut davant teu, oh, Gran Esposa Reial, Sobirana del Sud i del Nord, l'Osiris, Gran Esposa Reial, Nefertari, estimada de Mut, justificada davant Osiris, el Gran Déu, que resideix a l'Oest. He vingut davant teu, t'he donat un lloc entre els que són a la terra sagrada. Apareixeràs gloriosa al cel, com el teu pare Ra. Rebràs els ornaments al teu cap i et reuniràs amb la teva mare Isis i amb Neftis. Ells donaran forma a la teva perfecció com la del teu pare Ra. Apareixeràs radiant al cel, com ell. Il·luminaràs el regne dels morts amb la teva resplendor. Tindràs un lloc dins de la gran Eneida divina que és a la Terra Sagrada. Nut, la teva mare, et rebrà com ho va fer amb Ra-Horakhty; les ànimes de Pe i Nekhén aconseguiran per a tu el ritual d'alegria, com el seu pare, que presideix a l'oest. La gran Enéada divina assegurarà també la protecció del seu cos>>.

Segon discurs d'Anubis: <<Apropa't a la teva mare! T'allotjaràs en el tron d'Osiris, mentre que tots els déus de la Terra Sagrada et rebran. El teu cor serà feliç per l'eternitat, oh Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Senyora de tots els països, Nefertari, l'estimada de Mut, justificada per Osiris que resideix a l'oest>>.

ANNEX 14

Text dirigit per Iunmutef a Osiris (explicació al punt 3.5): <<Parlat per Horus, el pilar de la seva mare (Iunmutef). Jo sóc el teu fill estimat, el meu pare Osiris, he vingut a donar-te la benvinguda. Quatre vegades sempre he colpejat els teus enemics per a tu. És possible que facis que la teva estimada filla, la Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada, descansi dins de l'assemblea dels grans déus que estan en el seguici d'Osiris, als quals tots els senyors de les terres sagrades s'uneixen>>.

Text dirigit per Horendotes a Osiris (explicació al punt 3.5): <<Parlat per Horendotes: Jo sóc el teu fill estimat, que va venir dels teus lloms. He vingut a reparar els teus membres per tu i t'he portat al meu cor, el meu pare Osiris, que resideix a l'oest. Pots permetre a la Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, estar a la gran assemblea divina per ser associada amb aquells que són a la Necròpolis>>.

ANNEX 15

<<La fórmula per conèixer les portes del món d'Osiris a l'oest, i les divinitats que són a les seves cavernes. Les paraules pronunciades per l'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada per Osiris: La primera porta. El nom del porter és Aquell que té el rostre al revés i amb moltes formes, el nom del tutor és El que crema l'orella, el nom de l'herald és Fort de veu. Jo sóc una de caràcter veritable, que il·lumina el més enllà quan he vingut a tu, Osiris que resideix a l'Oest, el que et lloa, qui et neteja de totes les seves impureses i de tots els seus mals. Jo establiré el meu nom en Rasetau. Salve a tu, Osiris, en el teu poder i la teva força en Rasetau. Com tu mateix et vas reunir pel seu compte, Osiris, pel teu poder i la teva

força sóc poderosa en Rasetau i sóc forta en Abydos. Creues el cel i et transmets a tu mateix cap a Ra. Veus la humanitat, únic senyor que segueix Ra través d'ell. Observa, Osiris va dir "Jo sóc un noble", i jo he dit "Podria passar". No et veus obstaculitzat per les parets negres dels passatges de la porta de la cara dorment.

ANNEX 16

<<Porta dos. El nom del porter és El que obre el front, el nom de la guardiana és Virtuosa de rostre i el nom de l'herald és El cremador.

La guardiana és una dona amb cap de lleona i amb dues serps a la part superior del cap. Aquí Nefertari diu: *<<No et cansis quan la [mort] presenti els secrets mundans en els seus anys a la veritat. És l'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada davant Osiris, que elimina la dificultat en un moment, que prepara el seu camí amb una flama en contra dels infractors de l'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada. He preparat el camí, pots permetre'm el pas. Puc veure sempre que Ra els envolta, els que són els que preparen les ofrenes per a l'Osiris, Gran Esposa Reial, Senyora de les Dues Terres, Nefertari, estimada de Mut, justificada. He preparat el camí, pots permetre'm el pas. Puc veure sempre que Ra els envolta "*

FOTOGRAFIES

ANNEX 17

Imatge del Judici del *Llibre dels Morts*

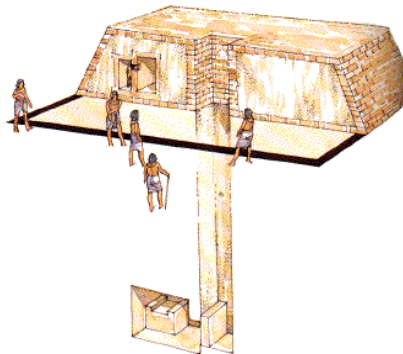
Al plat dret de la balança podem veure la ploma de Ma'at i a l'esquerre el cor del difunt. El monstre Amit, al costat esquerra del plat dret de la balança, es prepara per si ha de devorar l'ànima del difunt en cas de no ser mereixedor de la vida eterna.

ANNEX 18

Recreació a escala real d'una fossa circular egípcia

ANNEX 19

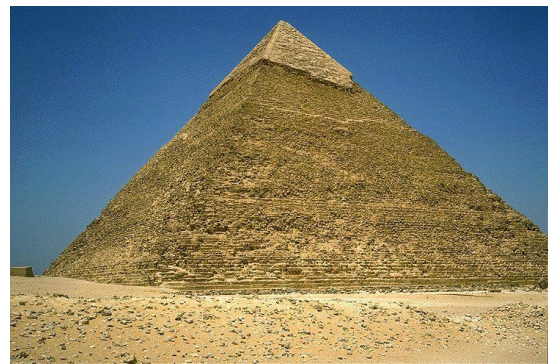

Dibuix esquemàtic d'una mastaba egípcia

ANNEX 20

Piràmide de Zoser, esglaonada

Piràmide de Keops, llisa, sense esglaons

ANNEX 21

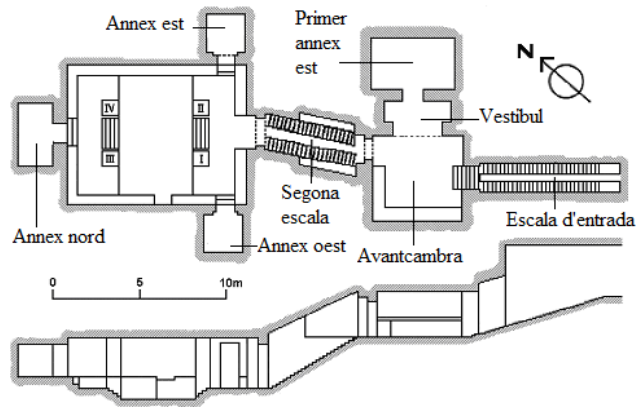
ANNEX 22

Mapa d'Egipte

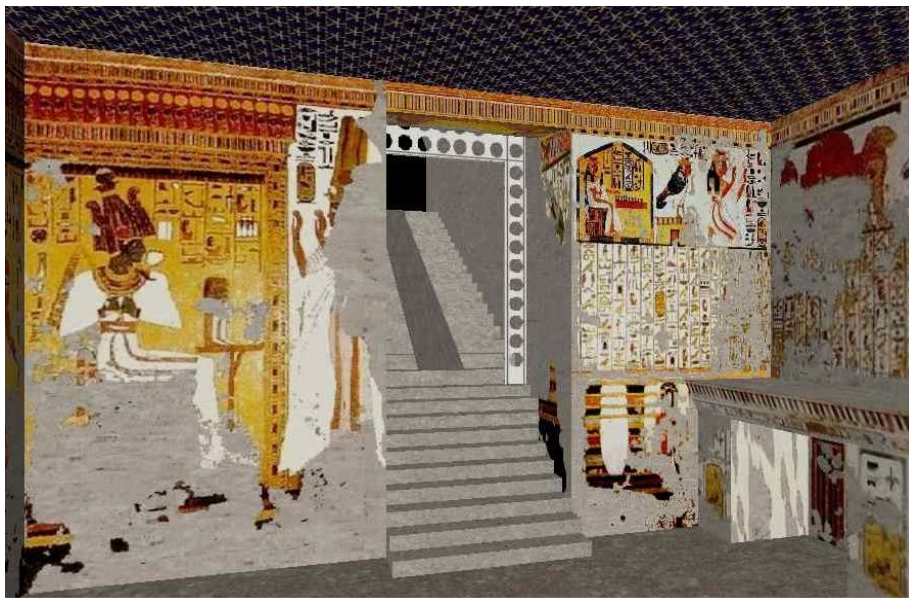
1- Vall de les Reines

ANNEX 23

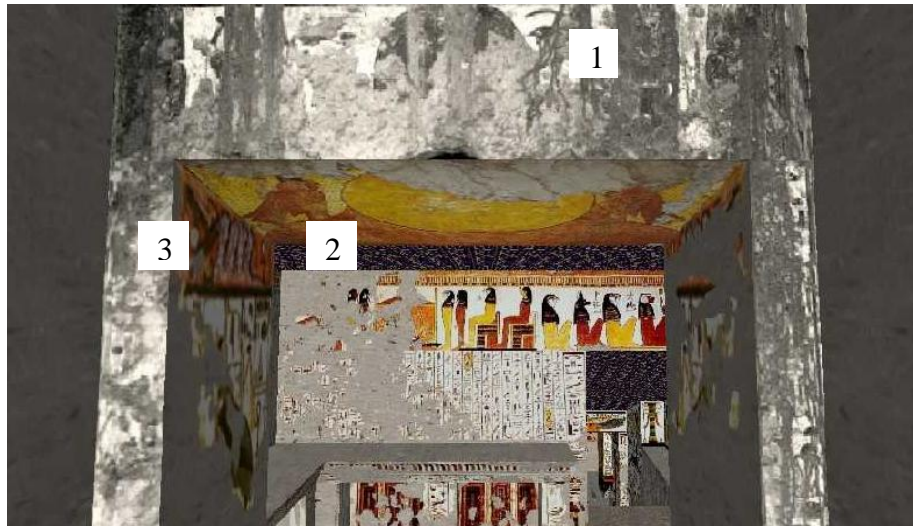
Plànol general de la tomba

ANNEX 24

Fotografia de l'entrada de la tomba vista des de l'avantcambra en la qual veiem com les escales continuen a l'avantcambra.

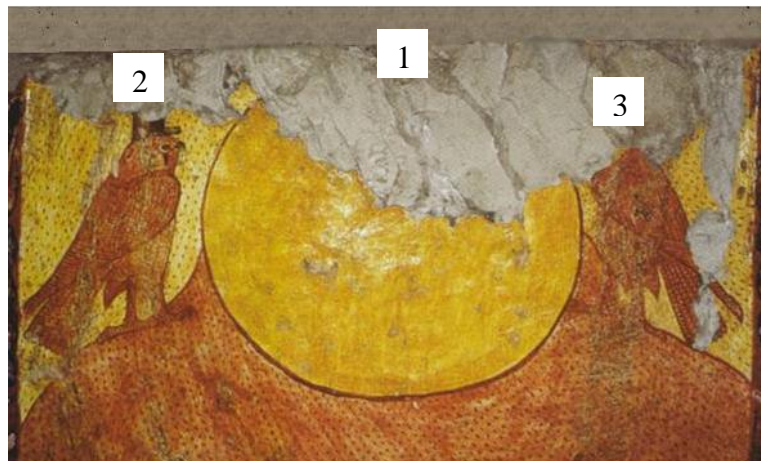
ANNEX 25

Fotografia que mostra l'entrada de la tomba vista des de fora.

- 1- Ull oudjad
- 2- Sortida del Sol darrere d'un turó
- 3- Serps alades

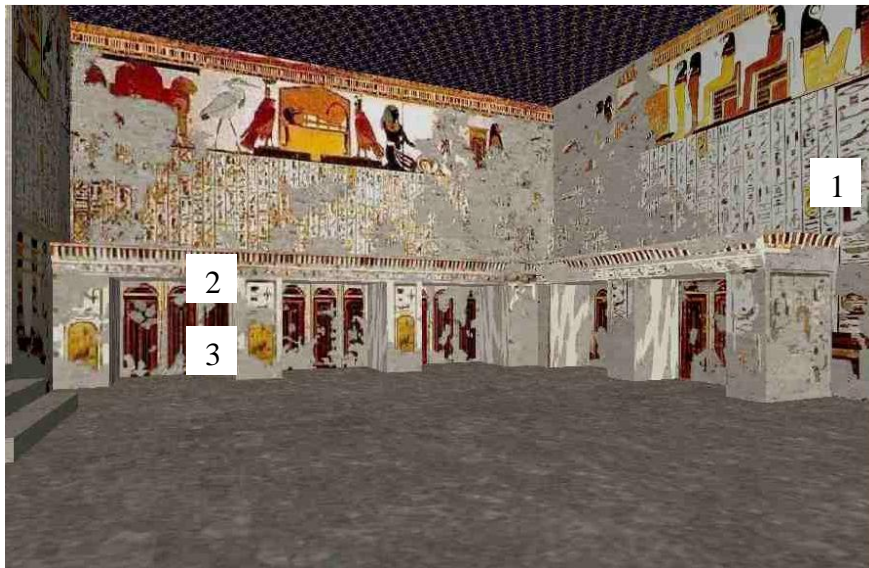
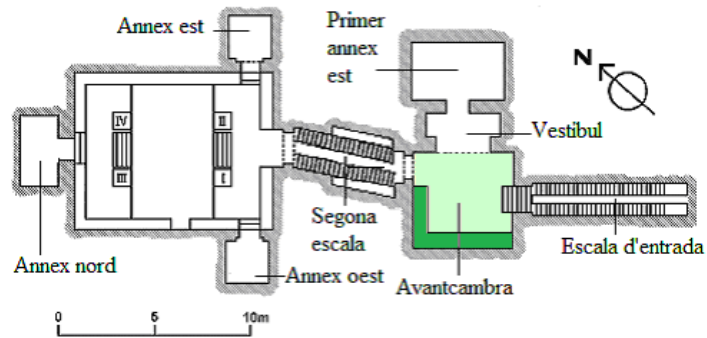
ANNEX 26

Fotografia de la sortida del Sol darrere d'un turó.

- 1- Sol que surt
- 2- Deessa Isis
- 3- Deessa Neftis

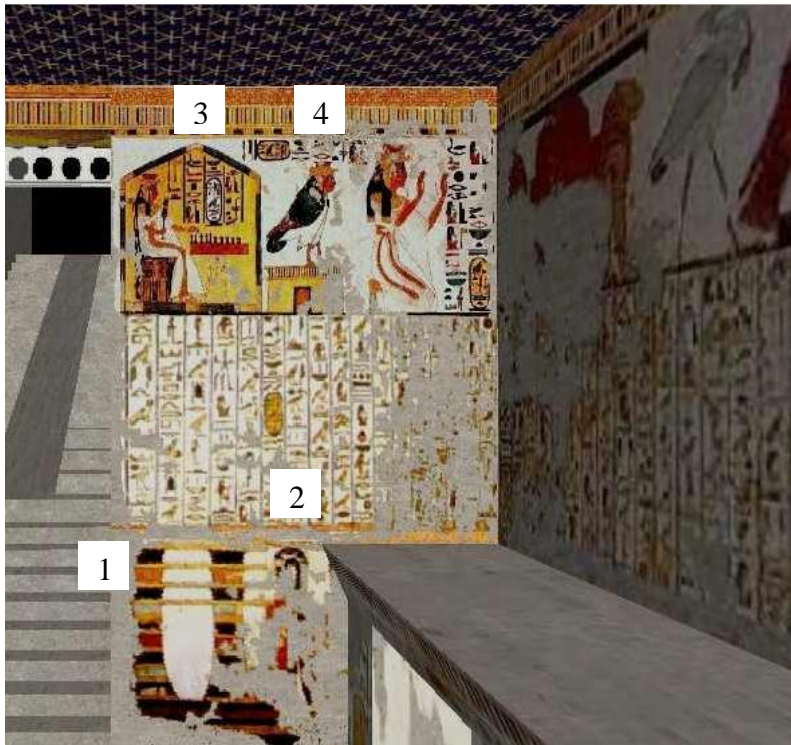
ANNEX 27

Fotografia de en la qual podem veure el banc de l'avantcambra.

- 1- Banc
- 2- Text: <<L'esposa del rei>>
- 3- Cartutx amb el nom de Nefertari

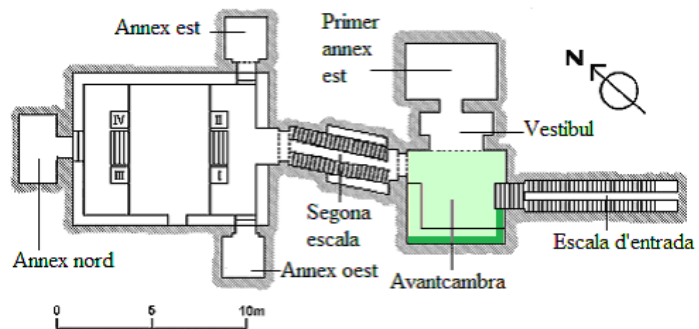
ANNEX 28

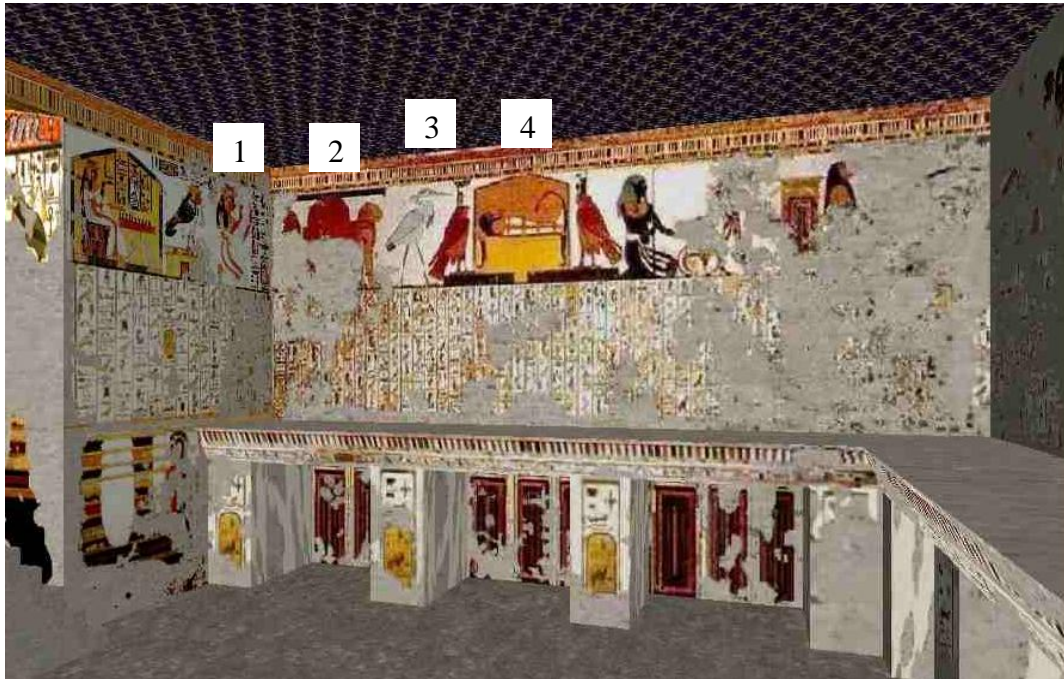

Vista de la paret sud del costat dret de la cambra

- 1- Pilars djed
- 2- Símbol tiet o nus d'Isis
- 3- Nefertari jugant al senet
- 4- El ka de Nefertari

ANNEX 29

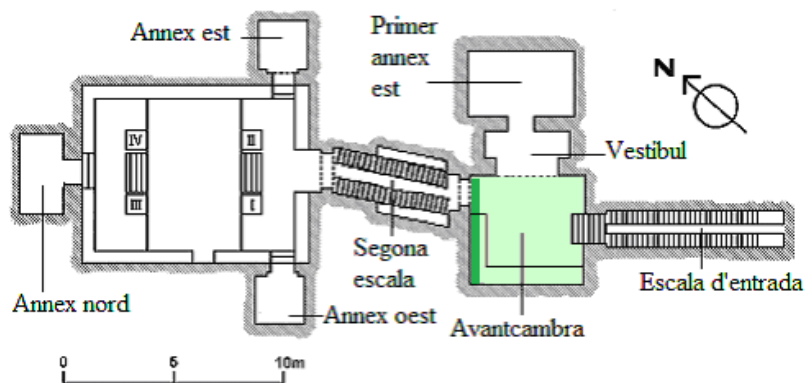

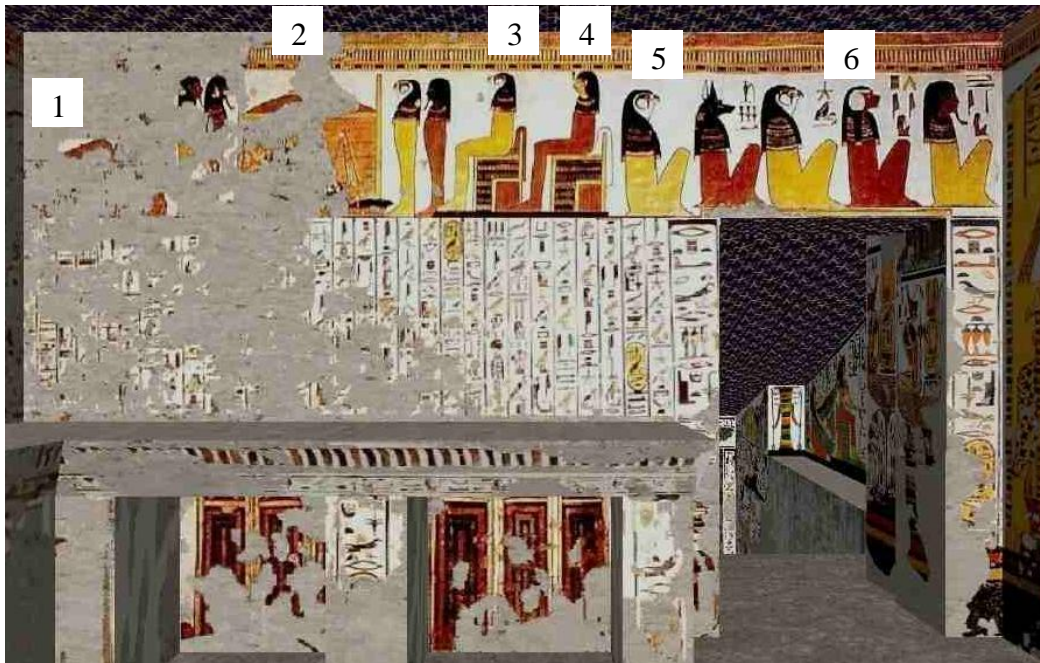

Vista de la paret oest de l'avantcambra

- 1- Nefertari agenollada
- 2- El déu Atum
- 3- L'ocell Benu
- 4- Nefertari momificada

ANNEX 30

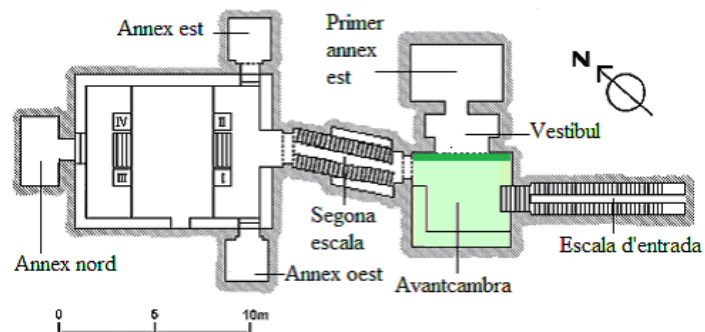

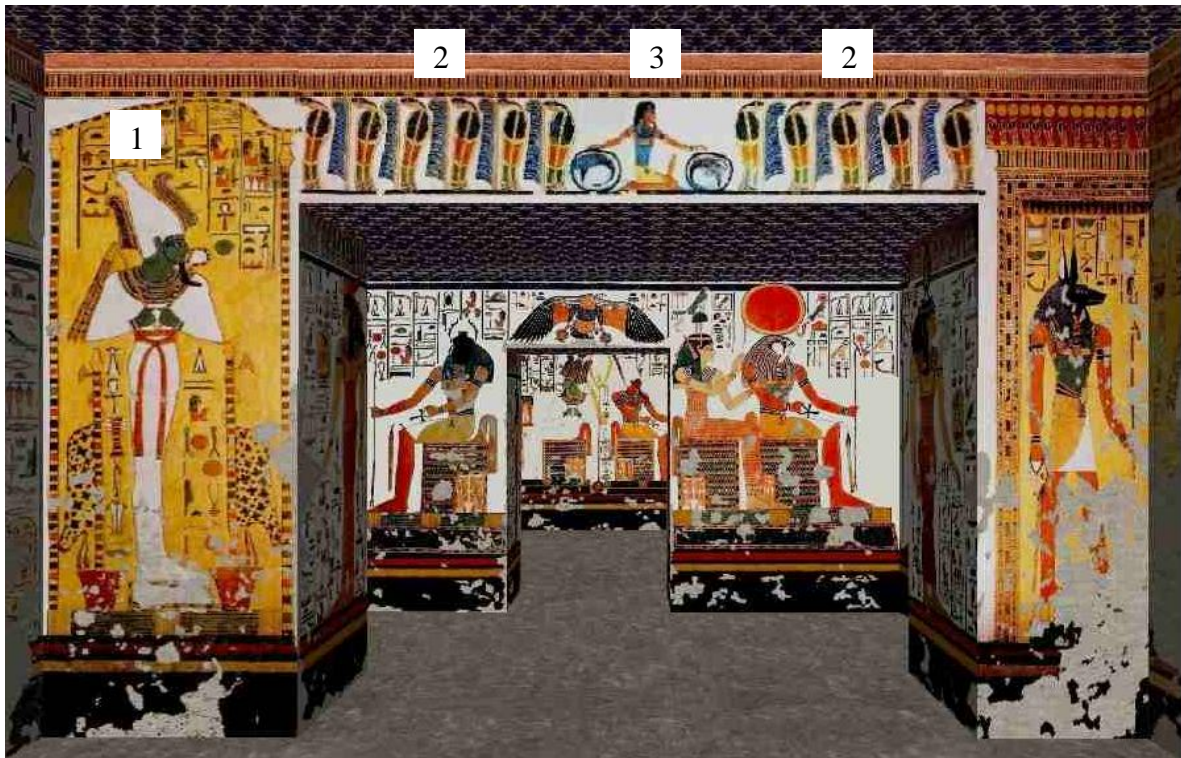

Vista de la paret sud de l'avantcambra

- 1- Restes de la vaca celest
- 2- Caixa cànop amb els quatre fills d'Horus
- 3- Ra
- 4- Shu
- 5- Horus
- 6- Els quatre fills d'Horus

ANNEX 31

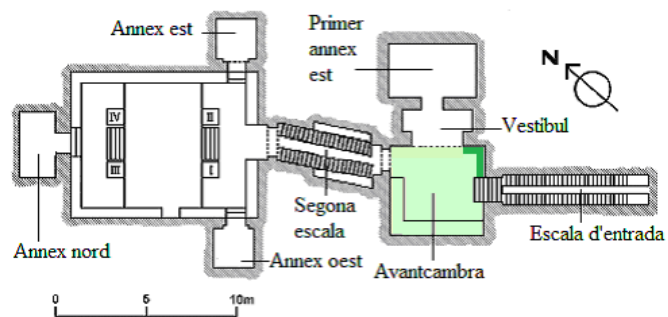

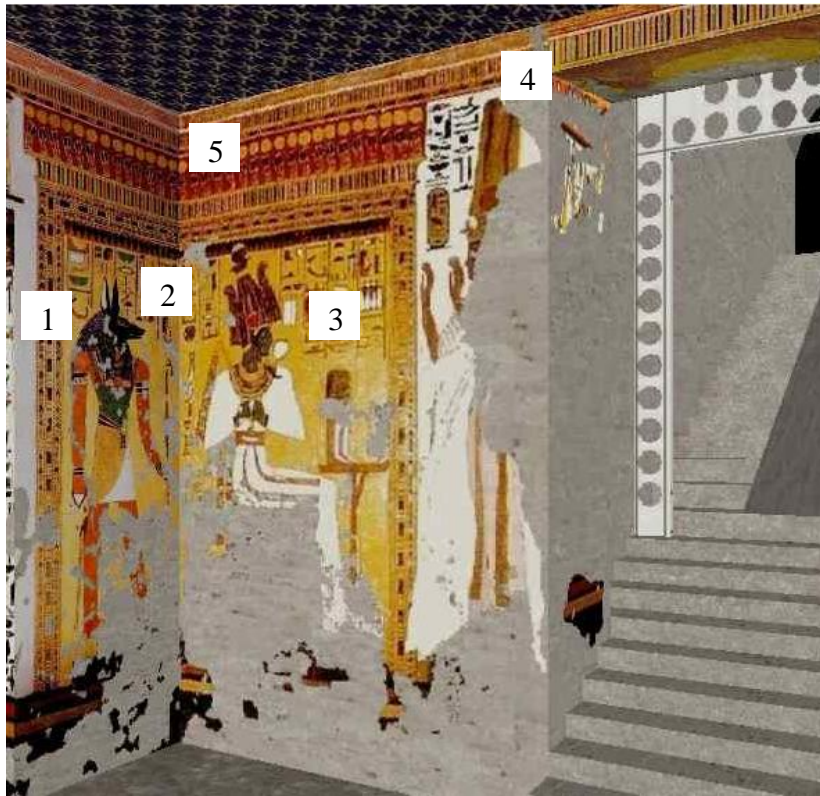

Vista de la paret oest de l'avantcambra

- 1- Representació d'Osiris
- 2- Ureus i plomes
- 3- Déu no identificat

ANNEX 32

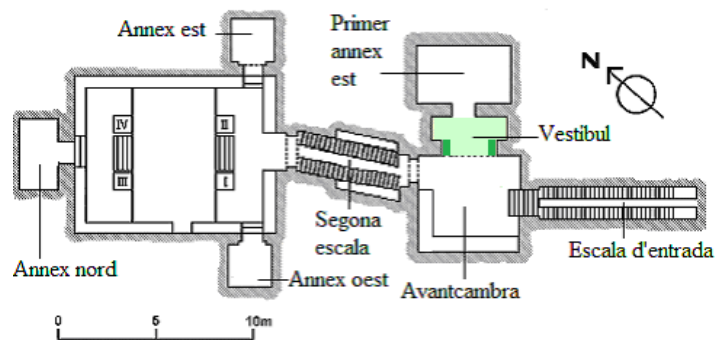

Vista de la paret sud i la paret oest adjacent

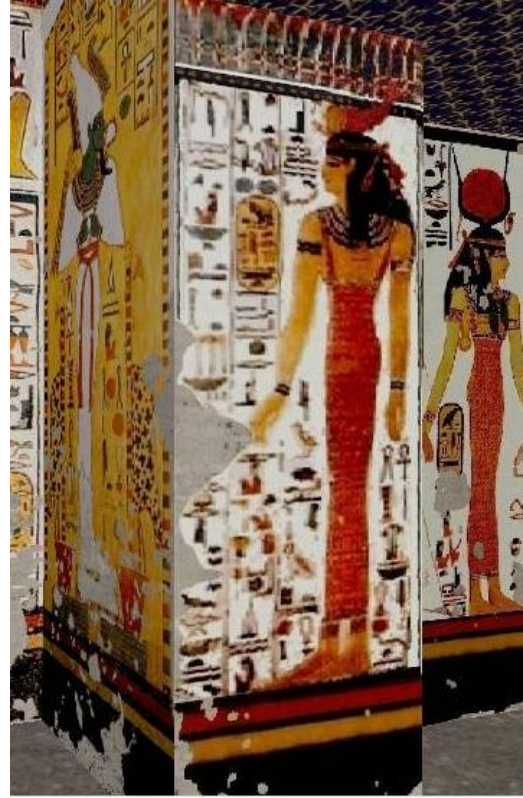
- 1- Anubis
- 2- Osiris
- 3- Fills d'Horus
- 4- Nefertari
- 5- Fris d'ureus amb disc solar

ANNEX 33

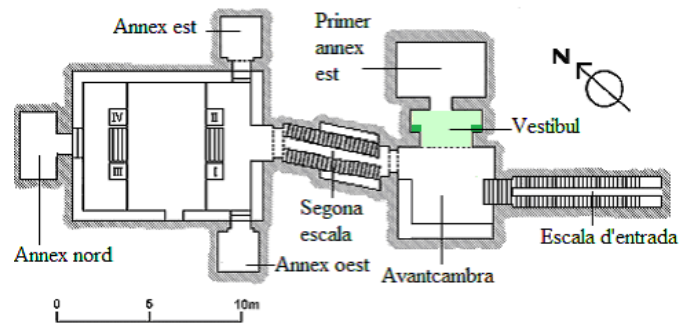

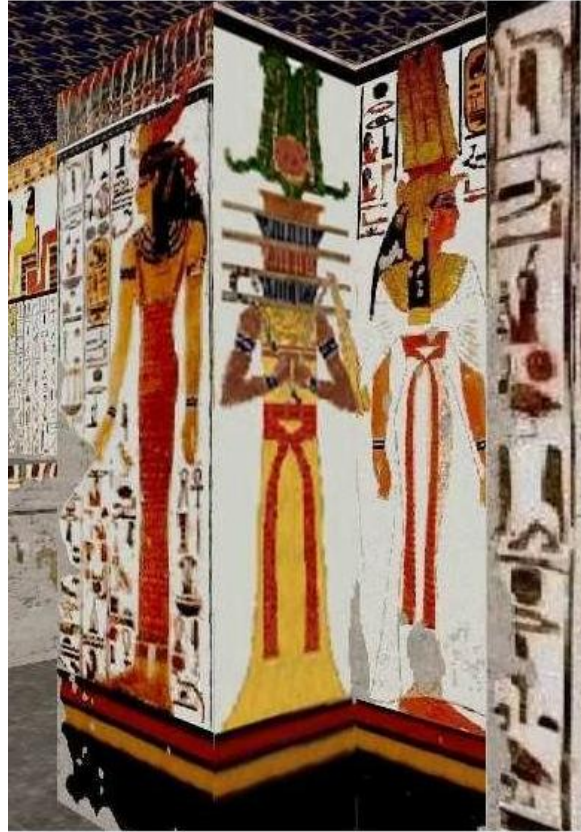
Vista del guix dret de l'entrada al vestíbul, en el qual podem veure la deessa Neith

Vista del guix esquerre de l'entrada al vestíbul, en el qual podem veure la deessa Selkis

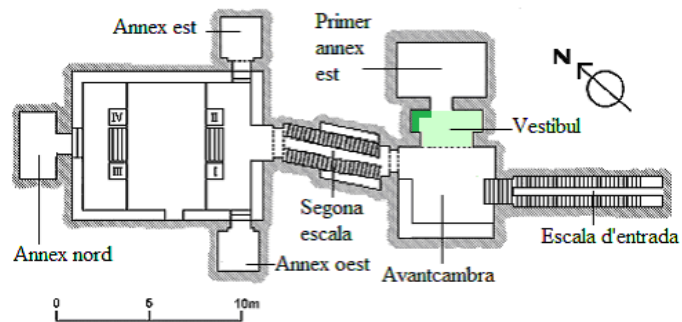
ANNEX 34

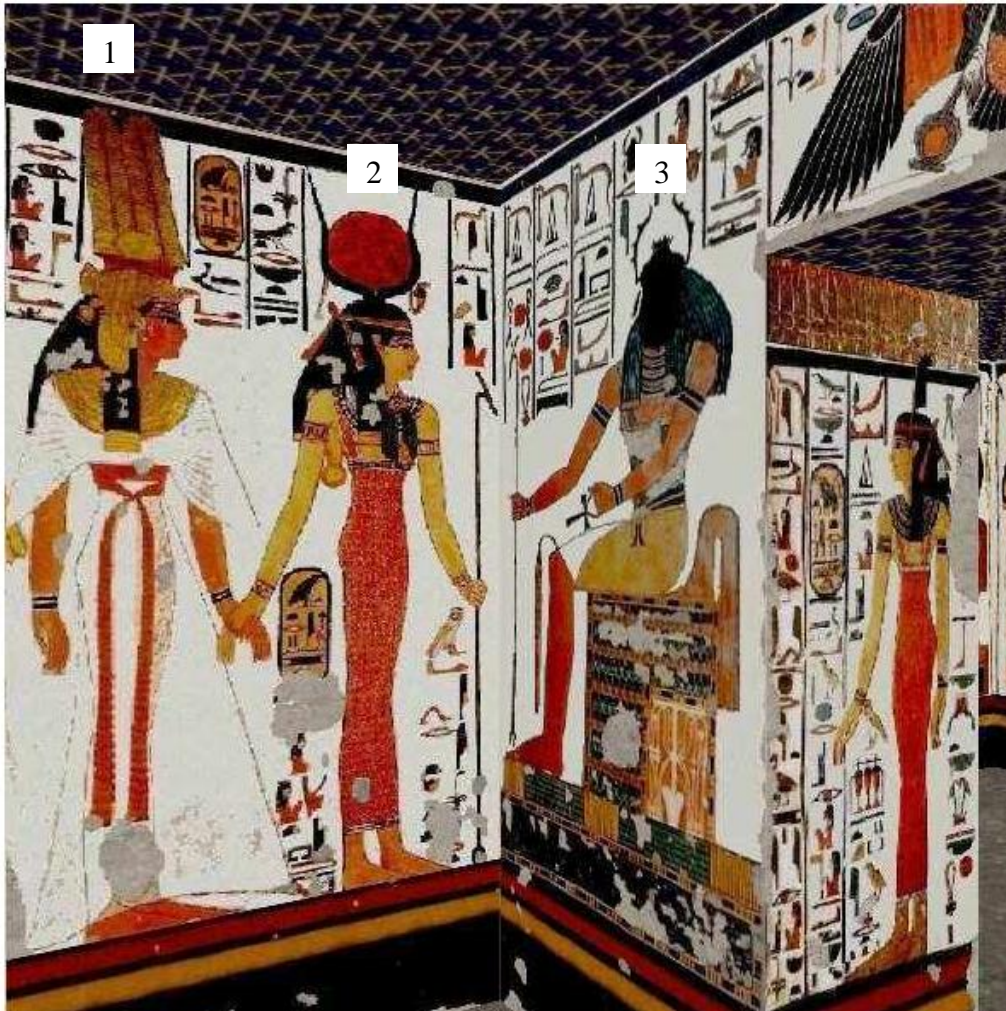

Vista de la paret oest del vestíbul, a banda i banda de l'obertura d'entrada

ANNEX 35

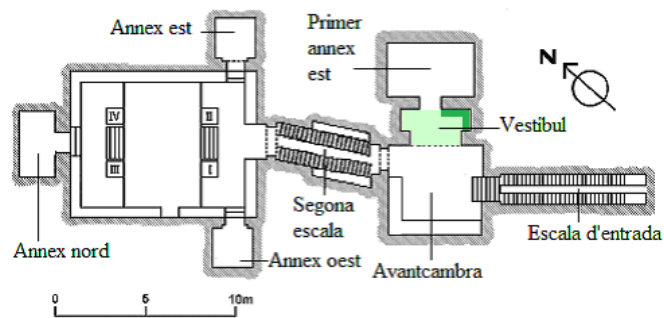

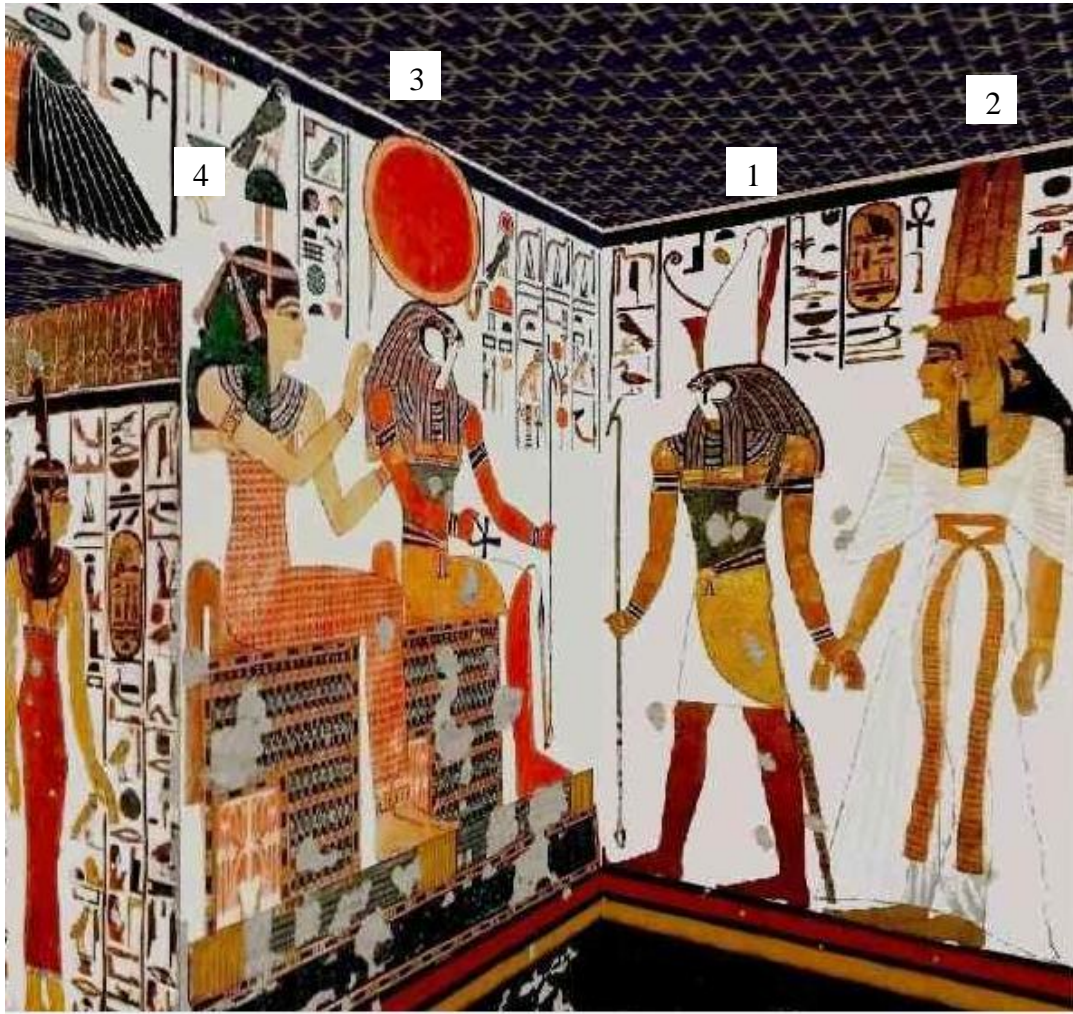

Vista de les parets nord i est adjacent

- 1- Nefertari
- 2- Isis
- 3- Khepri

ANNEX 36

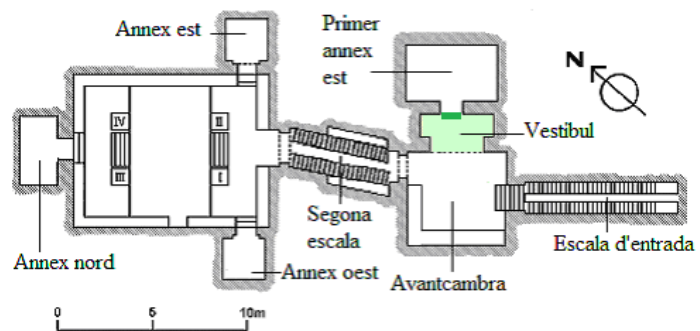

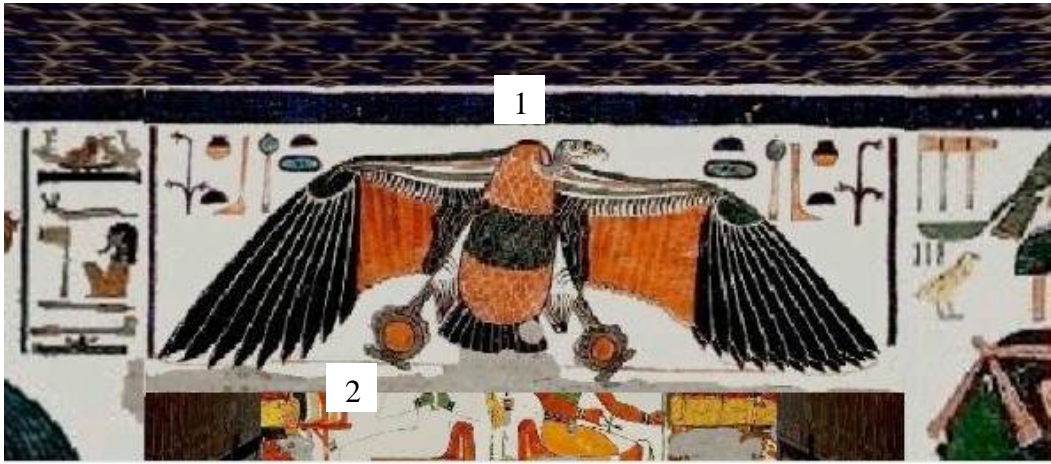

Vista de les parets sud i oest adjacents

- 1- Horus
- 2- Nefertari
- 3- Ra-Horakhty
- 4- Hathor

ANNEX 37

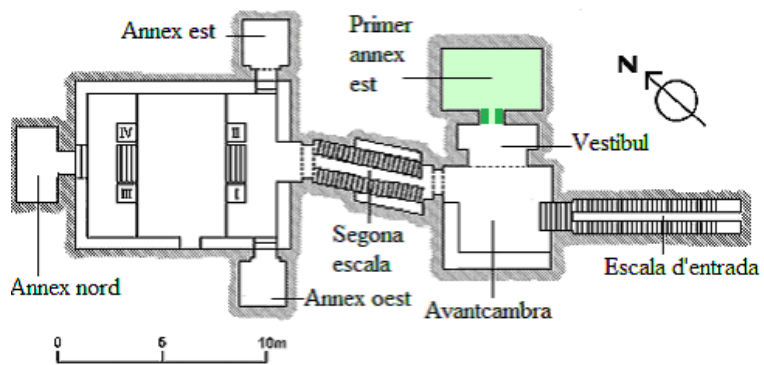

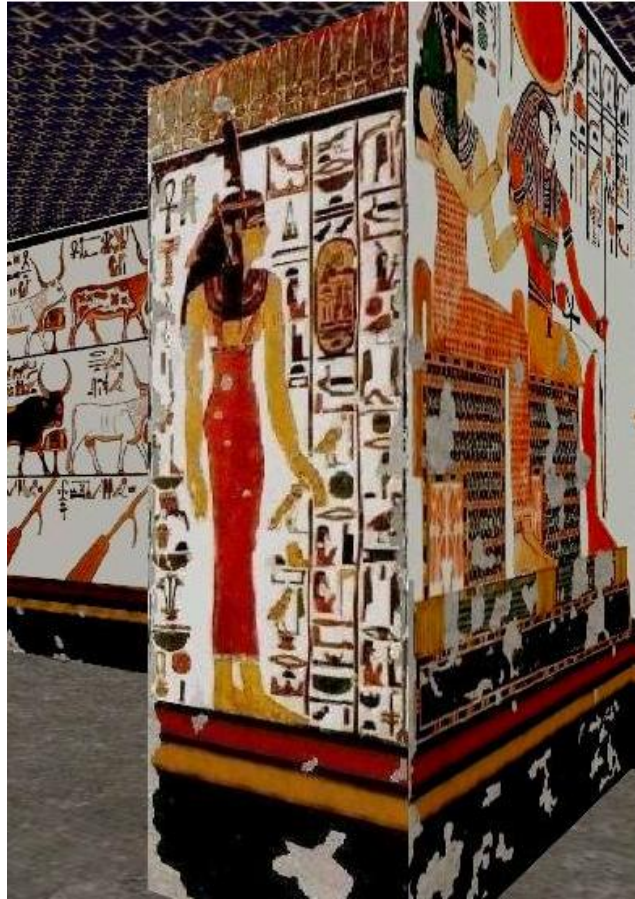

Vista de la llinda de la paret est del vestíbul

- 1- Nejbet
- 2- Símbol shen

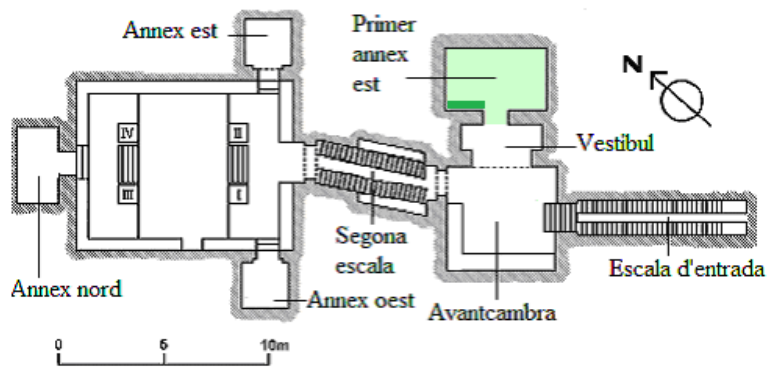
ANNEX 38

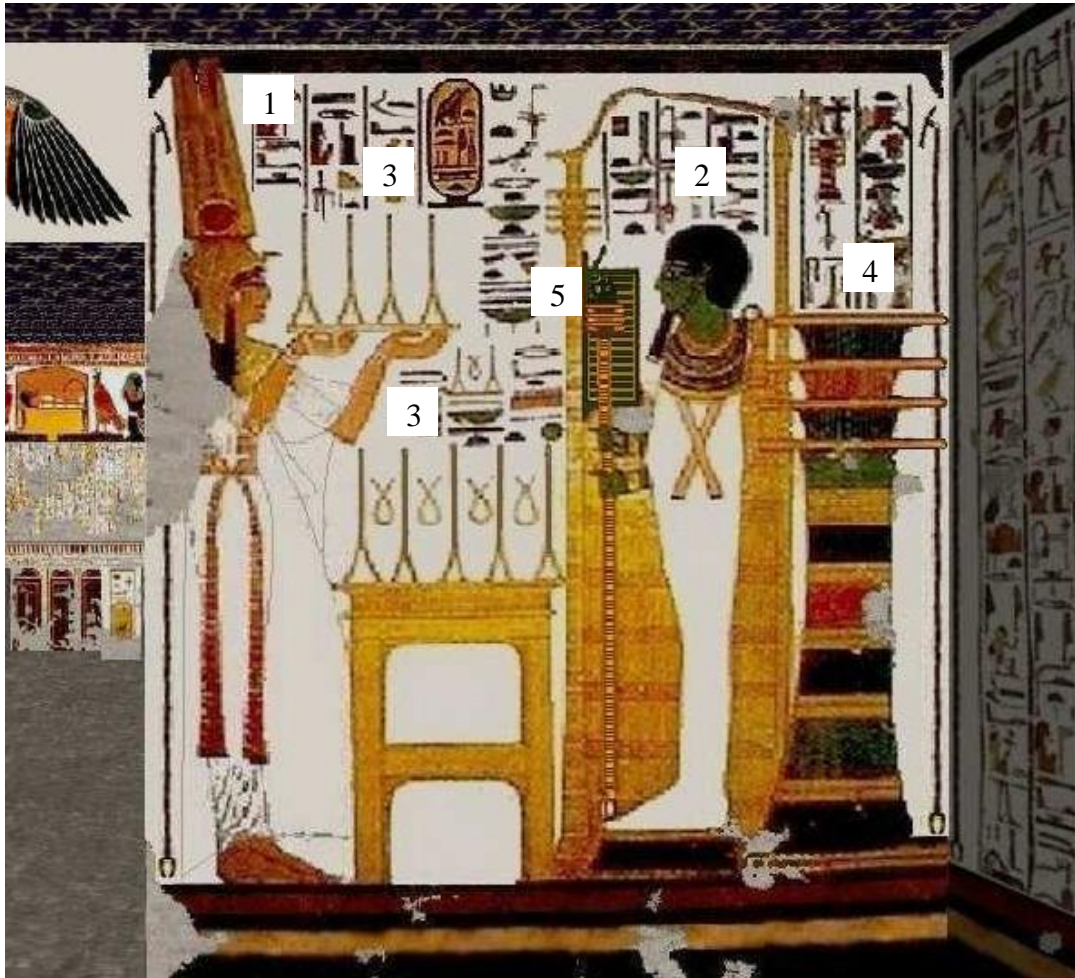

Vista dels guixos de l'entrada al primer annex est

ANNEX 39

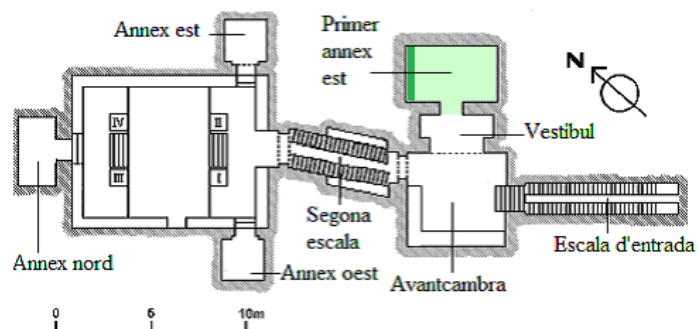

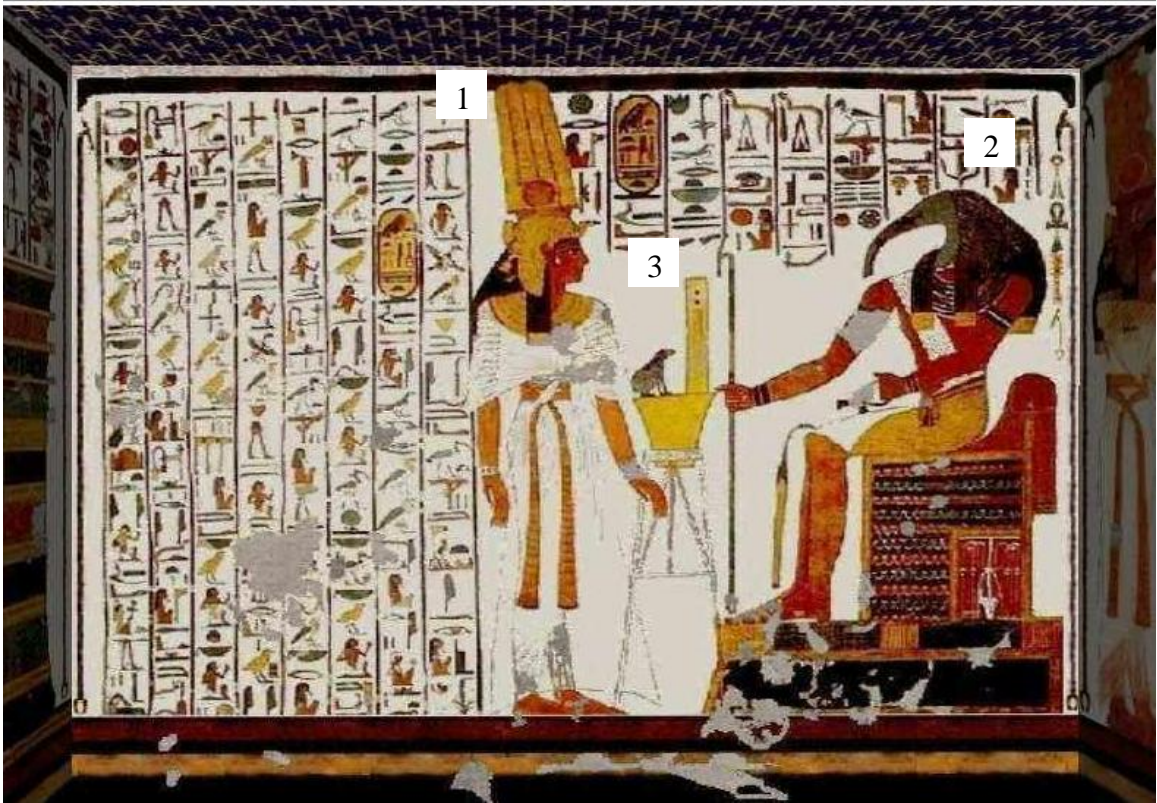

Vista de la paret oest a l'esquerra de l'entrada del primer annex est

- 1- Nefertari
- 2- Déu Ptah
- 3- Jeroglífics menjet
- 4- Pilar djed
- 5- Ceptre compost

ANNEX 40

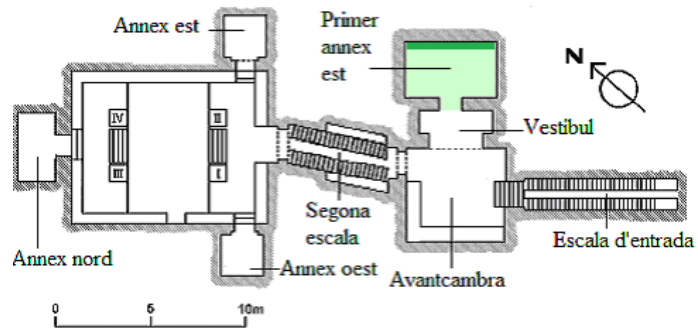

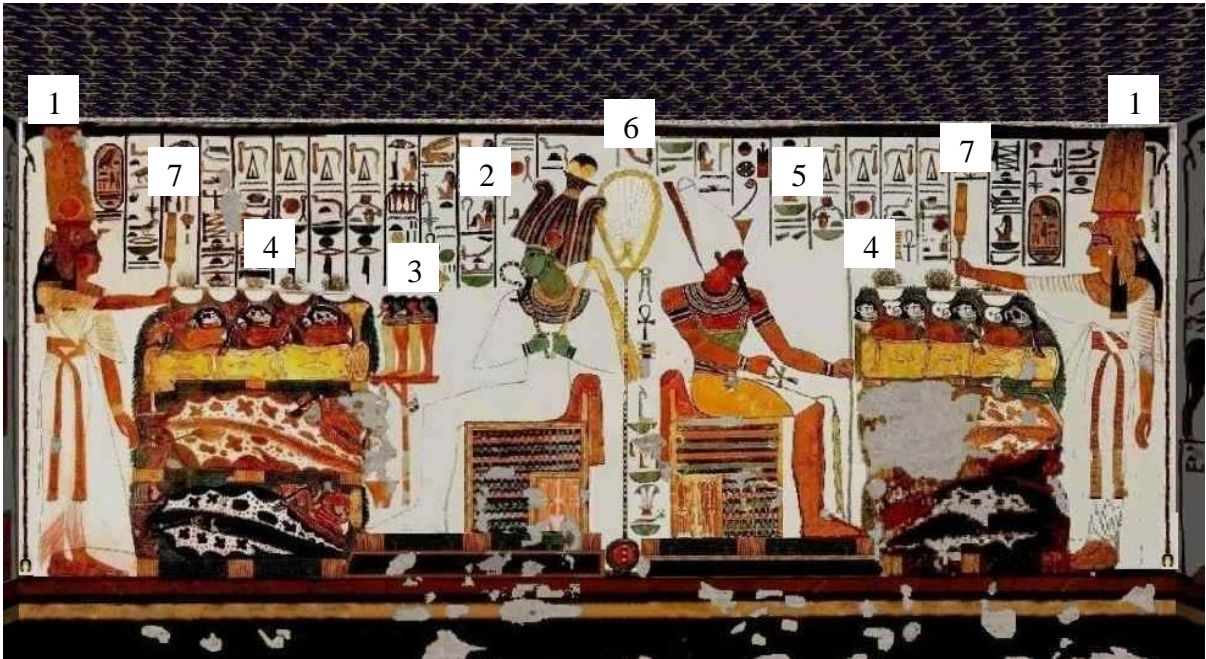

Vista de la paret nord del primer annex est

- 1- Nefertari
- 2- Déu Thot
- 3- Paleta d'escriptura

ANNEX 41

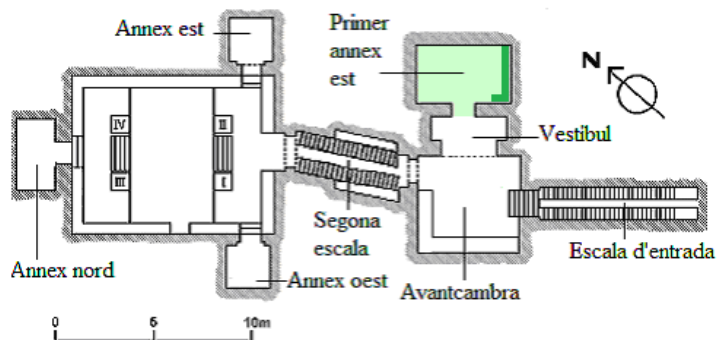

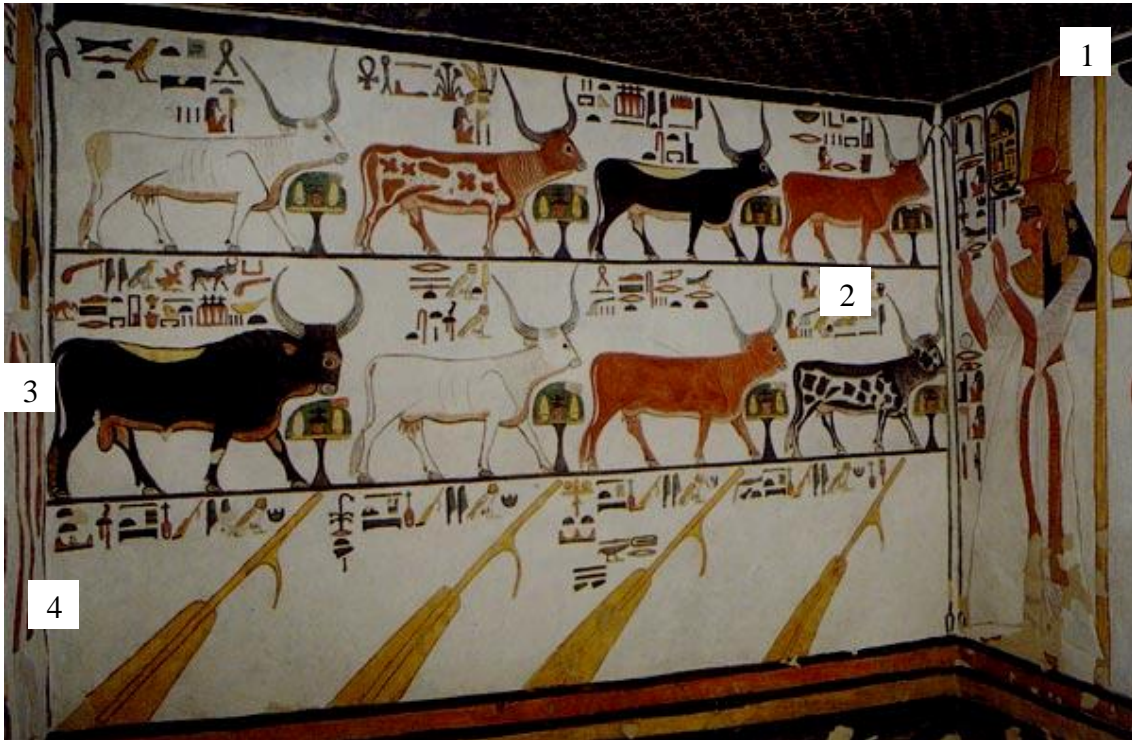

Vista de la paret est del primer annex est

- 1- Nefertari
- 2- Déu Osiris
- 3- Fills d'Horos
- 4- Ofrenes als déus
- 5- Déu Atum
- 6- Ventall que separa les escenes
- 7- Ceptre Sekhem

ANNEX 42

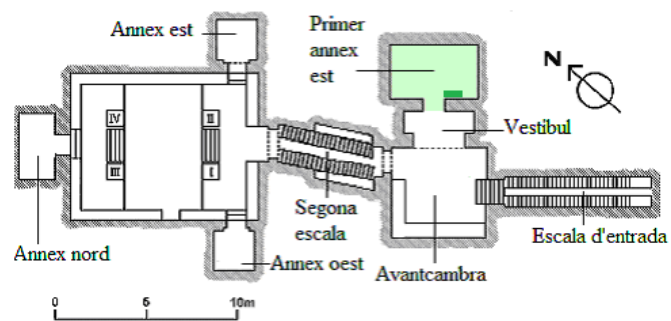

Vista de les paret sud i est adjacents

- 1- Nefertari
- 2- Les set vaques
- 3- El toro
- 4- Els quatre timons

ANNEX 43

Vista de la paret est a la dreta de l'entrada

- 1- Deessa Neftis
- 2- Mòmia fusió d'Osiris i Ra
- 3- Deessa Isis

ANNEX 44

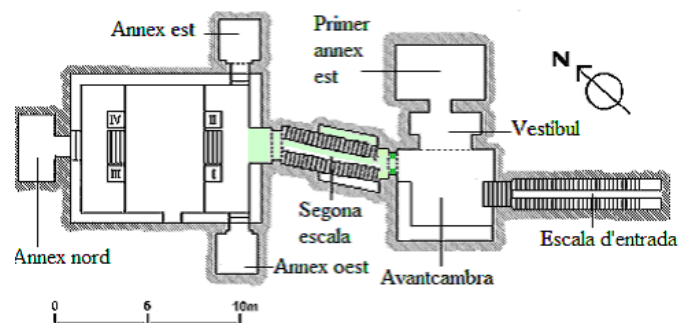
Vista de la llinda de l'obertura de l'entrada al primer annex est

ANNEX 45

Segona escala vista des de la part inferior en la qual podem veure la rampa que la divideix per la meitat per facilitar el descens del sarcòfag

ANNEX 46

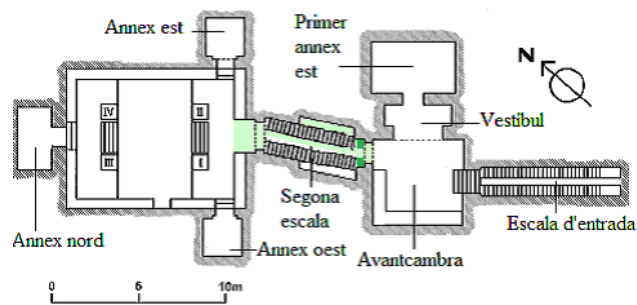
Vista dels guixos de la part esquerra de l'obertura de l'entrada a la segona escala

Vista dels guixos de la part dreta de l'obertura de l'entrada a la segona escala

- 1- Plomes daurades i disc solar propi del tocat de Nefertari
- 2- Cartutx de la reina
- 3- Símbol nebu
- 4- Pilars djed

- 5- Cistella de vímet
- 6- Deessa Nejbet
- 7- Deessa Wadjed
- 8- Planta del papir
- 9- Planta de lotus

ANNEX 47

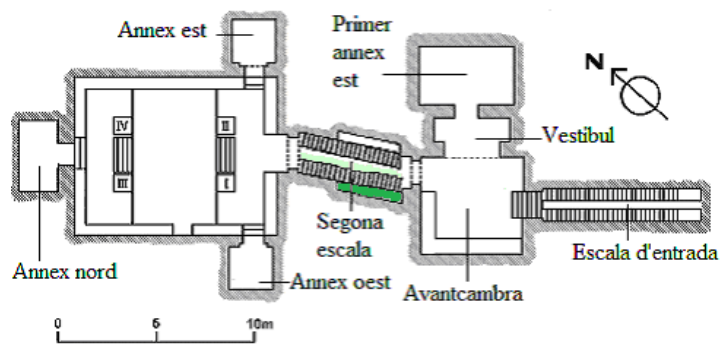

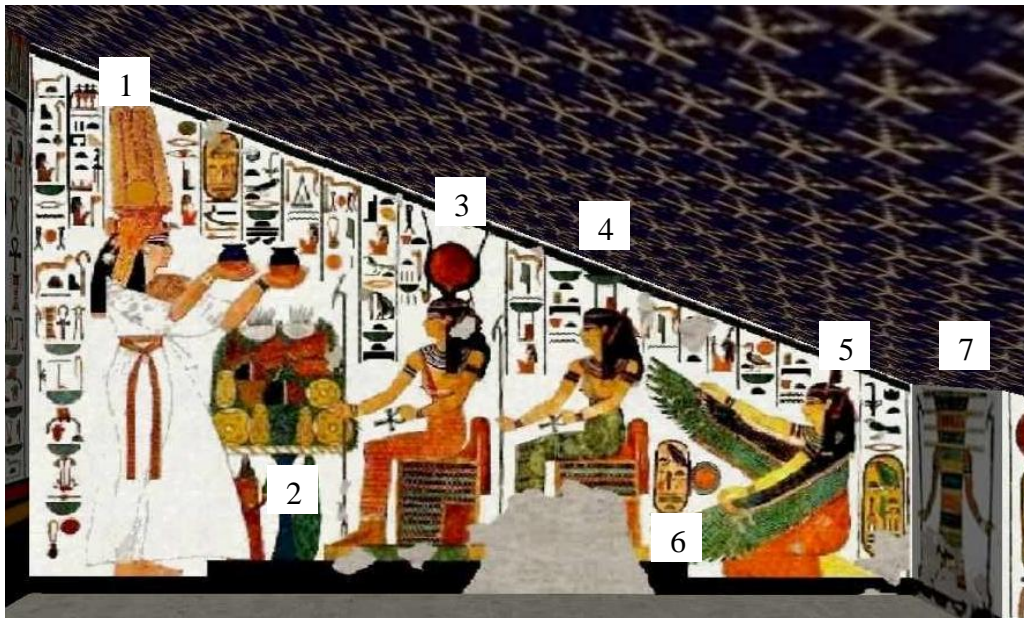

Vista de la paret sud de la segona escala

- 1- Neit
- 2- Selkis

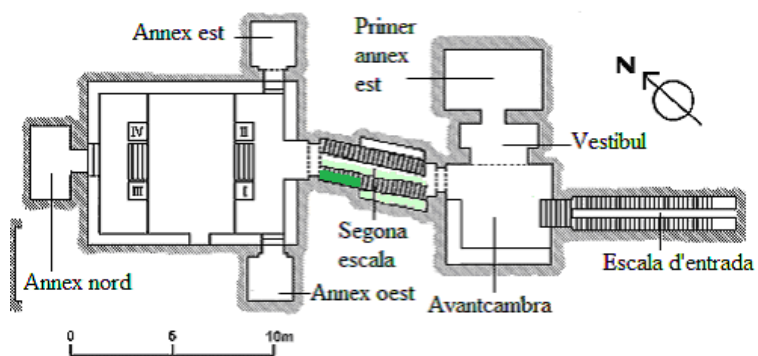
ANNEX 48

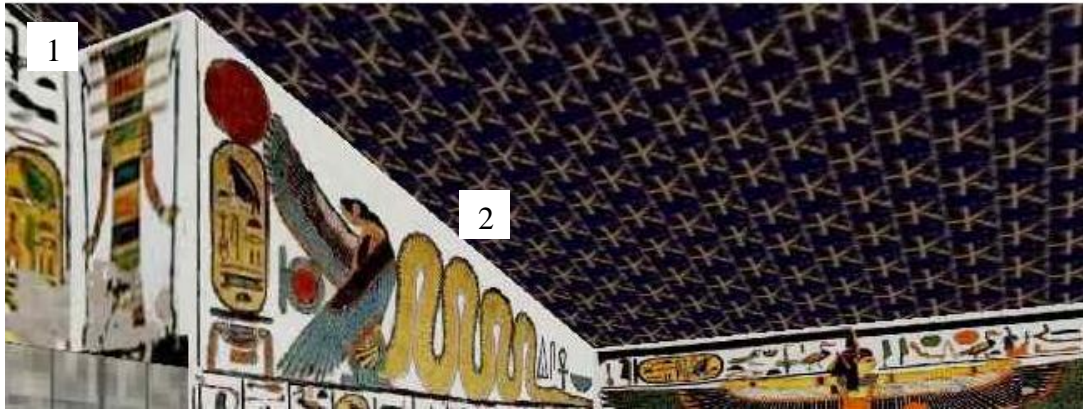

Vista de la paret oest superior de la segona escala

- 1- Nefertari
- 2- Ofrenes
- 3- Deessa Isis
- 4- Deessa Neftis
- 5- Deessa Ma'at
- 6- Cartutx de la reina amb el símbol shen
- 7- Pilar djed

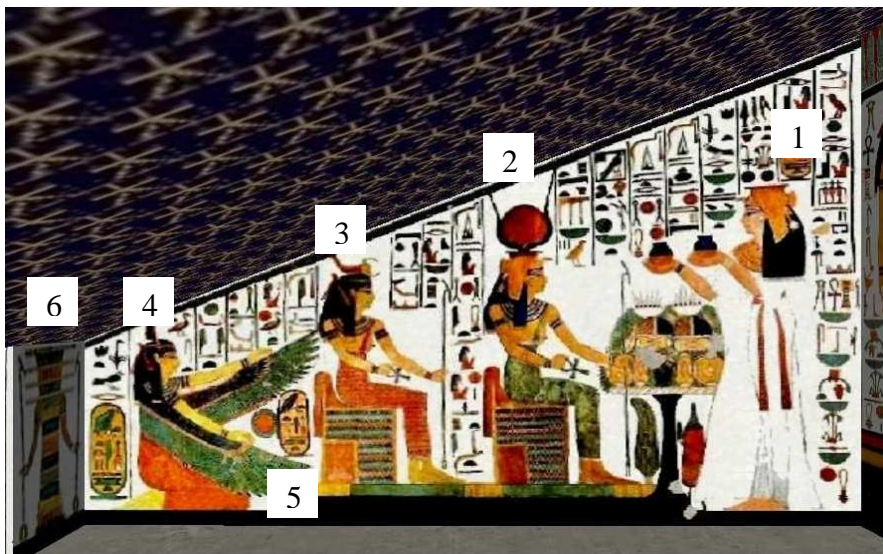
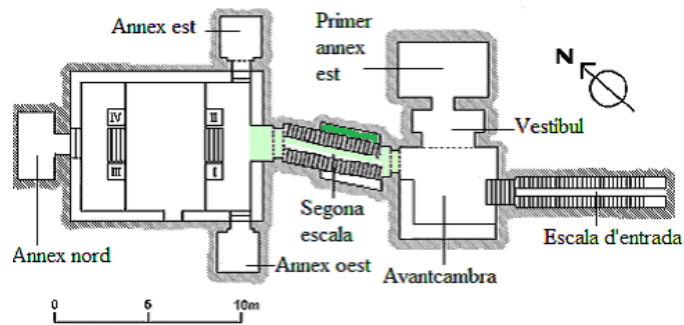

Vista de la paret oest superior de la segona escala

- 1- Pilar djed
- 2- Ureu alada protectora del cartutx

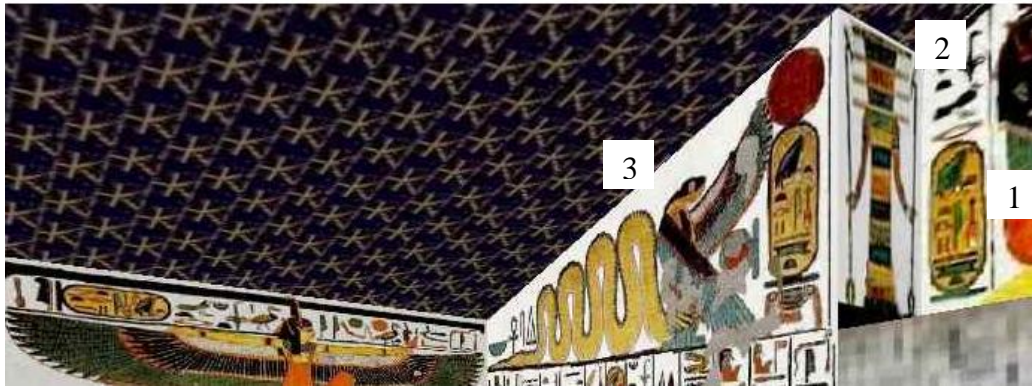
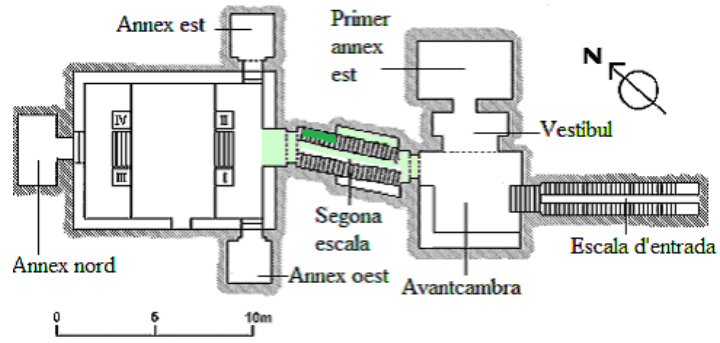
ANNEX 49

Vista de la paret est superior de la segona escala

- 1- Nefertari
- 2- Deessa Hathor
- 3- Deessa Selkis
- 4- Deessa Ma'at
- 5- Cartutx i símbol shen
- 6- Pilar djed

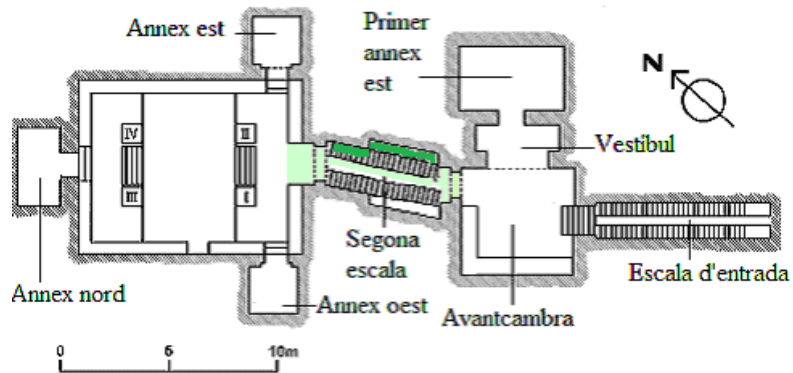

Annex

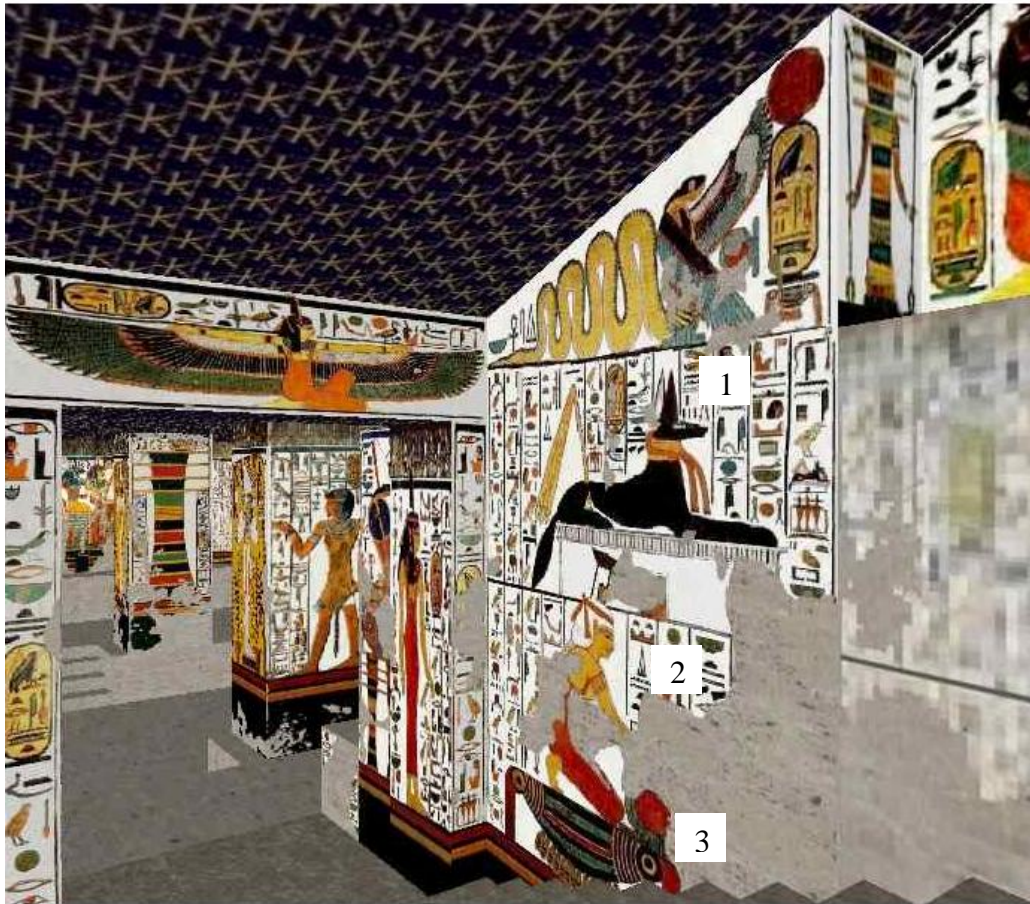

Vista de la paret est superior de la segona escala

- 1- Deessa Ma'at
- 2- Pilar djed
- 3- Ureu alada protectora del cartutx

ANNEX 50

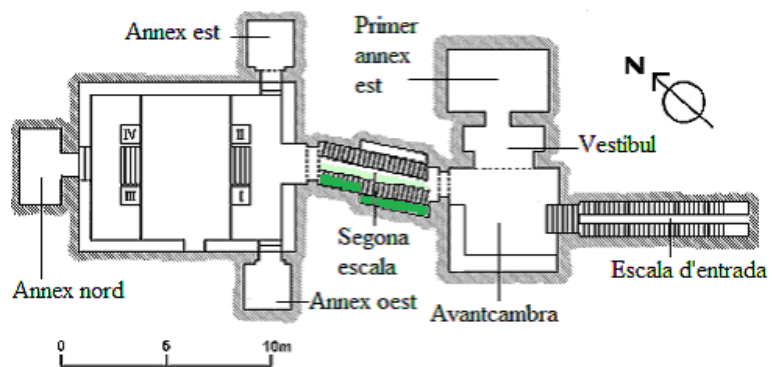

Vista de la paret est inferior de la segona escala

- 1- Déu Anubis
- 2- Deessa Neftis
- 3- Símbol nebu

ANNEX 51

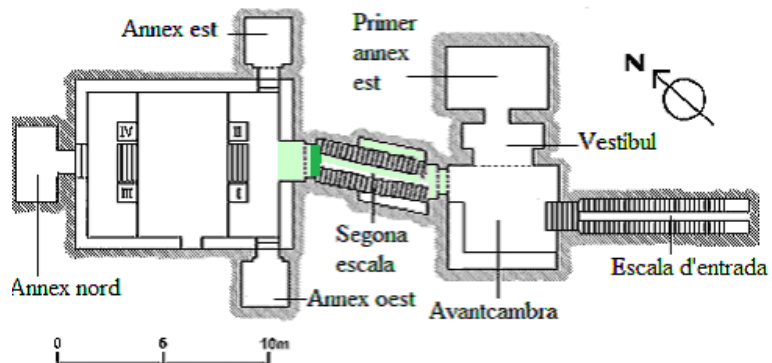

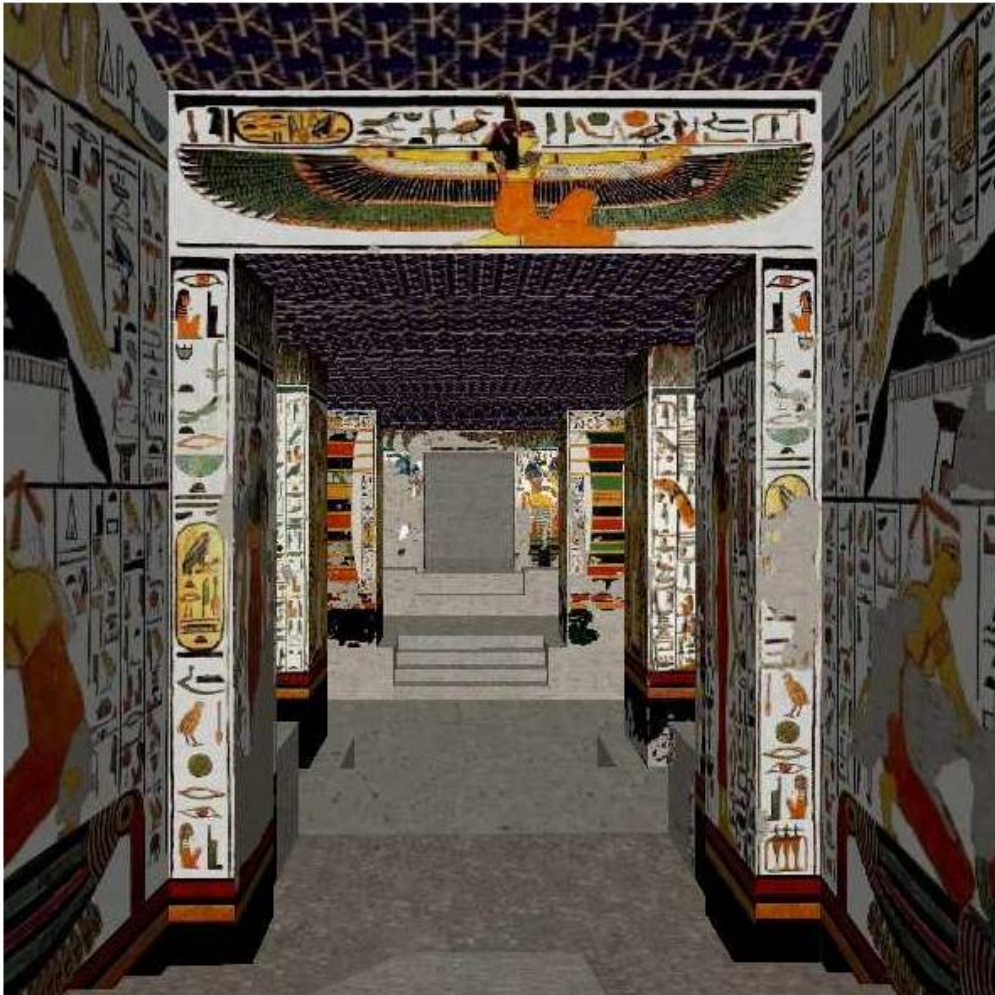

Vista de la paret oest inferior de la segona escala

- 1- Déu Anubis
- 2- Deessa Isis
- 3- Símbol nebu

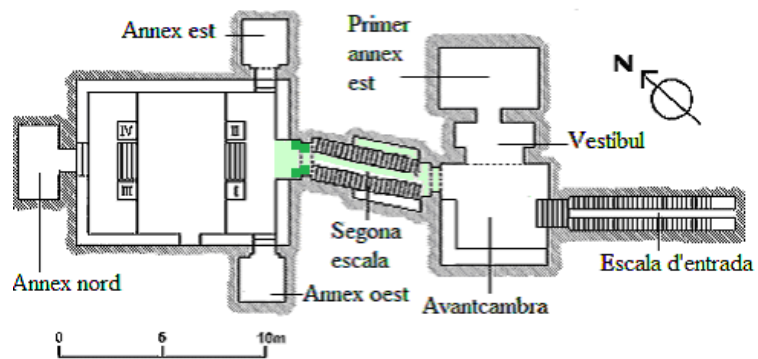
ANNEX 52

Vista de la paret nord de la segona escala

ANNEX 53

Vista dels guixos de la part esquerra
de l'obertura de l'entrada a la segona
escala

Vista dels guixos de la part dreta de
l'obertura de l'entrada a la segona escala

1- Ureus amb la corona blanca de l'Alt Egipte

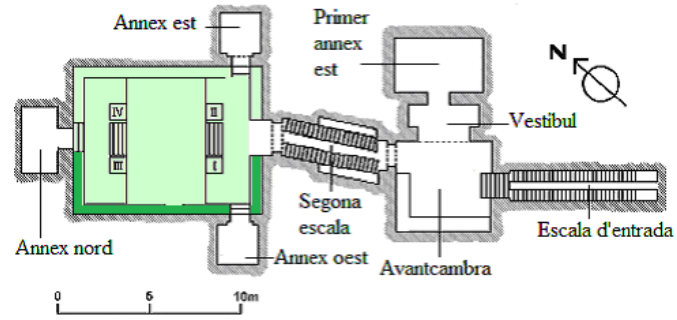
2- Deessa Ma'at

ANNEX 54

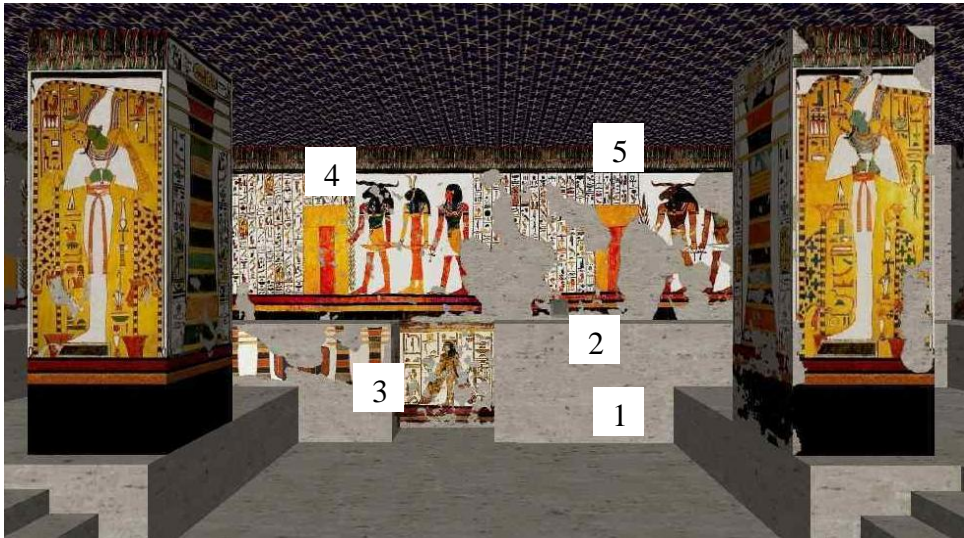
Vista de la cambra funerària amb els tres annexos

ANNEX 55

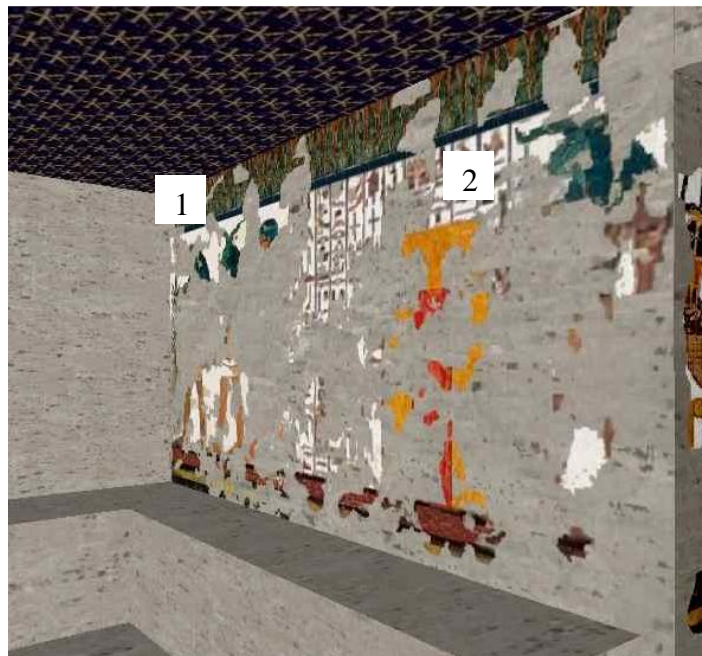
Vista de la paret sud de la cambra funerària adjacent a la paret oest

- 1- Nefertari
- 2- Primera porta

Vista de la paret oest de la cambra funerària

- 1- Banc
- 2- Nínxol per als maons màgics
- 3- Nínxol cànop
- 4- Segona porta
- 5- Tercera porta

Vista de la paret nord de la cambra funerària adjacent amb la paret oest

- 1- Quarta porta
- 2- Cinquena porta

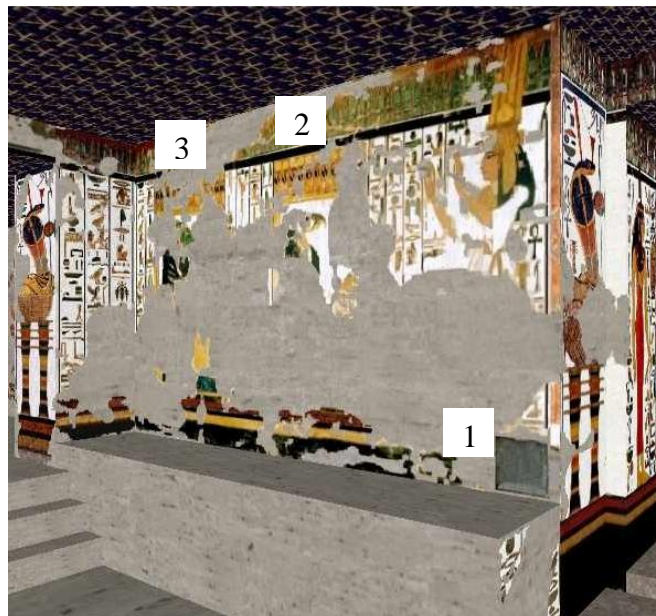
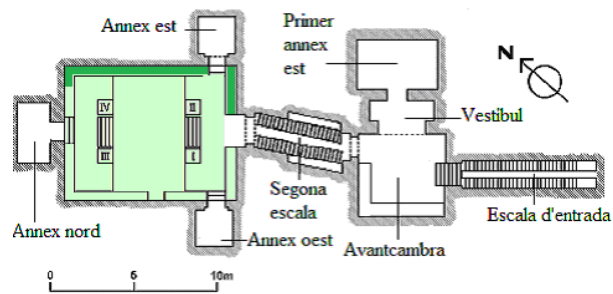

Nínxol cànop

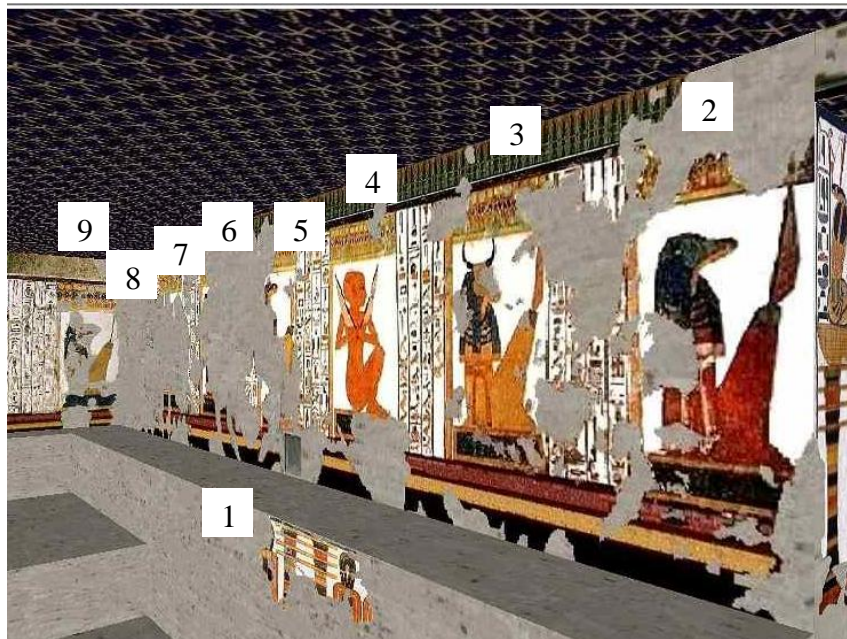
Porció de la tomba de Nebemmaat (TT219)

ANNEX 56

Vista de la paret sud adjacent a la paret est de la cambra funerària

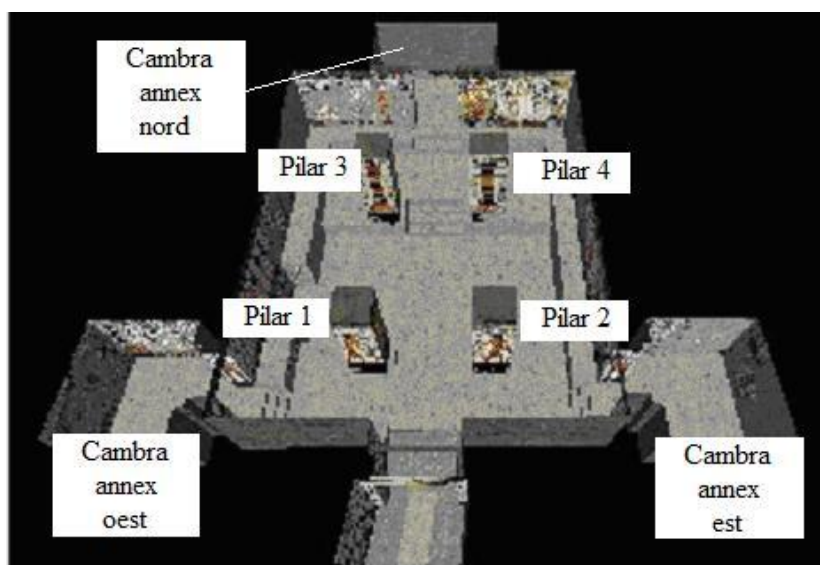
- 1- Nínxol pels maons màgics
- 2- Primer portal
- 3- Segon portal

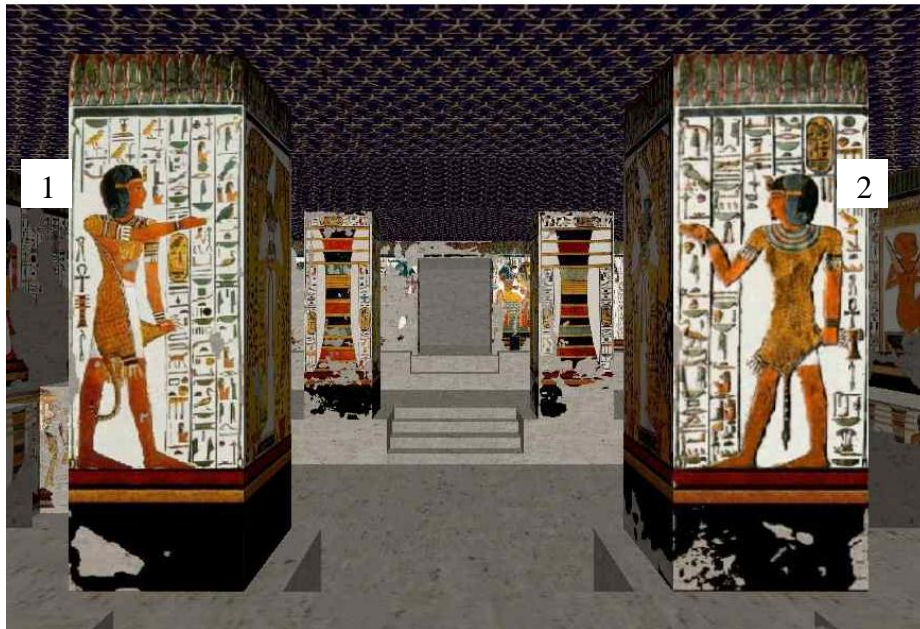
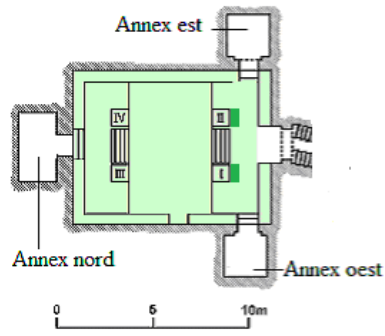
Vista de la paret est de la cambra funerària

1- Nínxol cànop	6- Setè portal
2- Tercer portal	7- Vuitè portal
3- Quart portal	8- Novè portal
4- Cinquè portal	9- Desè portal
5- Sisè portal	

ANNEX 57

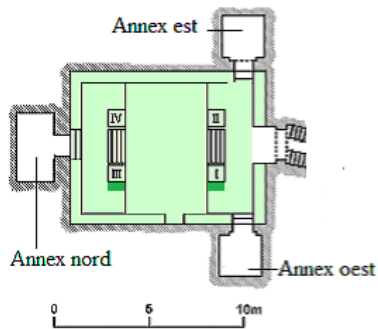
ANNEX 58

Vista de la cara sud dels pilars 1 i 2

- 1- Iunmutef
- 2- Horendotes

ANNEX 59

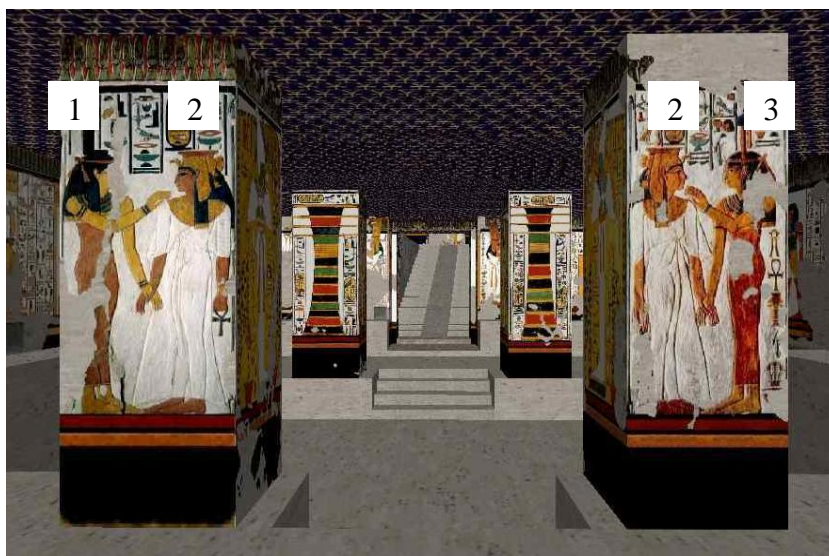
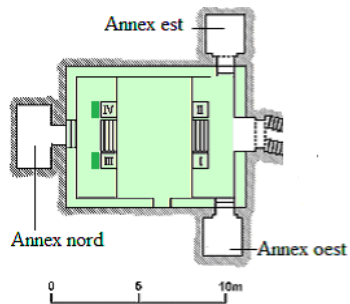

Vista de la cara oest dels pilars 1 i 3

- 1- Deessa Isis
- 2- Nefertari
- 3- Deessa Hathor

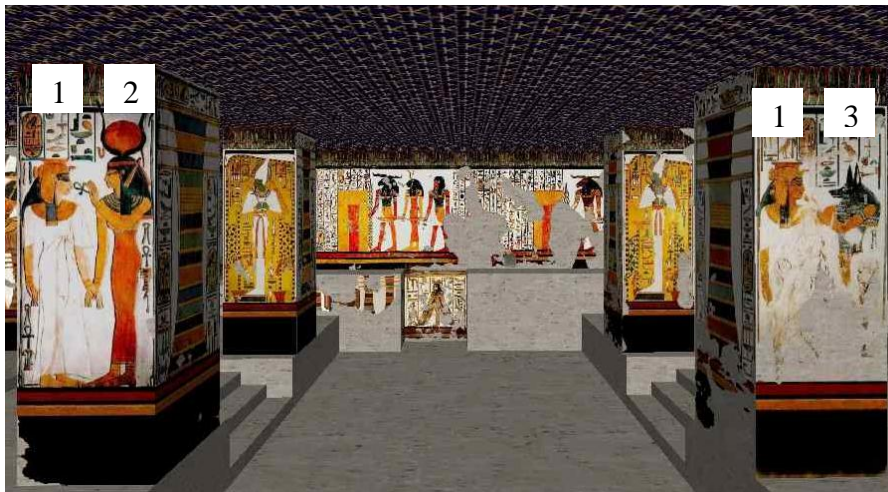
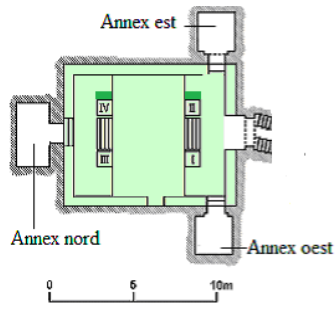
ANNEX 60

Vista de la cara nord dels pilars 3 i 4

- 1- Deessa Isis
- 2- Nefertari
- 3- Deessa Hathor

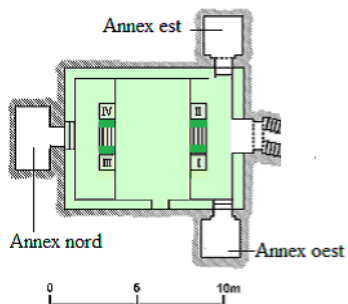
ANNEX 61

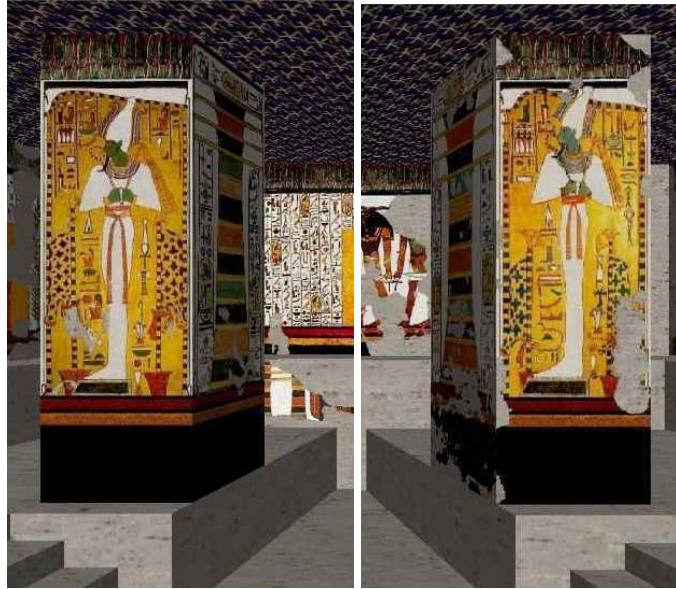

Vista de la cara est dels pilars 2 i 4

- 1- Nefertari
- 2- Deessa Isis
- 3- Déu Anubis

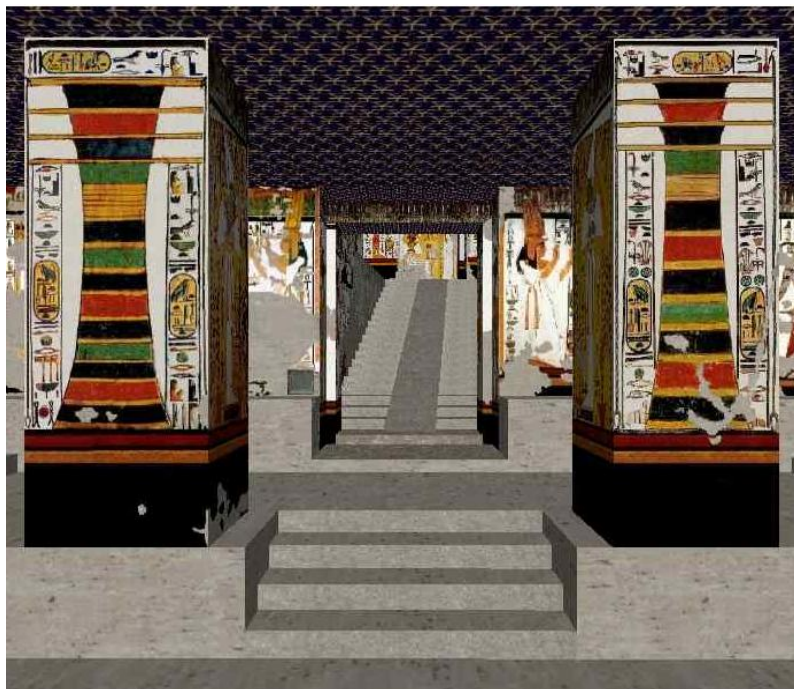
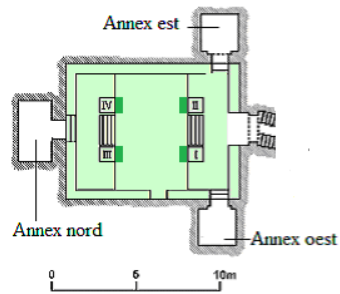
ANNEX 62

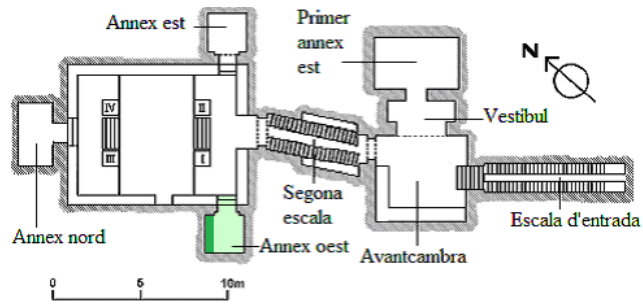
Cara est dels pilars 1 i 3

ANNEX 63

Vista de la cara nord dels pilars 1 i 2

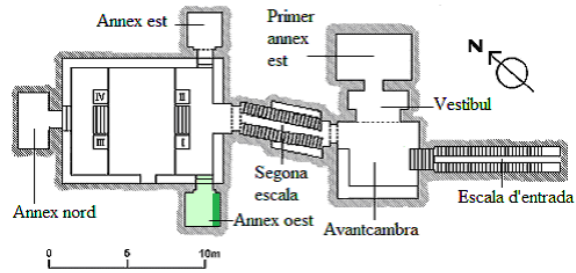
ANNEX 64

Vista de la paret nord de la cambra annex oest

- 1- Deessa Neftis
- 2- Déu Qebhsenef
- 3- Déu Hapy
- 4- Pilar djed
- 5- Símbol anj

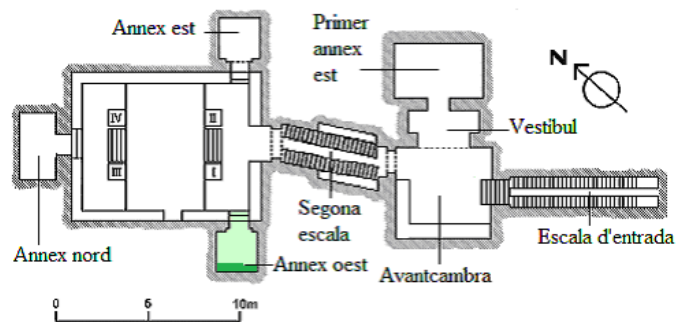
ANNEX 65

Vista de la paret sud de l'annex oest

- 1- Nefertari
- 2- Déu Amset
- 3- Déu Duamutef
- 4- Deessa Isis
- 5- Símbol anj

ANNEX 66

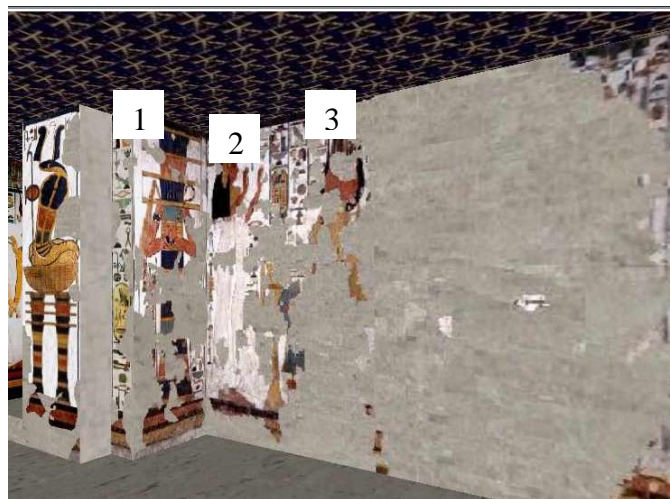
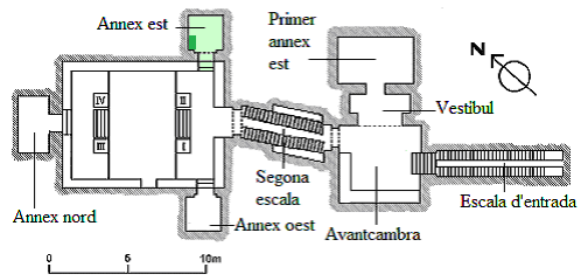

Vista de la paret oest de l'annex oest

- 1- Thot
- 2- Anubis
- 3- Amset

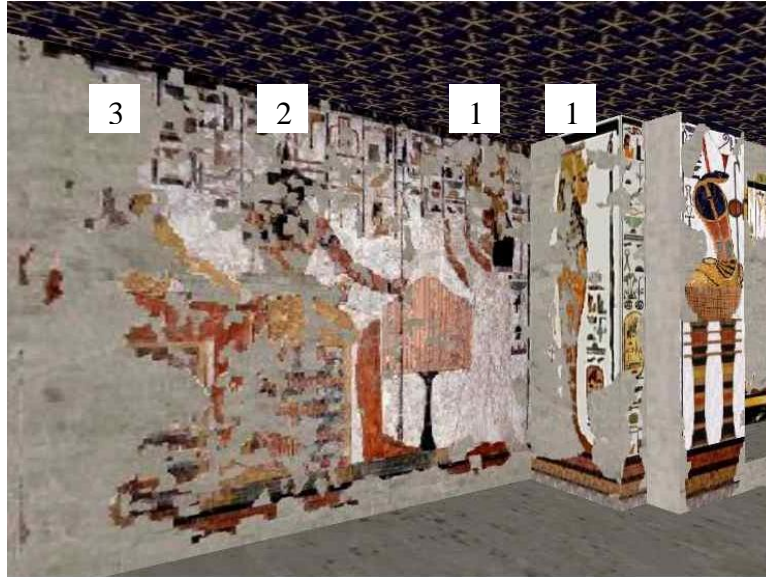
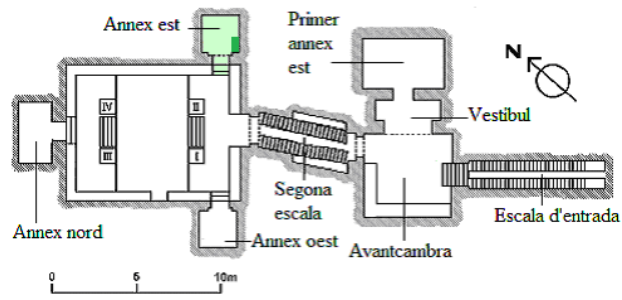
ANNEX 67

Vista de la paret nord de l'annex est

- 1- Pilar djed
- 2- Nefertari
- 3- Deessa Hathor

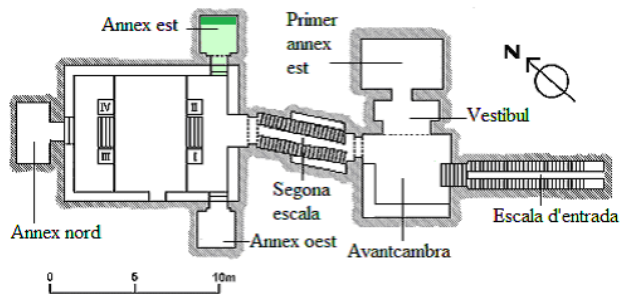
ANNEX 68

Vista de la paret sud de l'annex est

- 1- Nefertari
- 2- Déu Anubis
- 3- Deessa Isis

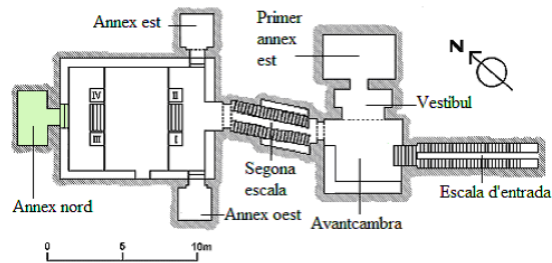
ANNEX 69

Vista de la paret est de l'annex est

ANNEX 70

Vista dels gruixos de l'entrada a l'annex nord

ANNEX 71

Imatge esculpida del faraó Akhenaton amb la reina Nefertiti i tres filles

Any 1340 aC

Museu egipci de Berlín

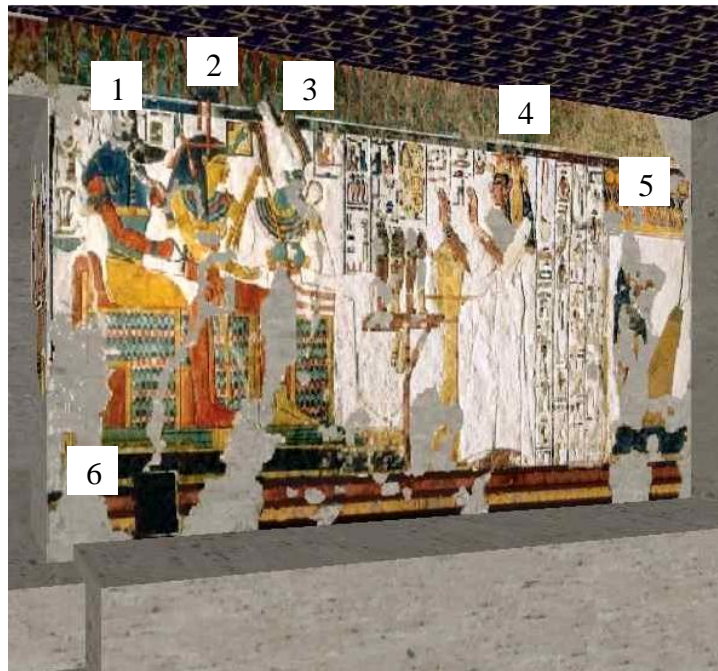
- 1- El faraó amb la cara deformada, sense musculatura i amb panxa
- 2- Tres filles dels dos reis
- 3- La reina Nefertiti

ANNEX 72

Cara de la reina Nefertari en diferents imatges de la tomba

ANNEX 73

Vista de la paret nord de la cambra funerària

- 1- Déu Anubis
- 2- Deessa Hathor
- 3- Déu Osiris
- 4- Nefertari
- 5- Desè portal
- 6- Nínxol per al maó màgic

ANNEX 74

Fragment del papir d'Ani amb l'escena esmentada a la interpretació de la tomba

ANNEX 75

Pilar djed
Realitzat amb fusta estucada i policromada i amb
incrustacions de “pa d’or”
15 x 13 cm
Museu de Torí

ANNEX 76

Restes del sarcòfag de granit de Nefertari.
Realitzat amb granit rosa d’Assuan.
265 x 110 x 40 cm
Museu de Torí

ANNEX 77

Restes 34 ushebtis
Alçada de 20cm
Museu de Torí

ANNEX 78

Dues tapes de cofres

La més gran de les dues està recoberta de betum i l'altra està decorada de groc, verd vermell i negre i les dues porten el cartutx de la reina i el títol de Gran Esposa Reial.

26 x 19 i 13,5 x 9,5

Museu de Torí

ANNEX 79

Àmfora

Realitzada amb ceràmica engobada de blanc

55,5 cm

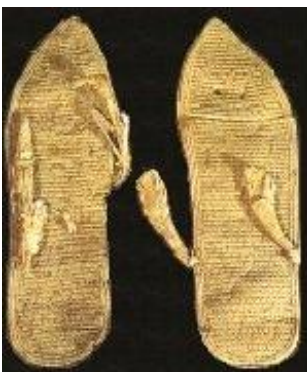
Gerra

Realitzada amb ceràmica engobada de blanc

65cm

Museu de Torí

ANNEX 80

Sandàlies

Fetes amb papir trenat

29 x 10 cm

Museu de Torí

ANNEX 81

Mànec d'un bastó o pom d'un cofre amb el cartutx del faraó Ay protegit amb dues plomes i dos ureus amb les corones vermella i blanca simbolitzant l'Alt i el Baix Egipte respectivament.

8 cm

Museu de Torí

ANNEX 82

Fragments de vasos de calcita i de terrissa

Museu de Torí

ANNEX 83

Fragments de pilar djed de fusta estucada i pintada

Dimensions: 15 x 13 cm

Museu de Torí

ANNEX 84

Envàs que havia de contenir cosmètics d'ivori
Regne Nou
Adquirit per Schiaparelli
Dimensions: 11 cm
Museu Egipci de Torí

ANNEX 85

Penjoll d'or amb forma de flor de nenúfar. Segurament
portava incrustacions de pedres semiprecioses.
Pertany a la Fundació Emily Esther Sears
Museu de Boston

ANNEX 86

Fragment de braçalet amb incrustacions d'or i de pedres semiprecioses amb la titulació de la reina
Pertany a la Fundació Emily Esther Sears
Museu de Boston

ANNEX 87

Fragment d'adornament realitzat amb or amb incrustacions de pedres semiprecioses. A la seva part central porta inscrit en jeroglífic el nom i la titulació de la reina.
Pertany a la Fundació Emily Esther Sears
Museu de Boston

ANNEX 88

Braçalet d'or amb el nom i els títols de la reina. Aquesta peça va ser trobada durant els treballs de restauració que es van fer a la tomba als anys 90. Anàlisis posteriors han permès deduir que la reina Nefertari portava el braçalet en el moment del seu funeral, ja que s'han descobert rastres d'oli i d'altres substàncies utilitzades pel seu embalsament.
Museu Paul Getty

ANNEX 89

Anell de cornalina i or amb els cartutxos de Nefertari i Ramsès II. El fil d'or que va cobrir la peça s'ha perdut.
Dimensions: 2,35 x 1,3 x 2,13 cm
Museu del Louvre

ANNEX 90

Caixa per unguents de marfil. A la seva tapa porta els cartutxos de Nefertari i Ramsès II
Dimensions: 3 x 5 cm
Pertany a la col·lecció Edward S. Harkness
Museu Metropolità de Nova York

ANNEX 91

Anell d'or format amb el cartutx de la reina
Dimensions: té 2 cm de diàmetre aprox.
Museu de Hanover

ANNEX 92

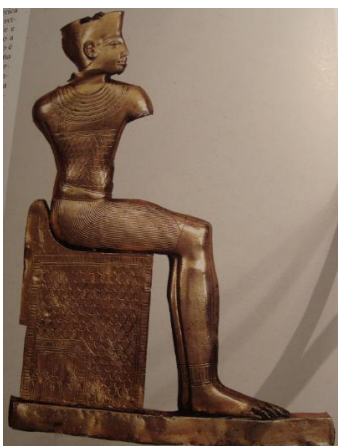
Collaret amb penjolls decoratius en forma de flor de lotus fet d'or, vidre, cornalina i turquesa
Procedència desconeguda
Din. XIX, Ramsès II
Dimensions: té una llargada de 49 cm
British Museum

ANNEX 93

Tres collarets de cornalina, jaspi vermell i or
Procedència desconeguda
Regne Nou
Dimensions: 31,1 cm, 34,9 cm i 25 cm.
British Museum

ANNEX 94

Imatge d'or amb una base metàl·lica, que podria ser argent del déu Amón.
Procedència desconeguda
Regne Nou
Dimensions: 11,3 x 7,8 x 0,9 cm
British Museum

ANNEX 95

Quatre vasos de ceràmica egípcia amb el nom de Ramsès II
Procedència desconeguda
Dinastia XIX
Dimensions: 30,7- 31,6 x 16,1- 17,1
Museu del Louvre

ANNEX 96

Mirall de bronze amb el cap Hathor al mànec
Procedència desconeguda
Regne Nou
Dimensions: 27,5 x 13,4 cm
British Museum

ANNEX 97

Àmfora d'alabastre
Procedència desconeguda
Dinastia XIX
Dimensions: 19,3 x 14 cm
British Museum

ANNEX 98

Calze de terrissa vidrada blava
Procedència desconeguda
Dinastia XIX-XX
Dimensions: 14 x 8 x 7 cm
Museu Arqueològic de Florència

ANNEX 99

MUT

NEFERTARI

MERIT